

С (К163)

п 27

Кор-110-8

АЛЧЫЛА

КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС
К И Т А Б И З Д А Т Е Л Ъ С Т В О

КПСС-ни XXII СЪЕЗДИНЕ

АЛУЫЛА

ОЧЕРКЛЕ

КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС КИТАБ ИЗДАТЕЛСТВО
ЧЕРКЕССК — 1961

Кар 110.-В

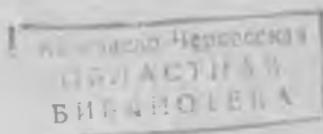
АЛ СЕЗНЮ ОРНУНА

Коммунист партияны хар съезди бизни кыралыбызны халкъларына уллу кыуанчды, не ючюн десенъ, ол съездде уруннъан халкъланы джашауларын игиден-иги этиб, Ата джуртубузну байлыгын, усдазлыгын, кыарыуун ёсдюрюб, шохлукъну андан да бек бегитиб, адам улу ёмюрю термилген коммунизмге джол кёргюзедиле. Ол себебден хар уруннъан адам съездге саугъа этерге, ишинде жанъы хорлам бла туберге излейди.

Джетиджыллыкъны болджалдан алгъа толтуруу—бизни кыралда коммунизм ишлеуно ара багъанасыды. Джетиджыллыкъны аягъына бизни Ата джуртубуз сютно, этни, джауно джан башындан тергеу бла барын да озуб, дуняда биринчи кырал боллукъду. Совет халкълар партияны XXII-чи съездине уллу хорламла бла тубейдиле.

Къарачай-Черкес областны уруннъанлары да бу уллу сыйлы иште юлюшсюз тюдюле. Бу китабчыкъда сиз ол джигерлени юслеринден джазылгъан очерклени кёресиз. Бизни областда бу—очеркледен кыуралгъан биринчи китабды. Ол себебден чийсил джазылгъанла да тубейдиле. Мындан ары джазыучула очерк джазаргъа, мында айтылгъан джигерле кеслерини ишлерине тюзелгенча тюзелирле деб ышанабыз. Очерклеге бизде алкын тыйыншылы багъа берилмегенди. Очерк литературада сыйлы орун алыргъа керекди. Окъуучула биланы юслеринден кёллерине келгенни айтыб, мындан ары кемликле не къадар аз болурча этерге болушурла деб умут этебиз.

Издательство

Байрамукъланы Халимат

ЖОЛУНУ АЛЛЫ

Черкес шахарда роддомну аллына терезеге, эшик-ге дженъил-дженъил кѣз джетдире, биреу ары-бери барады. Ол былайда ненча сагъатны тургъанын да биле болмаз. Ёмюрюн былайда ашыргъанча бир узакъмы кѣрюнеди, огъесе заман деб неге айтылгъанын бу эки-юч кюнден бери унутубму къойгъанды...

Акъ халатлы тиширыу эшикден башын къаратыб:
— Суукъда кѣм-кѣк кѣгердигиз, бир да болмай эсе коридоргъа киригиз,—деди.

— Суукъму? Бусагъатда суукъмуду?—деб джаш не айтханын да эслемей, джуаб береди.

Акъ халатлы тиширыу кеси аллына ышарады. „Юй бийчесине къайгъыдан суукъну, джылыны да билмейди, сау къаллыкъ“ деб кѣлюне келе:

— Сакъламагъыз да барыгъыз, Зояны хатасы джокъду. Ауругъаны къоркыуусузду,—деб палатагъа ташаяды.

Ханафий юде комбинезонун кийиб, заводха, ишине кетеди. Анда нѣгерлери бири-бирине кѣз кыса, джашха чам этерлери келеди:

— Алан, Ханафий, джаш болса—не атарыкъса? Къыз болса уа—не атарыкъса? Къайсыбыз бла джуукъ-лукъ джюрютюрюню айтыб къой,—дей келиб, Ханафийни дагъыда юйге ашырадыла. Алай а ол комбине-зонун да тешмегенлей биягъы роддомгъа джетеди.

Сестра чыгъыб, аны кѣргенлей:

— Келдигизми, джашмы керекди, къызмы керекди?—деб ышара сорады.

— Кесини саулугъу керекди.

— Алай эсе, юй бийченъи саулугъу да игиди, джашынъы саулугъу уа андан да алакат,—тѣрт килодан аслам тартханды,—дейди.

Асыры къуангъандан Ханафийни бетине къызыл ургъанын эслеп, сестра дагъыда:

— Барыгъыз да шо бир тынчайыгъыз, юч кюн бла кече болду да сиз былайын сакълагъанлы,—деб къошду.

Анъа да дунияны алгъышын къуя, Ханафий юйюне келди. Ашамай, джукъламай айлангъанын бусагъатха дерн билмей эди.

Ол кюнле 1961-чи джылны ал кюнлери эдиле.

Къойнуна ал сабийин, джашчыгъын къысыб алыб келген кюнюнде „менден насыблы болмаз“ дегенча, аталыкъ сезим Ханафийни джюрегин къуанчдан толтурду. Аны эртденбласында заводха ишге баргъанында уа, биягъы тенълери тѣрт джанындан алгъыш эте, на къырда эте келиб, Ханафийни кѣкге-кѣкге атаргъа да бир башладыла, дагъыда сокъураныб, къызчыкъ тууар кѣзюге къояйыкъ деб къойдула.

Ишчилени арасында, аланы джашаулары бла, аланы муратлары бла бирге болгъанын Ханафий кесине уллу насыбха санайды. Гитчелигинден да машиналагъа, моторлагъа, станоклагъа эси кетиб туруучу Ханафийни джашау джолу заводдан башланды. Ол Черкес шахарда холодильный оборудование чыгъаргъан заводха келди. Ол 1959-чу джылда эди.

Ханафийни заводну реставрация цехине ишчи этиб алдыла. Фахмулу джаш кесини ишин да бардыра, слесарланы ишлерине сынаб къарай, дженъилде ала этген деталланы эте тебрейди. Цехни мастери анъа ол ишни кюн-кюнден ышангъандан-ышана, этген детал-

ларын джаратхандан-джарата барады. Аны кьолуну джарашханын, билимини джетишгенин эслеб, дженьил-де слесарь этедиле.

Джаш слесарь Тулпарланы Хызырны джашы Ханафий, джюреги суйген, излеген ишин табыб, кесин анъа береди. Тракторгъа керекли деталланы эте, ол ишни биринчи айда огъуна 140 процентге толтурады, этген продукциясында бир тукъум бир чурумлу зат табылмайды. Ол айда огъуна заводну администрациясы Ханафийни биринчи кере саугъалайды.

Цехни мастери Тебуланы Манаф, коллектив бла ишлей билген джаш, кесини сменасында ишлеген ишчилени бирикдире, аланы ишге келлендире билген адамды. Ол тамам джанты типли тамадаладанды: заводда борчун толтурсун ансы, юйюнде ишчи кесин къалай да джюрютсун,—деб кьоймай, не джанын да бирча эслейди.

— Биз совет ишчилебиз, совет ишчи уа ишинде, юйюнде да бирча юлгюлю болургъа керекди,—деб юретеди.

Аны бир джанъыз сёзюн да Ханафий джерге тюшюрмегенди. Слесарь болуб ишлеген экинчи айында ол производство планын 150 процентге ёрлетеди. Бизге „ёрлетеди“ деб кьоймакълыкъ алай кыйын тюлдю. Алай‘а ол зат хар бир ишчиден усдалыкъны, чемерликни, къаджыкъмай кюрешиюну, кесини билимин ёсдюрююну излейди.

Ханафий аллайладанды. Сменасында ишин этиб келсе, бюгюн ишимде терсим, тюзюм не болду деб, эсине тюшюре, оюм эте, тамбласында ишин андан да иги этер ючюн, заманын китабла бла ашырады. Аны бла бирча, Плотников Алексей дегенча цехде биргесине ишлеген уллу сынамлы слесарла бла ишини юсюнден кёб ушакъла этеди.

Ол сменада ишлегенле бары бири ючюн, бири да бары ючюн деген джорукъ бла ишлей, хар не джаны бла да юлгюлю болгъандыла. Аны бла бирча, цехни ишчилерини джыйылыуунда быланы смена кесине коммунист урунуу сменасы деген сыйлы атны алып ючюн кюреширге борчла алады.

Джанты борчла джанты кючню, джанты къарыуно излейдиле. Джюрек къуанса, кюч-къарыу да кеси аллына келгенча келеди. Ишчилени араларында бирле-

шиу, шохлукъ, къарнашлыкъ'а джюрекни кюнде-кече-де да къуандыргъанлай турады.

Ханафий кесини билимин, чемерлигин ёсдюрюге неллай бир кюреше эсе, аллай бир производство борчу да артыгъы бла тола, ёсе барады. Планын 160 процентге толтурады. Джаш слесаргъа ишинде ол уллу джетишимди. Талай кере саўгъаланады. Заводну партия, профсоюз организацияларыны, администрациясыны махтау къагъытлары бла, сагъат бла саўгъаланады. Сураты заводну сыйлы къанъасындан тюшмегенлей барады.

Комсомолчу джаш Ханафий, юйдегисинде да кесин ким да саў бол дерча тыйыншлы джюрютеди. Тамам коммунист урунуууна адамыды. Аракъы огъай, аузуна тютюнню да салмайды. Аны суў алыб келгенин, от эте тургъанын, сабийге къарагъанын къуру да кёрюрге боллукъду. Юй бийчеси Зоя бусагъатда недучилищени ючюнчю курсунда окъуйду. Аны окъуууна юйде джукъзаран болмаз ючюн, Ханафий кёб зат этеди.

Бири-бири тилин анъылагъан, бири-бирини ёсююне болушлукъ этерге излеген бу джаш адамла тамам тыйыншлы совет юйдегини юлгюсюдюле.

Холодильный оборудование чыгъаргъан завод партияны XXII-чи съездини сыйына саўдан да коммунист урунууууна предприятиеси деген атны алыр ючюн кюрешеди. Реставрация цех бусагъатда стандартны юсюнден инструментальный цехге бурулгъанды. Анда энди холодильник оборудованиеге керекле этиледи. Ханафий бу джанъы затланы да эблерине тюшюб, деменили этиб барады. Кеси да кёб болмай рационализаторланы бюросуна членнъе киргенди.

Рашит'а, Рашит! Ол энди „улуу“ джаш болгъанды. Атасы ишлеген ариу орундукъчукъда рахат джукълайды. Аны къатына олтуруб, дерсин эте тургъан анасына неда тюрю-тюрю деталланы чертёжларын сала, эсеблей тургъан атасына заран болмайым дегенча джыларгъа излемей, уянса да тишсиз кириучюклерин ачыб, алагъа къараб ышара турады.

Бу юйдегини, былача джаш совет юйдегилеча, джашау джолуну аллы энди башлангъанды. Бу эки джаш адам алкъын къыралгъа уллу зат да этген болмазла, алай болса да, ала джашау джолларын тюз

табханча, бири-бири джюрегине джолну да тюз таб-
хандыла. Зоя тамбласында усдазды, Ханафий—инже-
нерди, Рашит'а космос корабльге миниб Айгъа чыгъа-
рыкъ эсе да ким биледи. Бюгюн бизни ол затха ышан-
дырмазлыкъ джукъ джокъду.

КОММУНИСТ УРУНУУНУ ЦЕХИ БОЛУР ЮЧЮН

I. Коммунистни оюму

Лякъ кийим этген фабриканы уллу мекиямы Черкес сахарны арасында кёзге дженъил тюртюледи. Аны ар-базына киргенлей огъуна мотор тауш къулакълары-ныы сасытады, алай'а бу иш къызыу баргъан джерде кесинъ да аланы бирлерича болуб, олтуруб ишлеб тебреим дерлей халгъа киресе.

Фабриканы парторгу Головчанский джолдаш:

— Сиз алчы ишчиленими излейсиз?—деб сорду.

— Хо, аллай адам излейме.

— Да бизде ала бир талай да бардыла. Никитина Александра Александровна, Бочаров Иван Михайлович...

Ол дагъыда айтырыкъ эди, алай'а мен, ушагъыу суз болса да, аны сёзюн бёлюб, мени цехлени бирине элтирин изледим.

Биз аякъ кийимлени баш джанларын хазырлагъан цехге кирдик.

— Майна, ол кёк халатлы тиширыу Никитина джолдашды, сиз аны ючюн келгенигизни билсе, ол онъсуннукъ тюлдю,—деди Головчанский джолдаш.

Цехни арасында Никитина джолдаш фабриканы тамада инженери Береславский Владимир Степанович бла нени эсе да юсюнден къызыу сёлеше тура эди. Биз алагъа баргъаныкъда ол бизни бла саламлашыб:

— Кечигиз, джангы фасонлу аякъ кийим этиуге кёчезиз дегенбиз да, аны къайгысында айланабыз,—деб къолубузну тутду.

— Ишигизден бираз хапар алыргъа келген эдик, Александра Александровна,—дегеникде:

— Да биз къалгъанладан алапат джукъ этгенбиз деб билмейбиз. Ким этерик да бизнича эди. Не этгенибиз да ишибизге хо-хо деб къарамай, коммунист кёз бла къарагъаныбызды.

Да ма ол кёз бла къарагъаны аны анъысыны тюз болгъанына, коммунист анъы болгъанына шагъатлыкъ этеди. Анъы тюз болгъан джерде уа иш аллына бармай къалырма?!

Никитина джолдаш озгъан джылда фабриканы чурукъ хазырлаучу цехини тыйыншылысыча ишлемегенин эслей, анъа джюреги кыйнала, къалай бла иги этерге боллугъуна сагъыш эте тургъанды. Ол сагъатда Никитина джолдаш фабрикада урунуу ну юсюнден инженер эди, джалы да уллу эди. Алай болгъаны ючюн, кесине „былай турсам табды“ деб къарамай, ол ишасхагъан джерге барыб, аякъ юсюне салыргъа разылыгъын айтады. Алай бла бу фабрикада Валентина Гаганованы юлгюсю орун алыб тебрейди. Коммунист Никитина джолдаш бу затха ал ачады. Аны ызындан Бочаров Иван Михайлович складда тынч къуллугъун къюуб, штамповочный цехге мастер болуб келеди.

II. Джетмиш иши—джетмиш хали

Бу эки адам эки цехни алгъа къалай бла чыгъардыла?

— Цехни къолума алгъанлай огъуна,—дейди Никитина джолдаш,—адамланы халилерин билирге иш этиб башладым. Джетмиш иши—джетмиш тюрю хали! Барын да билиу ну кесиме борчха санадым. Эки айны алай бла турдум. Технология ишлерибизге кѣб кюнню сагъыш эте, бююн цехге хайырлы не зат этдим? Цехни, фабриканы цехлерини барындан да иги не бла этерге болур деген акъылла бир минутну башымдан кетмедиле. Цехни коллективин бирикдириу ну амалсызгъа санадым. Цехибиз тар болса да аны юйюбюзню джарашдыргъанча джарашдыра башладыкъ; гокга хансла салдыкъ; плакатла такъдыкъ; социалист борчларыбызны кѣргюзген рамкала, къызыл крестни мюйюшюн джарашдырдыкъ; газетле таймаздан болурлай этдик; дежурныйлени графини салдыкъ.

III. Энди уа не этерге боллукъду?

Мастерлик окъургъа фабрика Никитина джолдашны Москвагъа ийди.

— Аны бошагъынчы цехни иши бир минутну эсимден кетмей, келиб ишиме джарашыргъа ашыкъгъанлай турдум,—дейди.

Андан келгенден сора Никитина джолдаш биягъы цехни къолгъа алады. Ишчилени кеслерини къоллары

бла, заман-заманы бла „Молния“ чыгъара башлайдыла Аны бла бирча, кюнюне хар кимни этген ишин кёр-гюзген эсеблеучю джорукъ этедиле. Эм иги ишлеген ишчилени суратларын цехде рамкагъа тагъа башлайдыла.

Алай бла цехде джорукъ салынады. Кечигиб келиу болмай, хар бир ишчи ишге кесин береди. Цехни несине да тыйыншлысыча къайгъыра башлайдыла.

Александра Александровна уа аны бла рахат болуб къалмайды.

— Джетмиш ишчиден партиягъа джети член, джыйырма комсомолчу барды,—деб оюмладым дейди ол.—Алай бла хар он ишчини ичинде бир коммунист, юч комсомолчу болады. Бары да профсоюзну, Къызыл Крестни членлеридиле. Бу уллу кючдю.

Бу затланы барын да эсге ала, цехни ишчилерин бирикдире, юйюрсюндюре, мастер Никитина этилген продукцияны агъачына къараучу партия-комсомол контроль къурайды. Джети коммунистни хар бири ючюшер комсомолчуну юч тюрлю усдалыкъгъа юретирге оноулашадыла. Алай бла джыйырма бир комсомолчу ючюшер джангъы усдалыкъ алады.

Цехни комсомол организациясына секретаргъа Муртазова, парторганизациясыны секретарына да Никитина джолдашла айырыладыла.

— Цехни иши, джашауу мени джашауумду, ол себеден кече-кюн сагъышым да олду,—дейди Никитина джолдаш.

Этилген продукцияны агъачын сюзюуню юсюнден цехде конференция ачылады. Ол конференцияда Никитина джолдаш кесини цехине коммунист урунууну цехи деген атны ататыр ючюн борчла алыргъа кереклисин айтды. Бютеу джетмиш ишчи бары ангъа разылыкъларын билдирдиле. Алай бла цех бусагъатда ол борчланы толтуруугъа къызыу кюрешеди. Ала толурлай болумла бары да энди бардыла. Фабриканы партторгу Головчанский, тамада инженери Береславский, профсоюз комитетини председатели Поян джолдашла алагъа уллу джетишимле излей, бютеу цехле бары да аланы юлгюлерин алырча иш бардырыуну тыйыншлыгъа санайдыла. Никитина джолдаш а цехни конвейер джорукъгъа эмда хозрасчетха кечюрюуню юсюнден эсебле бардырады.

— Алай этер ючюн,—дейди Александра Алексан-

дровна,—бек уллу иш бардырыргъа керекди. Алай'а энди биз нени да этерлей бирлешгенбиз. Ол бирлешю бизни джетишимли эте башлагъанды: чыгъаргъан продукциясыны саны бла, тюрю-тюрюлюгю бла да цех айлыкъ планларын артыгъы бла толтургъанлай барады.

Бу ёсюмле бош келмейдиле. Цехни ишчилери тюрю-тюрю миллетледендиле. Ала эгечлеча, къарнашлача урунадыла; таймаздан билимлерин ёсдюредиле; бири барысы ючюн, барысы да бири ючюн деген адет бла ишлейдиле.

Мастер Никитина джолдашны уа кечени ауру кетгинчин терезесинден джарыкъ уруб тургъанын къуру да эслериксе—ол техника литература бла бирге художество литературада да джангъы затланы ычхындырмай окъуйду. Иги ишлер ючюн кёб билирге керекди.

ШЕКЕР ТАУЛАНЫ БИРИ

Тюзю, биз айтырыкъ джерле тау джерле тюдюле, ала „дунияны“ бери къайтаргъан Кёл-Джагъасыны джерлеридиле. Учсуз, къыйырсыз тюзле. Аланы семиз, къара топурагъы бусагъатда кёрюнмейди—джаб-джашил къатапа тобну седиретиб баргъанча, нартюх, чюгюндюр тизгинле таусулмай, къарамдан ётедиле. Аланы ичинде гокга ханслача ишчи къызланы кёресе. Аны бла бирча, тизгинлени араларын джырыб баргъан тракторла джерни сыйлагъанча бирден джырлай гюрюлдейдиле. Бу хал, бу сурат джюрегинги къуандырады.

Биз Къобан районда „Холодно-Родник“ совхозну джерлерине барабыз. Совхозну ара усадьбасына джуугъуракъда джолну эки джанында нартюх сабанла джашнайдыла. Аланы къыйыры бла уа чюгюндюр плантацияла.

I. Умут бла къоркъууну арасында

1957-чи джыл „Холодно-Родник“ совхозну джеринде чюгюндюр сюрюуню юсюнден сёз башланды. „Чюгюндюр эм керекли, эм магъаналы культураланы бири-

ди, алай'а аны ёсдюрюуде сынамы болмагъан адам-
ланы кьолунда кьалай болур. Совхозну джери ашамы
болгъан джерди, алай'а ким биледи, чюгюндюр анда
„кёлленирми“? Чюгюндюр джизги затды, анъа хыны
тиерге, суукъ кьараргъа болмайды. Аны алай ийнакъ-
ларыкъ кёзле бла кьолла табылырламы?!“

Бу кьоркьуула совхозну башчыларын бираз тентек
этдиле. Алай болса да чюгюндюрню салмай кьоймаз-
гъа уа кьанлары айланыбды. Тинтиу, сынау, юрениу.
Кесини ишин суйген адам бу затланы бардыргъанлай
турады. Совхозну башчылары да аны унутмайдыла.

Джыйырма гектар джерге чюгюндюр салдыла. Анъа
айырыб ышаннъылы адамланы бегитдиле. Не зат болуб
да чюгюндюрню юйюрсюндюрюрлей бир джукъ кьой-
май, агротехника джорукъланы сакъладыла. Алай бол-
са да кьачда чюгюндюр аланы асыры кьуандырмады,
тюзю, уллу бушуу да этдирмеди. Хар гектардан 200
чакълы центнер чюгюндюр джыйдыла. Алай'а ол чю-
гюндюрню джыйгъандан эсе, аны ёсдюрюуде, аз болса
да сынам джыйгъанлары багъалы болду.—Ёсюмню не
кёзююнде, неде кьалай болду кьарагъанланы джа-
нъылычлары—бу затла ачыкъ болдула. Алай бла кел-
лик джылда—1958-чи джыл, акгыл-текгил да болма-
гъанлай 200 гектар джерге чюгюндюр саладыла. Чю-
гюндюр бла суйген тентъле бола башладыла.

II. Чакъырыу

1959-чу, 1960-чы джыллада уа совхоз чюгюндюр
ёсдюрюуде сынамын кьалгъанлагъа да джаярлай бол-
ду. Былтыр 300 гектар джерге салыб, орта тергеу бла
хар гектардан 200 центнер шекер чюгюндюр алды.
Къаракетланы Балбуча, Чегемлиланы Кулиятча, Бат-
чаланы Наныуча, Екатерина Бандуркоча, Байрамукъ-
ланы Саниятча алчы чюгюндюрчюлени сынамы чю-
гюндюрню битимин уллу этиуню чеги-мардасы болма-
гъанын танытдыла: Балбу хар гектар джерден 429
центнер, Кулият—396 центнер, Наныу—379 центнер
алдыла. Колхоз 50 минъ центнерни кьыралгъа сатыб,
ачха багъасындан сора да 155 центнер шекер алды.
Алай бла, хар гектардан центнерлени саны джылдан
джылгъа уллу болуб барыры энди толу ачыкъланды.
Ишчилени билимлери, анъылары, сынамы ёссе,

ишлерини агъачы, саны да ёсерине не сёз барды! Тёрт джылны ичинде чюгюндюр битдириуде совхозну джетишимлери, сынамы областны чюгюндюрчюлерине, эл мюлк усдалагъа чакъырыу басмаларча эркинлик берди. Чакъырыуну юсюнден бегим алыб, КПСС-ни обкомуну бюросу анда былай айтады:

„КПСС-ни XXII-чи съездине джетишимли тюбер ючю эрише, совхозну ишчилери эмда усдалары 1961-чи джыл 500 гектар сабанны хар гектарында 300 центнер шекер чюгюндюр ёсдюрюрге, Батчаланы Наныу ну звеносу—500 центнер, Екатерина Бандуркону звеносу—400 центнер, Къаракетланы Балбуну звеносу—380 центнер битим ёсдюрюрге борчла алгъандыла“.

III. Тамблагъы хорлам бюгюн хазырланады

Чюгюндюр сабанны юсюнде уллу даулашыу барады. Джанъур джетиб келеди, алай болса да совхозну директору Къагъый улу, тамада агроному Ногъайлы улу джолдашланы арагъа алыб, чюгюндюрчюле бир-бирин дженъелмей кюрешедиле.

— Кёремисиз, ма былайда къошу къалыб турады,— деб 3-чю ферманы чюгюндюрчюлери, гакгы ичинде тюк излегенча, чола джер излеб кюрешедиле.

— Къайда?—деб талай баш да энишге ийиледи.

— Былайдамы эди, тохда, къайда эди... Огъесе, кёзюмеми кёрюндю...

— Неда этиб байракъны кесигизге алыр ючюн этесиз. Алай болса адамны кёзюне кёб зат да кёрюнюрге боллукъду,—дейди къайсы эсе да. Бары да кюледиле.

Наныу ну чюгюндюрю уа (биринчи ферма), „меннге бир киши бир джукъ айтыб къутулаллыкъ тюлду“ дегенча, тёрт джанына джашил чапыракъларын джайыб, бютеу согъулгъан джашил джибек къатапача джер къююнну алгъанды.

Аны къатында чюгюндюрню уа? Ол да алайды. Аны да къатындагъы уа? Ол да. 3-чю ферманы чюгюндюрчюлерини джерлери уа? Алада да болум алайды. Да сора къалай болсун да? Кёчюучю Къызыл байракъ а совхозда, белгилисича, джангыз бирди. Аны алыр ючюн джаздан бери уа совхозну чюгюндюрчюлери бары да кюрешедиле. Бары да иги ишлегендиле. Хар бир звеногъа бир байракъ бериб барсанъ да тыйын-

шлыды дерчады. Алай'а игиледен андан да иги чыгъады. Ма ол „андан да иги“ къайсы боллугъуна бусагъатда къарала турады. Звено звеногъа, ферма фермагъа барыб бири-бирин тинтедиле.

Ма, сѣз ючюн, 3-чю фермада чюгюндюр звенону тамадасы Байкъулланы Надя Кѣчюүчю Къызыл байракъ ангъа бериллигине толу ийнаныбды. Аны джери (бютеу да 22 гектар) „кирли“, кыйын джер болгъанды. Алай болса да ол звеносу бла (11 адамы барды) джерни „мамукъ“ этиб, чюгюндюрню алай салгъан эди. Ол чюгюндюрню башы джерден къарарына ашыкъгъанча, суйген адамындан письмогъа да ашыкъгъан болмаз. Башлары кѣрюннѣенлей огъуна, ол сабаныны оноуун этди. Андан ары къалай къарары, къалай ишлери белгили болду. Ол кимге да белгили агротехника джорукъладан сора да битимни ѳсдюрген, ангъа джол берген бир зат барды. Ол—ангъа ие кѣз бла къарамакълыкъды. Ол кѣз бла къарасангъ, иш чыкъгъандан чыгъа келеди. Ол чыгъа келген иш этиле барса уа, хорлам аны бла келеди.

Надя бла аны звеносунда ишлегенле, артыкъсыз да бек Гочияланы Супият, Укгуланы Тамара, Казакова Хабибат, Байкъулланы Кемисхан сабанларындан къол айырмай, юсюне битгенлей, бюгюннѣе дери джетдиле. Надяны, аны тенглерини бармакъларына ханс бояу кириб, кысды-кысды джарылыб тургъанлары да ангъа шагъатдыла. Алай'а кызла биригиб, не да этиб кыралгъа берген сѣзлерине не болургъа, не да этиб байракъны алыргъа деб кюрешиб, ол „кирли“, аман джерде сеир чюгюндюр ѳсдюргендиле.

Иги юлгю адамгъа мант башча джабышады. Чюгюндюр кесине сабийлери болгъан юй бийчелени да тартды. Погребняк Антонинача, Джабаланы Зояча юй бийчеле звенола къураб, „кыралгъа хайыр этиуде кызыладан артхамы къаллыкъбыз“ деб кюрешедиле. Алай бла сабанларын тыйыншылысыча айнытхандыла. Сабийли юй бийчеле Байкъулланы Топа, Пулина Мария, Дураланы Мамурхан, Таранова Елена, Боташланы Пилистан, Ахметланы Хадижат, Байчораланы Сапра, Филиппенко Мария уа бир кюнню юйде къалмай ишлегендиле.

Областны чюгюндюрчюлерине чакътырыуларында кеслерине алгъан борчларын—хар гектар джерден 300

центнер шекер чюгюндюр— „Холодно-Родник“ совхоз-
ну чюгюндюрчюлери сѣзсюз толтурлукъдула десек
джанъыллыкъ тюлбюз. Тюзю, джанъылыб огъуна къал-
дыкъ дейме: борчлары хар гектардан 300 центнер
болса да, андан кѣб алырлары бюгюн огъуна белгили-
ди. Къыралда энтда къаланникъ шекер таулары бири
бюгюн былайда хазырланады.

Тохчукъланы
Хусей

Ж А Ш Ы У

ДЖАШАРЫКЪДЫ

(Халкъ юцион урунуу ну джарыкъ юлгюсю)

Шабат кюндю. Джайгъыды. Кюн чуакъ, ариуду. Джылыдан иссирекге дженъерекди. Арбазда—терекле тубюнде олтурабыз. Юйню тюз тегерегинден башлаб, арбазда джайгъы эмда хант юйню, автомашина гаражны арт джаны бла арлакъ баргъан иги кесек бачхада орналгъан кѣб тюрлю кѣгет терекле иги битгендиле.

Терекле тубюнде, арбазда да юй иелени кеслерини баш усдалыкълары бла ара иште уруннъанларындан бош заманларында бош турмай, къол бла ишлеуню суйгенлерине шагъатлыкъ этген иги къаланнъан гардош бачха, помидор, агурча тахдала, кѣб тюрлю сыйлы, ариу гокга хансла, газонла бардыла. Дагъыда арбазны ортасында кийик дюзюм терекле бла тегереги джасалгъан, неси да джарашхан, джарагъан ушакъ этиучю, адамла олтуруб, салкъынында солургъа талай джерде шиндикле бардыла.

Юйню ичинден пианино согъулгъан тауш келеди. Аны бу арбазны иелерини къызлары Деляра согъады. Ол он классны игиге бошагъанды эмда Орджоникезде

музыка школгъа киргенди. Аны тамада къарнашы Заур инженерди. Ол да анда металлургия заводда ишлейди.

Иги сынчы адам юнню ичине кириб, анда иги болумлу эм арт заманлада жанты чыкыгъан багъалы толу комплект мебельни, пианинону эмда башха затланы кѳрмесе да, тышындан къараб, арбазны, юнню, алайда болгъан рахат, эркин халны, таблыкъны кѳргенлей да, алайда джарагъан совет врач джашагъанын, хар зат аны не ишге да кесин толу бериб ишлегенине шагъатлыкъ этгенин билликди.

Биз юй бийче Мудалиф къызы Соня Баскаева бла ушакъ этебиз.

— Бюгюн Пѳтр Михайлович эртдерек келирге мурат этген эди,— дейди Соня,— аны ючюн ишге да кесини машинасы бла кетген эди. Бюгюн эртдерек келирме да, концертге, неда уллу театркъа барырбыз деген эди. Ма кѳресе, солуу кюнню ал кюнюнде юч сагъатда келир орнуна, алты сагъатда да келмей турады. Бир бек уллу къаты иши болмаса, алай къалмаучан эди эмда сѳзюне туура болуучан эди. Бюгюн алай бир иши болгъан болур, алай бир иши болса уа, аны бир да сакълама...

Соня да алай айта тургъанлай, „Сагъынылгъан бо-сагъа тубюнде“ дегенлей, Пѳтр Михайлович келиб, къабакъ эшикни ача тура эди. Биз, аны келирин сакълаб тургъанла, артыкъ да бек концертге барыргъа анъа къараб тургъанла— Соня бла Деляра—джарыкъ болдукъ, олтургъан джерибизден ѳрге туруб, сюелишдик. Пѳтр Михайлович да машинаны орнуна салды да бизни бла, хар заманда этиучюсюнден да джарыгъыракъ эмда джылы саламлашды.

Кесини сѳзю, къымылдагъаны эмда саулай джарыкъ тюрсюню бла ол бюгюн этген иши кѳлюне джетиб, андан джюреги артыкъ да джарыкъ болгъанын билдирди. Аны бла бирге Пѳтр Михайлович эслетмезге кюрешсе да, аны бир кесек арыгъаны эмда аны джюреги толу тынчылыкълы болуб бошамай, алкъын къайгъылы тургъаны танылды.

Биз Пѳтр Михайловични бу ышанларын эслегенинде, бир кесек заманны сѳзюне неден башларгъа билмегенча болуб, былай сордукъ:

— Пѳтр Михайлович, саулугъугъуз, ишигиз эмда халыгъыз къалайды?

— Сау болугъуз,—деди ол,—ишле аман тюлдюле, ишле иги болсала ўа мени халым да анъа кёре болады, игиди. Артыкъсыз да бюгюн талай аўругъаннъа къыйын эмда дженъил операция этерге, кесибизча айтсакъ „джарыргъа“ керек болду да, кечигиб келгеним аны ючюндю.

Андан сора бир кесек замандан Пётр Михайлович юй бийчеси Соня, Мудалиф къызына, эмда къызчыкълары Деярагъа былай билдирди:

— Кеч келгеним ючюн кечигиз, бюгюн ишле алай болдула. Энтда мен дежурить этмесем, боллукъ тюлдю, бек къыйын аўругъанла бардыла. Кесим да бир кесек арыгъанма. Сиз манъа къарамагъыз да бюгече концертге кесигиз барыгъыз. Кёлюгюзню къалдырмагъыз, къайтарыб айтама, бюгече манъа дежурить этерге амалсыз керекди, къонагъыбыз да барды...

Тюзюн айтсакъ, Соня бла къызчыкъ муну алай игиге огъурамадыла. Солуў кюнню аллында мурат этгенлерича, концертге Пётр Михайлович бла бирге барсала онъсундула. Алай болса да быллай кёзюу бизге жанъы неда биринчи кере болуб къалмайды дедила да, бир кесек замандан кийиндиле эмда концертге кетерге эркинлик алдыла.

Алай‘а Соня кете туруб былай къошду:

— Бу хар заманда да больницада къыйын аўругъанлары болса, нени да унутады. Ол кёзюуде аны бир жары тебретген бек къыйынды. Энди ол бусатдан танънъа дери телефон болгъан джерде диваннъа таяннъанлай чыгъарыкъды. Ма кёрюрсе, къалай эте турса да...

Арбазда терек тюбюнде бир кесек олтургъандан сора, юйге кирдик. Эшикте, инъир жарыкъ да таусулгъанды. Юйге кириб кёб да турмагъанлай, телефон зынъырдады. Пётр Михайлович трубканы алды. Алгъын анъа айтылгъаннъа бек эс ийиб тынъылады, кеси да талай буйрукъ этди эмда: „Аминатха энтда бир-эки сагъатха дери ашарыкъ берирге жарарыкъ тюлдю. Лепшокъ улуна гипертония раствор этерге унутмагъыз!“ деди. Эм ахырында: „Ол алгъын айтханымча, хар сагъатдан манъа хапар билдириб турлугъугъузну тилейме“—деб бошады.

— Больницагъызда,—дедик биз,—бюгюн дежурный

врач джокъмуду, огъесе бюгече кесигизни кёзююгюз-мюдю?

— Больницада,—деди ол,—дежурный врач, сестра дагъыда ала кибик керекли адамла бары да бардыла. Бюгюн бек кыйын операция этилген, къаты аўругъанла бардыла да, алагъа джаным тынмайды. Мени эртдедең бери да халим, этиуом былайды: бек къаты аўругъан болса, ол бери бурулгъунчу, алай демеклик, врач айтыу бла, кризиси таусулгъунчуннъа тынъылы болмайма эмда кесим аны халын билгенлей туруб, анъа кёре мадар этдиреме эмда кесим этеме, неда биргелей этебиз. Кыйын аўругъанла бешдиле, аланы экисине тюенене, ючюсуне да бюгюн операция этилгенди. Артыкъсыз да бек аурла экидиле. Андан сора Пётр Михайлович, хар аўругъанны къалай бла келгенин эмда алагъа неден операция этилгенин къысхаракъ айтды.

— Сивушкин Иван Мин-Вод шахарданды. Юч джылы талай джерге аўрууун кёргюзе, бакъдыра айланнъанды. Не эсе да киши аўрууун тюз белгилеялмагъанды. Бизге келгенинде, ол былай айтыб тохдагъан эди: „Кёб джерлеге айланнъанма, кёб да инджилгенме, алай‘а аўрууум аман бола баргъан болмаса, иги болмайды. Энди арт ышаннъаным сизсиз, джолдаш доктор, мени ичими джар да бир къара, сора ол заманда табарыкъса не пелах бар эсе да“...

Биз анъа иги тинтиб къарадыкъ, сынадыкъ, эм ахырында мен аны бауру аўругъаннъа эмда анъа операция этерге керек болгъаннъа санадым. Нёгерлерим да аны тюзге санадыла. Алай бла аны „джардыкъ“ эмда бауру „къуртбаур“ болуб чыкъды. Баурундан кёб ахинакокларын кесиб тазаладыкъ.

Къарны да узунуна джырылыб бауруна да талай кере бычакъ джетген аўругъан кыйыныракъ аўругъан болгъанына эмда анъа сакъ къараргъа керек болгъанына ўа сёз болмаз!

Гитче-Къарачай районда Первомай элден Абукланы Раминни автомашинадан кетиб, джан сюеклери, къуйрукъ сюеги да уалыб, бек кыйын болуму бла алыб келди. Не этерик эдик, шахарда джашагъан тюлдю деб формалистлик бла кыйын аўругъанны къайтарыб джиберирге бетибиз джетмеди, ол акъылыбызгъа да

келмеди, эрлай алдыкъ да билгенибизча эмда кереклисича тюзетдик, сыладыкъ, кесдик, джардыкъ. Ауругъан да эс ташлагъанындан чыкъды эмда солуу алды. Бостанланы Аминатны кёкюрек къанъасыны ич джаныны баш джаны сюремде улуу кёбгени (къарачайча „макъасы“) болуб, солургъа къоймай тура эди. Бюгюн эртденбла аны „джарыргъа“ керек болгъан эди: кеси да тамагъыны ал джаны бла кёкюрек башында энишге узалыб, кёбгенин алай кесерге керек болгъаны себебли ол эки сагъатха барды эмда бек къыйын „джарыуъланы“ бири болду. Операция къыйын болуб, кёбге барса да, джетишимли болгъанды. Энди иш—ауругъанна джетишимли, таб къарагъандады. Аминат юйдеги тутхан анады.

Джаш адам, окъуучу, Батчаланы Азретни сокъур ичегиси ауругъанында, заманында врачха къаратмагъандыла. Заманын эки, юч кере да оздургъандыла. Билмегендиле. Сора сокъур ичеги иринлегенди эмда чирий башлагъанды. Аны ууу башха санларына чабыб башлагъанды, сора джаш дженъил огъуна кёгериб, къымылдаялмай тохдагъанны къой, селешген да эталмай башлагъанды. Бу болум бла район больницагъа да къайтармагъанлай, бизге чабдыргъандыла да келгендиле. Не амал бар эди, быллай ауругъанны ары, бери ашырамы турлукъ эдик, машинадан алгъанлай огъуна „джарыучу“ столгъа салыб, кереклисича ишин тындыргъанбыз. Энди муну къыйыны, аны сокъур ичегиси алыннъанында тюлдю, ол бусагъатда врачлыкъ техникада эмда иште тынч „джарылыуъланы“ бириди. Аны къыйыны ол заманын бир да оздуруб, санларын къарыусуз этдиргени ючюндю. Алай болса да джашды, къыйыны озгъанды, таб къаралса, дженъил тирилликди.

Быладан „къутулуб“ кетерге тебрегенлей, дагъыда бир гузаба иш чыкъды. Гитче-Къарачай районда 168-чи номерли ат заводну къойчусу Боташланы Джашыуу Келле-Сыртындан ёргерек барыб, Кичи-Балыкъ башында къой къошларындан арлакъда джайылыб баргъан къой сюрюу таба ат бла кетиб баргъанлай, ат юркуюб, эки ал аягъын тик уруб, артына тик силкиннъенди. Джашыуу да аллына бек кючлю силкиниб, атны бойнуна къабланнъанды эмда къарнын ат джерни ал къашына тик ургъанды. Олсагъатдан эс ташлагъанды эмда атдан

джерге джыгъылгъанды. Аны инъирге дери киши табыб шлайдан алмагъанды. Инъирде, кеч къойчу нѣгерлери табхандыла. Алай'а ол кюн алыб келалмагъандыла. Джуукълары, тенълери джыйылыб, бюгюн 40 километрден артыкъ узакълыкъдан алыб келгендиле.

Келтиргенлеринде халы, болуму да бек къарыусуз эди. Мен аны алай кѣргенлей огъуна, ол хапарын эшитгинчин огъуна да дженъил „джарыргъа“ керек болгъанын билдим эмда болушуучуларыма „хазырланыгъыз“ дедим. Ауругъанны адамлары мурукгу, къушмуш эте тебретиле. Заман кетиб барады. Мында хар минут да бек багъалыды, ичи бузулгъанды, туура неси бузулгъаны алкъын белгили тюлдю. Алай'а дженъил огъуна бузулгъанын тигерге, джамаргъа керекди. Ол ачыкъды.

— Энди къалай этебиз?—дедим мен, ауругъанны джуукъларына,—анъа дженъил болушлукъ этерге керекди, биз'а энтда мурукгу этеми турлукъбуз?

— Да, Пѣтр Михайлович, сиз тюз айтасыз,—дедиле ала,—алай'а энди мынъа болушлукъ этерден озгъан болурму, сора санларын да бошунагъа туурамай къойгъан иги болурмеди деб, кѣлюбюзге келе эди. Таукек болалмагъаныбыз эмда джуаб бла мурукгу этгенибиз да аны ючюндю.

— Сизни андан сора оноуугъуз эмда айтыргъыз джокъ эсе, сора оноуну-ишни да мен толусу бла кесиме алама. Сиз айтхан'а боллукъ тюлдю,—дедим да больницаны адамларына „ауругъанны столгъа салыгъыз“ деб буйрукъ этдим. Джашыуну адамлары да къалай айтыргъа да билмей, биз айтханнъа да къарамай, ишни оноун, джуабын да кесинъе алдынъ эсе, и-и марджа, энди билиминъи, къарыуунъу да аяма дегенча, тюз кѣзюме къарагъандан сора джукъ айтмайдыла. Аны бла мен да „джарыучу“ юйге кирдим.

Хапарына кѣре Джашыуну эшда къарны бузулгъан болур эди деб кѣлюбюзге келген эди. Алай'а кертисинде андан башха болуб чыкъды. „Джарыб“ къарагъаныкъда, базыкъ къара ичегисини эки джери джылтырыб, юзюлюб-юзюлюб къалыргъа джетиб тура эди. Не амал бар эди. „Тазаладыкъ“, джылтыргъанларын тикдик. Андан сора керекли мадарланы да этдик. Алан! Билемисиз? Адам да къалай уллу кѣлтюреди. Ичегиси

эки джеринден да джылтырыб тургъанлай да суткагъа джуукъну анъа бир тукъум бир болушлукъ да этилмегенлей, ол къыйынлыкъны кѣлтюрюб тургъанды. Операциядан сора да алкъын бек къарыусузду.

Ма бюгюннъю кюнде солуу кюнню ал кюнюнде ишибиз эмда ауругъанларыбыз бла аланы къысха халпарлары алайды. Быллай къаты ауругъанла, дженъил операция этерге керек болгъан адамла бир-бири ызындан тюшген кюнле къуру да бюгюнча болуб турмайдыла, алай'а аллай кюнле аз болсала да болгъан да этедиле. Бюгюннъю кюнюбюз да аланы бириди.

Биягъы телефон къагъылады. Пётр Михайлович кѣб соруб, сѣлешиб турду. Бир талай затны да этигиз деди да, телефон бла сѣзюн бошады. Сагъышлы болуб бир иги кесек заманны тургъандан сора: „Оллахий, бир барыб келмесем, джюрегим тынчлыкълы болмайды. Джашыу бек къыйынды дейдиле. Аминат да къарыусузду. Сен юлюю къонакъса, къайгъырмаз, мен кѣб турмай келирме, бусагъатда тогъуз сагъатха джуукъду. Ондан, он бла джарымдан кечге кълалма“ — деди да эрлай машинасына да минди да кетди.

Айтханыча Пётр Михайлович бир сагъат бла джарымдан кѣб турмай, къайытыб келди. Кеси да бир кесек джарыкъ болуб былай айтды:

— Иш игиди. Энди кѣлюю баса башладым. Не десенъ да ауругъанланы къатында болуб, халларын кесинъ кѣрюб, сынаб, анъа кѣре мадарын этсенъ, неда этдирсенъ—ол хар заманда да иги хайырлы болады. Андан сора да, адамны кѣлю иги болуууну ол ауруу бла кюреширге, аны хорлаугъа бек иги магъанасы барды. Мен баргъанымда, Джашыу сѣлешген да этди, бек иги къыйын халгъа кириб тура эди, баргъанлай аны бла бираз сѣлешдим, кѣл этдим, манъа деричин да джюрегин кѣлтюрюрге эмда къанны иги джюрютюрге этиучю уколларындан мен да бирин кесим кълум бла эмда талай мадар этдим. Дагъыда башха ауругъанлагъа къарагъандан сора келиб къатына олтуруб, бираз ушакъ этгенден сора, алан, алай айтыб сорду: „Эй, Баска улу, манъа джукъ къабаргъа къачан кълорыкъса?“

— Биз да ичибизден „хы, ашарыкъ къайгъылы бола тебреген эсе, игиди, алай бол, марджа“, дедик да, таб не

джашырыу барды, иги кесек къуанаракъ да болдукъ. „Эртденблагъа дери бир тѣз да, сора эртденбла джукъ-чукъ къабдырыбыз,—дедим. Ол ашарыкъ излегани бек игиди. Энди Джашыу джашарыкъды!

Эртденбласында солуу кюн эмда анъа ары-бери барайыкъ дегенле болсала да, Пѣтр Михайлович, юйден, арбазындан ары-бери кетмегенлей дагъыда экинчи кюннѣ дери турду. Бу кѣзюуню ичинде да ол бош турмады. Бир талай кере телефон бла больницагъа кеси сѣлешди, бир талай кере аланы андан сѣлешгенлерине джуаб этди. Кюнорта заманда кеси больницагъа бир барыб да келди. Къысха айтыргъа, Пѣтр Михайлович солуу кюнде юйде „солуб“ тургъан аты болса да, кертисинде, ишни бек теренинде, кеси башчылыкъ этген больницада ауругъанланы къайгъысында болуб турду.

* * *

Сивушкин Иван, Рамин, Аминат, Азрет эмда Джашыу больницада тогъуз-онеки кюнден кѣбню турмай, юйлерине, ишлерине къайытхандыла эмда бюгюн да Пѣтр Михайловичге, аны нѣгерлерине алгъыш эте туррадыла.

Пѣтр Михайлович, эм иги адамлыкъ эмда врачлыкъ ишлерини бири, ол бир къаум хирургла „ол мени ишим, борчум да тюлдю“ деб кеслери операция этген адамланы экинчи къатларына бармай къойгъанча этмей, операция этилген адамлагъа, ала бери къайыта тебрегинчи кеси къараб, болумларын билиб, анъа кѣре бакъдырыб тургъанды. Бу кѣб джаш врачлагъа джарагъан юлгюдю.

Биз совет врачны халкъ ючюн урунууу джарыкъ юлгюсюн джанъыз эки кюн бла эки кечеге этген ишини бир кесегин кѣргюзгенбиз. Андан къалгъан кюнде, айлада, джыллада отуз джылдан артыкъны ишлеген, Коста Хетагуров элни уланы Баскаев Пѣтр Михайлович уруннъан халкъ ючюн, Совет къыралны иши ючюн неллай иги зат, уллу иш этгенин эмда мындан ары да неллай бир этерин кѣзюнѣ бир кѣргюзчю.

КОММУНИСТ УРУНУУНУ КЪОЙ КЪОШУ ДЕГЕН АТНЫ АЛЫР ЮЧЮН

Гитче-Къарачай районда Сталин атлы 168-чи номерли ат завод совхозда тамада къойчу Токъланы Солтаны стауатына барыб киргенлей да, былайда кеслерини ишлерин суйген, кеслерини борчларын толтурур ючюн хар нени да иги джарашдырыб, ара иш ючюн къада-лыб ишлеген адамла болгъанын тышындан къарагъан бла да билесе.

Биз къой орунну аллындагъы арбазгъа кире, хар къалайда да болгъан затны иги джарашыб тургъанына кезюбюз джетиб, бир-бирибизге: „Берю атарны беркюнден белгили“ дегенлей, былайда джорукъ аман керюмейди, эшда бу малчыла аман ишлей болмазла—дей, джылы джатманы кюн турушундагъы белюмде аш ашай тургъан къозулу къойланы бурууларыны къатына барыб сюелдик.

Аны ичинде малланы ашларына-сууларына къарай тургъан джаш тишируу ишине асыры эси кетгенден бизни келгенибизни да эслемей, къойланы габдешлеринден бери созулгъан биченлени ары джыя эмда ашлаугъа ун къуя, биз да аны джигери иши бла иги айныгъан къозучукъла кими биченнге, кими ашлауда туз къатыш уннга узала тургъанларына кезюу къарай, бир кесек заманны турдукъ.

Буруугъа иги джуукъ къысылдыкъ, ол тишируу арлакъда тургъан бир къозуну къойнуна алыб, бери бурулуб, бизни кергенинде, мен быланы эслемей тургъанлай къайдан чыкъдыла дегенча, джунчуяракъ да болуб, къозуну да къойнуна къысханлай, бизге къараб тохдады.

— Ишинъ къолай болсун,—деб саламлашдыкъ.

— Сау болугъуз,—деди ол,—былагъа эсим кетиб, сизни да эслемей тура эдим, айыб этмегиз. Сабийле даур эте, былайда ойнай туруучудула да, энтда аладыла деб тура эдим.

Танышханыхъда, ол тишируу тамада къойчуну юй бийчеси, ол айтханча мызанъланы белмесини ары джанында ойнай тургъан эки добар, ариу сабийни анасы, тамада мызангчы Токъланы Мариям болгъанын билдик.

— Тамадагъыз'а къайдады?—деген сорууубузгъа
Мариям:

— Ол уллу баўда болур, хар заманда да ол джанъы къозлагъан къойланы къатында кюрешеди, алагъа къараўну кишиге ышанмагъанча, кеси къарайды. Чакъырайыммы?—деди.

— Огъай, сиз ишигизни этигиз,—дедик да уллу баўну ичине кирдик. Эшикте кюн джарыкъдан джанъы киргеникте, бир кесек къаранъыракъча кёрюнюб, джанъы къозлагъан къойла болгъан бирер бёлмелени къатында тохдадыкъ. Иги эслеб къарагъаныкъда, къозлагъанларына бир талай кюн болгъан къойла джыйылгъан бир бёлмеде тамада къойчу Токъланы Солтанны ашлаўгъа аш къуя тургъанын эслеб, къатына барыб саламлашдыкъ.

— Сиз'а мени бир кесек джунчутдугъуз,—деди ол,—мен сизни дженъил эслеменгениме айыб этмегиз. Бизни бусагъатда эм джуаблы эмда къызыў кёзюўюбюздю. Акъылыбыз былагъа кетгенди да, башха затны алай дженъил эслеялмайбыз.

Солтан алайда ашлаўлагъа аш къуюб бошагъандан сора, уллу баўну ичинде хар къойгъа бирер башха орунчукъла бёлюнюб, аланы ичлеринде джанъы къозлагъан къойла къозулары бла, керекли ашлары-суўлары бла тургъан бёлмени кёргюздю. Андан арлакъда къозуларына талай кюн болгъанла тургъан бёлмени эмда къозларыкъ къойла башха бёлюнюб джыйылгъан бёлмени хар нелери да джарашыб тургъанларын кёрдюк.

Андан арбазда, кюн турушда, алкъын къозламагъан къойла, кюндюз аш ашаўчу бёлмени къатына баргъаныкъда, эки тиширыў бир къойну арагъа алыб тура эдиле.

— Бу биринчи тёлю берген „теличик“ бусагъатда экичикни табханды да,—деди бири,—кюнню джарыгъын алгъа кёргенчикге иги эс бёлмей, бу артда туўгъанчыкъгъа мыллыгын атханды да къойгъанды. Биз да биринден ёнъелергеми айланады деб, экибиз да аны къайгъылы болуб, узгерере элте тебregenбиз.

Бу эки тиширыў—Токъланы Келимат бла Голаланы Аскерхан кече-кюн да тутхан ишлерине таза кёллери бла къараб, джанъы туўгъан къозулагъа къарагъан мызанъчылыкъ сыйлы борчларын толу тындырадыла.

Быланы джигер ишлегенлери себебли, эндиге дери бу кшошда бир джанъыз кшой ёнъелемегенди, бир кшоу ач кшалмагъанды эмда чарпымагъанды.

Огъары айтылгъанча, Токъланы Мариям тамада мызанъчыды. Муну кесини ишине иги къарагъанын, адамгъа къысха анъылатабыз десек, аны юсюнден айтырыбыз былайды: Токъланы Мариям ара малны ёсдюрюк ючюн, къыралны кючюн бегитир, халкъны иги джашаулу этер, Коммунист партияны бегимлерин толтурур ючюн керти джигерлик этиб, тюз ишлейди. Аны алай ишлегенине—талай джылдан бери аны аллында бир кшоу чарпымагъаны, хар заманда да кшоулуны иги айныб баргъанлары, аланы тамам адам сукъланырча кефлери шагъатлыкъ этедиле.

Алайдан ары озуб, Солтанны бир кшойчу джёнъери Къобанланы Осман кшойлагъа къарай тургъан бёлюмге бардыкъ. Баргъаныкъда Осман къадалыб бир кшойну джуагын джона эмда ариулай тургъанын эслеб:

— Ишинъ кшолай болсун,—дедик да,—мал усдалыгъынъ бармыды, не этесе?—деб сордукъ.

— Ой! Сау болугъуз, хош келдигиз! Сюйсенъ-сюймесенъ да юрениб, билиб былай этмесек боллукъ тюлдю,—деди ол.—Бусагъатдагъы кёсюуде, мен анъылагъан бла, хар бир кшойчу орта усдалыгъы болгъан ветфельдшер эмда зотехник чакълы бир билими болмаса, ол керти кшойчу болаллыкъ тюлдю деб, акъыл этеме. Ол себебден кесибизни усдалыгъыбызны окъуу, иш бла да ёсдюрмесек джарамайды.

Кетген джылда болгъан силегейден кёб чырмаула болгъандыла. Бир кшаум кшойланы ол заманда чачылгъан джуаклары тюзелиб бошамагъандыла. Ол себебден кшойлагъа ашлары, суулары бла иги къарагъан бла бирге, быллай затларына да таймаздан къарама-сакъ болмайды.

— Кшойланы, артыкъ да бек тёлюню саулугъуна, аланы багъыугъа,—деди Солтан,—Османдан да бизни тамада нёгерибиз Харун бек усдады. Ол бир малны сынчыкълагъанын, неда симсирегенин кёргенлей, аны неден болгъанын ажымсыз билгинчи эмда багъыуу бла сау этгинчи не кеси тынчыкъ табмайды неда бизге, мал фельдшерге тынъы бермейди. Майна, барыгъыз да кесине соругъуз, ийнанмай эсегиз, кшоуну кшолуна алыб, микроскопха къарагъанча, аны аягъына къараб тур-

гъан олду,—деб арлакъда бир къозуну юкуне къарай тургъан бир келбетли адамны кѣргюздю.

Голаланы Локъманны джашы Харун ёмюрюнден бери да мал кютюб келген сынамлы эмда малгъа къарау ну бек суйген къойчуду. Аны джылы тынчайыргъа джетишген эсе да, бош турмай, къойчу болуб ишлейди, кесини кѣб иш сынамы бла джаш къойчулагъа, мызанъчылагъа болушады эмда аладан артха къалмай, ара малны ёсдюрюуде джигер ишлейди.

— Мекамларынь, малларынь, ишлеринь бла да тыш къарамдан танышдыкъ,—дедик Солтаннъа,—энди къалай ишлегенигизден, борчларыгъызыны къалай толтургъаныгъыздан бираз теренирек хапар айтсанъ иги боллукъ эди.

— Мен не айтайым,—деб башлады ол,—болгъан затны кесигиз кѣрдюгюз. Бизни аллыбызда 600 ана къой барды. Бары да кыш эртде тѣлю берликдиле. Борчубуз хар 100 къойгъа 120 къозу алыб, аланы толусу бла сакъларгъады. Кетген джыл хар къойдан план бла 3,8 орнуна 4 килограмм джун алгъанбыз. Кѣргенигизча, бусагъатда тѣлю алыу кызыу барады. Биз да не кючюбюзню, не билимибизни, неда заманыбызны аямай, бирден аланы юслерине ёрге туруб кюрешибиз. Бусагъатда 450 къой къозлаб, аладан 514 къозу алгъанбыз. Ана къойладан эндиге дери ташлагъан, къорагъан болмагъанды. Къозулары да джанъыз бири чарпымагъанды. Мындан ары да джанъыз бир малны къарар керекли къоратмазбыз.

Алай бла тѣлю алыуда борчубузну артыгъы бла толтуруб, аны партияны XXII-чи съездини сыйына санарыкъбыз. Мекамларыбыз, аланы ичинде бѣлюмле-рибиз не джанындан да джарашханларын кѣресиз. Маллагъа керекли не тюрлю да ашларыбыз, тузубуз джетишимлидиле. Аланы зоотехника джорукъда болгъанча, заманлары бла толу беребиз. Къойчулары, мызанъчыланы къалай ишлегенлерин кесигиз кѣрдюгюз. Анъа къошар затым джокъду. Барыбызны да алгъан борчубузну, Коммунист партияны кѣргюзгенлерин сый бла толтурургъа кече-кюн да къайгъы этиб кюрешгенден башха затыбыз джокъду.

Узун сѣзню кысхасы, кесибизни къошубузгъа коммунист урунуу ну къой къошу деген атны алыр ючюн кюрешибиз.

— Да, айтханыгъыз, ишигиз да бир-бирлерин тутадыла, ишигиз бусагъатда аман бармайды, алай'а уллу кёллюлюк этмегиз, аллындача, ахырына дери тири болугъуз, ишигизден къуаныгъыз,—деб, Солтан бланы нёгерлеринден айырылдыкъ. Аны бла бирден бу джигер малчыла борчларын толтурлукъларына инамлы болуб кетдик.

* * *

Андан бери Солтанны къошунда ишле къалай баргъанларына кёз-къулакъ болгъанлай тургъанбыз.

Тышындан къарагъаннга бу къошда ол замандан бери хазна тюрленнген джокъду дерчады. Алай'а болгъан затланы иги тинтиб къарасанъ, талай тюрленнген, аллына ёсген затланы кёресе.

Солтанны къойчу къошу джыл сайын джун эмда тёлю алыуда къырал планын, социалист борчун артыгъы бла толтуруб келеди. Къойланы эртде къозлатыу джорукъгъа кёчюб, хар джылда орта эсеб бла 100 ана къойдан 139 къозу алыб келгенди. Былтырдан бери уа тёлюсюнде бир чарпыгъан малы джокъду. Джун алыуда да планын иги кесек артыгъы бла толтуруб береди. Къошха план бла берилген мал аш, керек ачха джоюмланы артыкъ этмей, иги кесек аяулу этеди.

Бу къошда Солтанны башчылыгъы бла ишлегенлени иште джетишимлери ёсе баргъан кибик, кеслери да алгъа ёседиле. Анъылыкъны, билимни, культураны кенъден-кенъине чыгъыб барадыла. Алгъын мында кичи къойчула Къобанланы Осман бла Аубекир энди кеслери тамада къойчула болуб, ат заводда алчы къойчулагъа эришиб ишлейдиле.

Солтан аланы орнуна орта школну бошагъан Хачирланы Гочар бла Токъланы Ахматны алгъанды. Была да Солтанны къолунда ишлеб кетген джигерлени сырлары бла бара, алдан-алгъа барыб урунадыла.

— Ненча да ол коммунистни, Солтанны, къой къошуна барыб иги эс этиб къарасанъ,—дейди совхозну парткомуну секретары Гаппушланы Ибрахим,—уакътюек кемликледен сора адамны керти кёлюн аз этерча кемлик эслемейсе. Ол эсленнген кемликлени эсгертиб кетсенъ, экинчи аланы анда кёрлюк тюлсе. Мында ишлегенлени ишлерине, этген муратларына, айтхан

сѣзлерине иги сымарлаб къарасанъ, коммунизмни иш-
леуде Коммунист партия хар бир| совет адамгъа сал-
гъан борчну толу толтурур ючюн ала кѣл ачыкълыкъ
эмда суймеклик бла уруннъанларына ажымсыз болуб,
кѣлюнъ кѣлтюрюлюб кетесе.

1961 дж.

Эбзеланы Ханафий

Б АЛБУ

Автомашина „ГАЗ-69“ Холодно-Родник элден озуб, „Учкулан“ совхозну фермалары таба айланъанында, аланы къабыргъалары агъара башладыла. Джол батмакъды, машина кючден-бутдан барады, таб бир-бирде орнундан тебмегенлей, чархлары къаты бурулуб, бир джанына тайыб, джолгъа кенделен тюшюб да тохдайдды. Алай болса да ишин усда билген шофёр узаймай бизни фермаланы къатына джетдириб тохдатды. Сол джаныбызда экеулен ёгюз арбагъа мийик тишледен бичен джюклейдиле, тарх-тарх деб шок атылгъанча къаты таушу къулакъны занъырдата, бульдозер ферманы аллында нени эсе да кюрейди.

Эшда, бизни келгенибизни терезеден эслеген болур эди, юйден бир тиширыу чыгъыб, бизни таба къарады.

— Кюнюгюз ашхы болсун, эгечим!

— Ашхылыкъ кёрюгюз, джуукъ болугъуз.

Юйге киргенлей къызла ёрге къобдула, бир кесек джунчусакъ да, аланы къолларын тутуб саламлашдыкъ, танышдыкъ, тынчлыкъ-эсенлик сордукъ. Былайда Къа-

рачай районну алчы ийнек саууучусу Боташланы Балбугъа да тубедик.

Къара къашлы, бал бетли, субай санлы чырайлы къыз Балбу хар ийнегинден сют алыуу ёсдюрюр ючюн кёб кечесин джукъусуз ашыргъанды. Алгъа баргъан тенълеринден юлгю алыб, аланы тизгинлерине къошулур ючюн кёб кюрешгенди.

— Бюгюн кибик эсимдеди,— дейди, Балбу,— ийнек сауаргъа фермагъа биринчи кере келгеним. Мен ол кёзюуде кёб сют алыр къайгъыда тюл эдим, не къадар дженъил саууб, къалгъанладан артха къалмай, ийнекни тубюнден къобсам деб кюреше эдим. Алай'а кёб заман да кетмегенлей, тенълерим, артыкъсыз да ферманы тамадасы Хамзат бла туарчы Солтан-Хамит мени ишни тюз анъыламагъанымы эследиле, юрете башладыла.

Ол кёзюуде баргъан социалист эришиу Балбуну да джаш джюрегин ишге учундургъан эди.

Ишни этерге таукеллик, аны биширирге излемеклик, ишни скоймеклик адамгъа эм бек керекли затла болсала да, аны бла бирге иште сынам, билим, ишни эбине тюшюу, усдалыкъ, чыныкъмакълыкъ да амалсыз керекли затладыла. Ма ол затлары джетишмегени ючюн болур эди, не къадар кюрешди эсе да, Балбу иште сынамы болгъан Ёзденланы Назифатны джеталмады. Ол джылны аягъына 2500 килограмм сют саууб, фермада экинчи орунну алды. Ийнеклени биринчи тёлю берген къунаджинле болгъанларын эсге алсакъ, бу аман тюл эди. Алай болса да бу сан Балбугъа тынчылыкъ бермеди.

— Азды тоба, ишни амалын энтда иги биле болмам ансы, ийнеклерим'а Назифатныкъыладан аман тюлдюле,— деб Балбу кесини ишин тинтеди...

Джетиджыллыкъны биринчи джылы башланады. Балбу эришиуге ферманы алчы ийнек саууучусу Ёзденланы Назифатны чакъырады. Джылны джыл узуну билгенине кёре, ийнек саууучула бла оноулаша, иги ишлегенлени юлгюлери бла хайырлана, урунады. Аны къыйыны зыраф болмайды. 2.793 килограмм сют алыб, озгъан джылдан эсе ийнек башындан 279 килограммны артыкъ сауду.

— Алай'а не келсин,— дейди Балбу,— биягъы Назифатны джеталмадым, 7 килограммгъа артха къалдым.

Аны ючюн джюрегим бир кесек да кыйналды. Назифатны менден неси артыкды, кюлу-аягы мени кибики, сора иш недеи неда асыры уллу келлюк этиб, кереклисича ишлеялмай болурма деб, этген ишине этда жанъыдан кырадым, кеб сагыш этдим.

Балбуну ишинде кемликлени тюзетирге, эсгертирге аны тенълери, ферманы, совхозну тамадалары, парт-организация, райкомну кюллыкчулары болушдула.

— Мен,— дейди Балбу,— районну алчы ийнек саууучулары Хетагурова Вера бла Акъбайланы Насийни ишлерин кесими ишим бла тенълешдиргенimde, кемчиликлерим артыксыз да ачык болдула.

Балбуну сынамы айдан-айга, джылдан-джылга дегенча еседи. Энди ол биринчи кюнлериндеча ийнекни тугел саууб бошагынычы бели талыб, билеклери ауруб джунчумайды. Хар малыны халисин, болумун биледи. Кыраганы да анга кереди. Ферманы бирикген коллективи анга кесини юйюча керюнеди.

Ише сынамы, аны эбине тюшюю, алчыланы югюлери Балбуну андан иги ишлерге кюлундан келлигине ийнандырадыла.

Джетиди ыллыкны экинчи джылында Балбу хар ийнекден джылына 2800 килограмм сют сауар ючюн кюрешеди. Аны этген джетишимлери огъан джылдан эсе башха тюрлюдюле. Бюгюнден эсе тамбла иги ишлер ючюн кызыныу, ише билимин таймаздан есдюрюу Балбуну атын фермада кюй, областда, крайда да белгили этгенди.

Биз бюгюн таулу кызыны джетишимлерин керибиз. Балбу быйыл хар ийнегинден алган борчундан эсе 1500 килограмм сютню артык сауганды. Фермада ишлеген хар ийнек саууучу Балбу тенъли бир саусала, ферма кыралга сют сатыуда социалист борчун кыачда огъуна толтурлук эди.

Бизни адамларыбызны эм иги адетлерини бири— джетишимлерин таймаздан кыатлауду. Балбуну да бу хорламда тохдар акылы джокду. Ол джетиджыллыкны ючюнчу джылында андан да иги ишлер мураддады.

— Ийнеклерим кюнаджин кезюулеринден атлайдыла, ише сынамым еседи, хар ийнекни сютюн есдюрюю ючюн кыалай кыарарга керекли болганын билеме. Ийнек башындан джылына 4000-шер килограмм сют сауарга кюлумдан келлики,— деди Балбу.

— Сауалырма, Балбу, иги сагъыш этгенмисе?—
деб къайтарыб сордукъ.

— Этгенме. Ажымсыз сауарыкъма,—деб къалын
къара къашларыны тюбюнден уллу ариу кёзлерин
ышарта, къарады.

Сени сёзюнъе ийнанабыз. Ишинъден къуан, Балбу!

ТАУЛУ КЪЫЗ

Тау элле. Къобан, Теберди ёзенледе орналгъан эл-
лени барысына да тау элле деб къояргъа боллукъду,
алай болгъанлыкъгъа бир джанындан бу ат аланы то-
лусу бла суратламайды. „Хар элни къой союу башха“
дегенлей, бир элни башха элден айыргъан кёб заты
болады. Юлгюге Сары-Тюз элни алайыкъ, сары—тюз...
Эшда, бу ат эртде заманладан къалгъан болур ансы,
элни бусагъатдагъы болумуна не аз да келишмейди.
Садакъ тартханча тюз орамлары аны кенъине, узунуна
ётюб, тёртгюл тийрелеге юлешгендиле. Къайсы орам-
ны барсанъ да, сынджыр битген кёгет терекле элге
джашил тюрсюн салыб, бир уллу кёгет бачхагъа ушат-
хандыла.

Тереклени чапыракъларын аз-буз къымылдатхан эрт-
ден аязчыкъ эртденнъи кирсиз хауагъа кёгет ийисин
къатышдырыб, эркин солутады. „Хасан“ рандан танъны
джарыгъы джуддузлагъа мутхуз бет алдырса да, алкъын
эртдеди. Эл джукълайды. Къобанны шууулдагъан таушу,
насыблы эл, насыблы адамла тынчайыгъыз, солугъуз
дегенча белляу айтады.

Алай‘а ол кюн эртденбла 4 сагъатда, кюнбатхан-
да кёб заманны джыйылыб тургъан къара булутла Ата
джуртубузну талай шахарыны чуакъ кёгюн басыб, тю-
гел джукъудан тоймагъан совет адамлары— сабийлени,
аталаны, аналары, джашланы, къызланы башларындан
от джанъурну къуюб, насыблы джашауларын буздула...
Къыралыбызны кючу джауу уатыргъа къобду. Башха
сарытюзчюлени биргесине Ёзденланы Къазий да ба-
гъалы Джуртун къанлы джаудан сакъларгъа кетди.
Ол кёзюуде Разиятха къуру сегиз ай болгъан эди,
Разиятны анасы Мукъуят: „Хы-ы, энди аталыкъны-ана-

лыкъны аурлугъу да мени бойнума тюшдю“—деб бел-
лигин къаты тартды.

1954-чю джылда Разият Къзахстанда джетиджыл-
лыкъ школну бошаб, „Биликуль“ совхозну 2-чи сют-
товар фермасына ийнек саууучу болуб кирди. Ферма-
гъа ол джанъы келгенинде, къайсы эсе да бир накъыр-
дачы: „Къызчыкъ, сен ийнеклени къалай сауарыкъса?
Андан эсе бар да, гинджи ойна“—деб ышара къатына
келди. Разият аузу бла джукъ айталмаса да, кимни
сабий болгъаны ишде кёрюнюр дегенча, аны кёзюне
кирпик къакъмай джити къарады.

Бал бетли, чырайлы къызчыкъ узун чачыны тобукъ-
ларына джетген эшмелери да ары-бери силкине, къол-
лунда уллу акъ челеги да джерге джете, ийнекле таба
тири атлаб ташайды. Разият ийнекни тубюне олтуруб,
дженъил саууб тебреди. Алай'а бир ийнегин да тугел
саууб бошагъынчы бармакълары арыб, ийнекни эмче-
гинде сютюн чыгъаралмай тохдады. Бир кесек солуду,
сауду, дагъыда солуду, дагъыда сауду. Алай бла тер
басыб, ийнеклерин кючден-бутдан саууб бошады. Ал
кюнле анъа бек къыйын тийдиле. Къоллары тоблукъ-
лача болуб, бармакъларыны джиликлери ауруб, бели
талыб, кече джукълаялмай, орунда кёб тегерек айлан-
ды. Бир-бирде джюреги къыйналыб: „Атам сау болса,
мен быллай бирми къыйналлыкъ эдим,—ий аллах,
урушну излегенле дуниядан туб болсунла“—деб ачыу-
дан джумдурукъчукъларын къаты къыса эди. Алай'а
Разият ферманы коллективини джылыуун ачыкъдан-
ачыкъ кёре башлады. Коллектив анъа хар не джаны
бла да болушуб, джюрегини къыйналгъанын унутдурду,
ишни эбине юретди. Разият комсомолгъа кирди. Жи-
герлиги, джигитлиги ючюн беш орден бла саугъалан-
нъан Ленинчи комсомолну хурмети аны андан да оюмлу,
андан да иги ишлерге алландырды. Ол ишни иги этиу
бла атасын кюл этген империализмге дерт къайтарыгъа
боллугъун анъылады.

Разият 1957-чи джылда, туугъан элине къайытыб,
„Красногор“ совхозну 2-чи бёлюмюню сют-товар фер-
масына ийнек саууучугъа джарашды. Энди уа ишде
чыныкъгъан джигер къызны къоллары арыб, бели та-
лыб джунчумайды. Ишни амалын билиб, джан ауру-
туб эте билгени, кимге да болушургъа тырмашханы,
къайсыгъа да джарашхан джумушакъ сёзю, халиси

4-чю ферманы коллективин разы этдиле. Кёб турмай, ол алчы саууучуланы тизгинлерине кёшулду.

Коллективде, совхозда сыйы бар, ачха алыуу иги, ох деб ишле, ох деб джаша...

Алай'а, таулу кызыны джюреги тынчлыкъ табмайды. Энди аны билими, акъылы, анъысы кеси баджаргъан ишден тышына къаратадыла. Ол энди ферманы, бёлюмню бютеулей ишине къайгъырады, аны сагъышын этеди.

Фермада бузоулары болумлары кёлайсызды. Чарпыу тохдамайды. Совхоздан, бёлюмден да келиб, бу затха ферманы коллективини эсин бир кере бёлюб кёймагъандыла. Алай болгъанлыкъгъа ишни иги джанына тюрлениую созулады. Разият кюде, кечеде кёре, бузоулары чарпыгъанларыны, айнымагъанларыны чуруму джан аурутуб къарамагъандан болгъанын ажымсыз эсгереди.

Андан ары тёзелмей, ийнек саууучу негёри Чотчаланы Фатима бла кенъешеди:

— Фатима, тоба сагъыш этеме да бузоулагъа кёчерми эдик деб келеди кёлюме.

— Акъыз, ийнек сауаргъа баргъаным сайын бузоулагъа тюртюлеме да, туура джюрегим бла джазыкъсынама.

— Фатима, мен да бу арт кёзюуде аланы къайгъысындан чыгъалмайма, кёчеик,—дейди Разият.

— Тоба, Разият, иги сагъыш этерми эдик, бусатта бузоулагъа къарагъандан эсе ийнек саугъан тынчды, ачха алыуубуз да асламды, ол къайгъыны да башыбызгъа алыб не этебиз. Ары кёчюб, ишни да баджаралмай, кесибизни да джарсытырбызмы?

— Мен бу затманы барыны да сагъышын этгенме, биз кёолгъа алсакъ, бузоулары адам айыб этмезча иги ёсдюрлюкбюз. Джалыбыз ючюн къайгъырмаз, ара иш ючюн кесибизден бир кесек юзгенликге джукъ да болмаз, кёресе Гаганованы, ол джалым аз болады деб къарамагъанды да, биз да аныча адамлабыз. Къысхасы, мен кёчерге деб оноу этиб бошагъанма.

— Разият, сени алай айтырынъы биле эдим, бир сынаб кёреим деб тура эдим ансы, мен эртде огъуна разыма кёчерге,—деб Фатима Разиятны къуаныб къучакълады. Бир кесекни шум болуб туруб, экиси да „ха-ха-ха“ деб кюлдюле.

Таулу кызыланы тилеклерин бѣлюмню тамадалары кѣабыл этдиле. Экиси да озгъан джылны октябрь айында бузоулагъа кѣарауу кѣолгъа аладыла. Тююн айтсакъ, ол кѣзюуде бузоула арыкъла, кѣарыусузла эдиле. Алай болса да джигер кызыла берген сѣзлерине туура болдула, 89 бузоуу бирин да чарпытмай сау-эсен сакъладыла.

Джангы джыл бу кѣарачай кызылагъа уллу кѣуанч келтирди. Февраль айда аланы экисин да КПСС-ге членнѣ кандидатха алдыла. Разият ол кюнлени эсине тюшуре: „Партияны тизгинлерине кирирге мени эртден муратым бар эди, ол кюнню ашыгыб сакълай эдим. Быйылны февраль айында мени кѣуанчым уллу болду, муратым толду. Тартынмай айтайым, райкомну бюросуна чакъыргъанларында, уллу джунчудум, аузум кѣургъакъсыды, джюрегим асыры бек ургъандан башхала эшитедиле деб уяла-уяла кирдим. Киргенимде уа, бир джумушакъ сѣзлю иги адамла: „Сен джаш аданса, сени этер ишинъ аллынъдады, биз сенден андан да иги джетишимлени сакълайбыз, этеринѣ да базабыз“,—дегенлеринде, джюрегим басылды, кесими юйюмдеча болдум. Кандидат карточканы алгъанымда уа, асыры кѣуаннъандан аны джюрегиме кѣаты кѣысдым“,—деб кѣуанады Разият.

Фатима ызына ийнек сауаргъа кѣчгенди. Бусагъатда Разият тамада бузоучуду. Ол бир нѣгери бла 104 бузоу бла 34 ийнекге кѣарайды. Джылны аллында бузоуланы чарпыусуз сакъларгъа, сутка сайын хар бирине 600 грамм аурлукъ кѣошдурургъа социалист борч алгъан эдиле. Джигер кызы Разият бютеу кючюн, билмин алгъан борчларын толтурургъа салгъанды. Джылны аллындан бери бир бузоу да чарпымагъанды. Хар бузоуу аурлугъуна сутка сайын 850—900 грамм эт кѣошулады.

Разият иште джигер болгъанлыкъгъа сѣзге джигер тюлдю.

— Разият, бузоулагъа кѣалай кѣарагъанынъы былай джарашдыр да бир айт,—дегеникде, ол бир кесек тынъылады да: „Къайгъым, сагъышым, ишим да аланы айнытыуду, чарпыусуз сакълауду, борчуму коммунистча юлгюлю баджарыб, багъалы Коммунист партияны XXII-чи съездине хорламлы тюбеудю“—деб кѣысха джуаб берди.

Биз былайда окъуучуну Разиятны иши керти да оюмлу баргъанына ойлашдырыр ючюн, ол кёзюуде кёзюбюз илиннъен бир затны кёргюзтеик. Бузоу орунну къургъакътыгыны, кирсизлигини, саламыны джумушакътыгыны, алгъын заманлада мал къошлада къарачай сюрюучюле джатхан мурджар орунну джанъыртылгъан кёзююнден башхалыгы джокъ эди.

КОММУНИСТ

„Учкулан“ совхозну белгили туарчысы Борлакъланы Сейпул быйыл 184 туар малны багъыб, аланы хар бирине сутка сайын 1475 грамм эт къошдургъанды. Алай демеклик, Сейпул кесини эки нёгери бла джайлыкълагъа багъаргъа элтген бир мал сюрюуню совхозгъа эки „сюрюу“ этиб бергенди. Къалай этгенди десегиз, багъаргъа чыгъарны аллы бла 184 уаныкны бютеулей аурлукълары 32 тонна бла 915 килограмм эди. Джайлыкъладан къайытыб базманнъа салгъанларында уа, аланы бютеулей аурлукълары 65 тонна бла жарым тартханды. Ма 32 тонна бла 591 килограмм таза эт! Ма экинчи сюрюу!

Этни кеси багъасы уа? План бла „Учкулан“ совхозда туар этни бир килограммыны кеси багъасы 4 сом бла 50 капек болургъа керекди. Сейпул берген этни уа кеси багъасы джылны аллындан бери бир сом бла 47 капек, джайкёзюуде уа 59 капек болады. Кёресиз, джай кёзюуде къаллай бир учуз багъасы болгъан кёб эт алыргъа боллукъду.

Быйыл совхоз 1280 малны багъады. Аланы бакъгъан туарчыма бары да Сейпулча ишлеселе, совхоз 2499 центнер учуз эт алыб, къыралгъа сатарыкъ джыллыкъ социалист борчун къуру туар эт бла толтуруб къояргъа къолундан келлик эди.

Сейпул бла аны эки нёгери малланы бакъгъан тёрт айларына 19148 сом джал алгъандыла. Ма кересиз, кёл ашаб, джан аурутуб ишлесенъ, ара ишни къыралгъа, адамны кесине да хайырын.

Кимледиле была, бу джигерле? Сейпул—айтхан сёзюн эки этмеген, ишни билген, таза джюреги бла

суюген джаш адамды, коммунистди. Ол коммунистча урунады, бютеу ишин да алай кѳурайды.

Хапаланы Борисбий 1928-чи джылдан коммунистди, аны кѳаны-джаны да партия блады, аны ишини, джашаууну баш мураты—джанындан суюген совет кѳыралына не кѳадар кѳб хайыр бериудю, не кѳадар кѳб игилик этиудю. Хапа улуна 58 джыл болганды. Алай'а кертиди, уллу Ата джурт ючюн кѳазауат аны бир кесек саулугуун алганды, кѳанлы джау аны этин чапчакѳлаганды, башханы кѳой, бир кереге 17 джери джаралы болганды. Алай болса да аны деу кючю аланы барын да кѳлтюрюб, бюгюн да аны джюреги совет юйюрге коммунизм ючюн таукем урады.

Мекерланы Магомет тутхан ишин ажимсыз толтурууда аладан артха кѳалмайды. Ма кѳресиз бу джигерлени не артыкѳ кѳоллары, не артыкѳ аякѳлары джюкѳду, алай'а коммунизм ишлеуде кеслерини борчларын тюз аныламакѳлыкѳ алагѳа артыкѳ кюч береди, урунууда бирикмекликлерин бегитеди.

Сейпулну, Борисбийни, Магометни ишлери кѳуру аланы кеслерин кѳуандырыб кѳоймайды, аланы джигер ишлери барыбызны да кѳуандырады. Биз алача, джашауларын кѳыралны иши бла кѳысха байламлы этген тулпарларыбыз бла махданабыз, ала коммунизмни ишлеуде бизни джол усдаларыбыздыла.

— Сейпул, кюнюне быллай бир эт кѳошдуруп ючюн кѳалай ишлегенсиз?—деб сордукѳ. Алаша сюекли, кенѳ битген, ачыкѳ бетли Сейпул ашыкѳмай, ишни юсюнден былай айтыб башлады:

— Биз 184 уаныкны багѳаргѳа алыб, „Кѳаратайланы кѳышлыкѳда“ кѳышладыкѳ. Малларыбызгѳа кѳуру биченден сора джукѳ берилмей эди. Не ючюн десегиз, алагѳа мал аш элтмеклик бек кѳыйынды. Алай болса да бир малыбызны да чарпытмай, джазгѳа чыгѳардыкѳ. Малланы джайлыкѳгѳа чыгѳарырыбызны аллы бла мен Кѳарачай районну алчы малчыларыны джыйылуунда Ёзденланы Добайны юлгюсюн ала, малчы нѳгерлерими аты бла джайлыкѳлада кютген кѳзюубюзде суткада хар малгѳа 1 500 грамм эт кѳошдуругѳа социалист борч алган эдим. Бютеу ишлеген кѳзюубюзде бу сыйлы борчну толтуруу мени бла нѳгерлерими баш муратыбыз эди.

Малланы кѳышлаган джерлеринден кѳобаргѳынчы

бригадир, бѣлжюмнѹ зоотехниги, мен малланы кютерик „Чучхур“, „Чунъурла“, „Чомарт-Къол“ деген джерлени хар не джаны бла да тинтиб, 15 загонгъа юлешген эдик. 15-чи загон „Чомарт-Къолну“ да беш участокга юлешдик. Бу загонну джери 200 гектаргъа джуукъду. Загонланы тубюнден ёрге юлешген эдик. Не ючюн десенъ, бир джанындан Минъи-Тауну тюз тубюндеги „Чомарт-Къолгъа“ джайны тамам исси кюнлеринде джетерча, экинчи джанындан ханс эниш-герекдеги загонлада алгъа джетеди. Аны бла бирча загонланы юлешген заманда аланы хар биринде къулакъ сууланы хайырландырыча этген эдик. Загон сайын юч тегенеде таймаздан туз салыныб тургъанды. Алай бла малла джайны джай узуну не суу, не туз керекли болмагъандыла.

Тау джайлыкълагъа чыгъарыбызны ал кюнлеринде малларыбызны чекдик. Алагъа зооветеринар джаны бла къаралды. Таначыкъланы туякъларын кесиб джарашдырдыкъ, тюрлю-тюрлю мал ауруулагъа къаршчы прививка этилди. Малланы уллулукъларына, джылларына, къарыулулукъларына кёре эки сюрюуге айырдыкъ.

Малчыла хар не кереклилери бла: палаткала, плащла, джылы кийимле, чурукъла, ашарыкъ бла баджарылгъан эдиле. 22-чи майда биринчи загонда кютюб башладыкъ, андан ары хансны болумуна кёре 5—6 кюнден экинчи загонгъа, дагъыда ючюнчюге... Алай бла августну 10-да (чилледе) эм мийикдеги 15-чи загонгъа джетдик. Былайыны бек иги гелеу хансы бар эди. Хар участокда бешишер кюнню кютдюк, андан сора биринчи загонгъа къайытдыкъ.

Загонланы тубюнден ёрге юлешгенибизни уллу хайыры болду. Не бла десенъ, кюнле иссиден-исси бола бара, биз да ёргеден-ёрге кёче, алай бла кюн иссилик этиб къыйнамай, малланы кече-кюн да кютгенлей тургъанбыз.

Тубан басхан, джанъур джаугъан кюн болса уа малла аджашмаз неда джыгъылмаз ючюн тюз талалары болгъан загонланы биринде кюте эдик. Биз малларыбызны кютген джерде аман хансла (залыкъылды, кюндюш, элкъыргъан) бар эдиле. Ол джерлеге эс бѣлюб, малла аланы ашамазча этгенлей тургъанбыз.

Ишни ючюбюзге теб-тенъ юлешиб, экеулен малланы юсюнде таймаздан болгъанды. Малланы иги семиртир

ючюн, аланы кютюлген джерлеринде эки джолда укол этилгенди. Биз бир-бирибизни солургъа аушдурууу хар малны санаб, саулулгуна къараб, тинтиб, алай бардыргъанбыз. Асхагъан, ауругъан малы болгъаны болса, аланы джуукъ загонлада кютгенбиз.

Малланы биринчи загонда кютюб башлагъаныбыз бла кютюуню бошаб, загонладан кетгенибизни арасы 120 кюн болады. Ол кёзюуню ичинде бютеулей да сюрюуге 32 тонна 591 килограмм эт къошулгъанды.

Биз ючеуленбиз. Бирибиз алай, бирибиз былай ишлейди демеклик къыйынды. Ючюбюз да маллагъа не къадар иги къарар ючюн не къарыуубузну, не заманыбызны аямай юрешгенбиз. Алай'а бизни нёгерибиз, эртдеден коммунист Хапа улуну ишине джюрегибизден разыбыз.

1475 грамм эт! Ма кёресиз, къалай алааматды, сеирликди, магъаналыды бу сан!

Борлакъ улуну сеирлик уруннъан малчы бригадасына солургъа бек тыйыншлы эди. Алай'а ала ишсиз туралмайдыла. Ала 1959-чу джылда туугъан 150 малны алыб, энтда Прирезкада багъыб, 1961-чи джыл 10-чу январны аллы бла къыралгъа сатаргъа хазырладыла.

Бу джол да джигерле сёзлерин сый бла толтурдула. КПСС-ни Ара Комитетини 10-чу январда боллукъ Пленумуну сыйы ючюн биринчи январда „Учкулан“ совхоз Ата джуртубузгъа 500 центнер эт берди. Сюрюулерине иги къараб, ала саулай да 9985 килограмм артыкъ эт алыб, энтда бир джанъы хорламгъа джетдиле.

Борлакъланы Сейпул бусагъатда „Учкулан“ совхозну сют-товар фермасыны тамадасы болуб ишлейди.

Гочияланы Джагъафар

С

ЮЙЮМЛЮ

СТАУАТДА

Быйылгъы къышны къары бир кесек кечигиб джау-
гъанындан болур, январь айны ахыргъы кюнлерини
ачы суугъу Кавказ тауланы башха этеклериндеча,
„Красногор“ совхозну 3-чю бѐлюмюнде Лайпанланы
Юсюфню джашы Исхакъ тамадалыкъ этген къой стауат
салгъан джерни—„Токъмакъ-Къаяны“ тюрюн да къу-
чакълагъанды.

Биз ферманы къатына джетерге, юслери къырау
тартхан эки кѐк самыр терен джумушакъ къарны кѐ-
кюреклери бла джырыб боранлата, бизге мыллык ат-
дыла. Узаймай къабыргъалары акъ сюртюлген къошун-
баш мекямны бир эшигинден орта бойлу, токъ битген,
чырайлы джаш чыгъыб, бизге чабхан итлеге ариу
айтыб, аланы тохдатды. „Биз башха адамланы стауатха
келгенлерин билдириб, кесибизни борчубуздан къутул-
дукъ“ дегенча, эки самыр къуйрукъларын булгъай,
ызларына бурулуб кетдиле.

— Кѐб болсун, Исхакъ, къалайды халынъ, мал
баш да иги чарпыусузмуду?—деб бѐлюмню тамадасы
Къаракетланы Зекерия Исхакъ бла саламлашды.

— Сау болугъуз, бусагъатда мал да, баш да бек тынч-эсенбиз, тышюгюз атладан,—деб Исхакъ бизни бла саламлаша, атларыбызны джюгенлерине узалды.

...Исхакъ ферманы бир эшигин ачыб бизни аны ичине джиберди. Ма, бизни заманны сеирлик ишлерини дагъыда бири—500 къозлагъан къой бла 526 къозу! Аланы бир-бирлерине манъырагъан таушлары, башха-башха орунлагъа джыйылгъан, бирча тень, чыммакъ-акъ къозучукъланы ёрге-энишге секириб ойнагъанлары, эшик аллында чиллени хатерсиз сууугъун унутдуруб, джазны хурметли кюнлерин эсибизге тышюрдю.

— Ма бу къозула туугъанлы ай болуб келеди, кёремисиз къалай иги айныгъандыла,—деб Исхакъ, кими тегенечикден аш ашай, кими джатыб кюушене, кими салам мурджарда джукълаб, кими да джыджымчыкъла бла ёрге тагъылгъан ариу, кёк биченчикледен джубана тургъан къозучукълагъа элтди ол бизни.

Къозучукъланы арасында акъ халаты бла бир алаша бойлу, къара шинли къыз бойнуна къызыл лентачыкъ тагъылгъан бир марка къозуну къойнуна алыб эркелете тура эди.

— Иш къолай болсун, иги къыз, бу къозуну ўа нек джасандыргъанса былай?—деди Зекерия комсомолчу къызыны—Темирлиланы Галяны къолун тута.

— Сау болугъуз, бу къозучукъларымы эм тамадачыкъларыды, айыб этмегиз, мен аны бла бек шохма,—деди Галя.

— Галя, ненча къозугъа къарайса?

— 104 къозугъа.

— Ёлген бармыды?

— Къой, акъыз, ёлген былагъа къарабмы турады?

— Аперим эгечиме, аперим...

— Исхакъ, сизни фермада тёлю алыу башлангъанлы бир джангъыз къозу чарпымагъанды, ол неден болады?—деген соруугъа:

— Эшикде сууукъну кёресиз, джангъы туугъан къозучукъгъа не азчыкъ да сууукъ джетмезге керекди. Аны ючюн'а биз ма былай этебиз,—деб Исхакъ кесини иш сынамындан хапар айтды:

— Джелин толтургъан къойланы къатларындан кече-кюн да бир сюрюучю ары-бери таймайды, аланы

ашларын, сууларын бериб, биргелерине турады. Къой къозлагъанлай, аны къозусун да, кесин да ичинде от этилген джылы юйге салабыз. Алайда къозуну анасыны ууузундан тамам тойдургъунчу эмизебиз. Андан сора, ол анасы бла юйде юч-тёрт кюнню турады. Къозу иги аякъланыб бошагъанлай, аны эм кичи къаум мызанънъа къошабыз. Мызанънъа алай къошулгъан къозуну анасын башха къозула эмиб кетмез ючюн, хаман аны ызындан къараул болуб, кесини анасына эмизиб турабыз. Иги аякъланнъандан сора ўа къозучукъла хар неден да кеслерини юлюшлерин бирча аладыла.

— Дагъыда, — деди Исхакъ, — бизде хар къойчу, хар мызанъчы кесини этер ишин ажимсыз биледи. Алада борчуна къалай-алай болса да деб къарагъан киши джокъду. Оллахий, ма бу эки къарт — Салпагъарланы Кокай бла Лайпанланы Юсуф бир-бир кечеледе кёз кысмагъанлай, танъларын атдырыб къоядыла. Батчаланы Мусса, Биджиланы Байдымат, Темирлиланы Роза кеслери къарагъан къозулагъа башха болмай, иги аяк бешикдеги сабийине къарагъанча къарайдыла, хар къозуну анасын таныйдыла. Онълу къозугъа онъсуз къозуну анасын эмерге къоймайдыла...

Биз къой ферманы талай бёлюмюне кириб къарадыкъ. Кертиси бла да, Исхакъ айтхан хапарны бу ферманы ишинде танылгъанын кёрдюк. Къойла, къозула тургъан бёлюмлени кирсизликлери, тюрлю-тюрлю татымлы ашланы габдешледе, тегенечикледе малла зыраф этмей ашагъанлары, къойланы, къозулары да иги кефлери, къойчула бла мызанъчыланы тутхан ишлеринде къуаныб, не къыйын ишни да хорлаб чыгъаргъа таныла тургъан таўкелликлери — къалай эсе да, бу биз тургъан ферманы стаўатына адамны джюрегин юйюрсюндюрген бир суюмлю талпыў берди...

Исхакъ джаш адамды. Алай'а ол къой кютгенли онбеш джылдан артыкъ болады. Аны былтыргъы ишине Зекерия быллай багъа берди:

— Былтыр джаз, къойла чалмандан чыкъгъан кёзюуде бёлюмню джети къой сюрююнден айырыб, аланы эм къарыўсузларын Исхакъны аллына бир сюрюў этиб берген эдик. Исхакъ да, аны нёгерлери — Аппаланы Алий бла Чомаланы Асхат да башха къойчулагъа эришиб кюте, джай „Джазлыкъ-Джалпакълада“ къойларын алакат семиртген эдиле. Буса-

гъатда да муну кьойларындан семиз кьой бу бѣлюмде джокъду. Семиз кьой'а не ант этсенъ да, кьозусуна аслам сют береди, сютден тойгъан кьозугъа ажымсыз кьаралса, ол да чарпыусуз ёседи.

...Кюнортада кьойла бла кьозулагъа кьарауллукъ этген бир эки кьойчудан башхала ашаргъа джыйылдыла. Ала бизни да чакътырыб, кеслери бла бирге олтуртхунчу кьоймадыла. Кирсиз юнню ортасында узун столну юсюне шапа—Хачирланы Аминат исси ушхуур салды. Ашаб бошагъандан сора:

— Исхакъ, джетиджыллыкътны ючюнчю джылында тутхан ишинъде не ашхы муратынъ барды?—деб сордукъ биз тамада кьойчугъа.

— Саулай совет адамла бла бирге мен да, мени биргеме ишлеген кьойчула да КПСС-ни XXII-чи съездини быйыл октябры 17-де ачыллыгъын эшитиб, бек кьуаннъанбыз:

КПСС-ни Ара Комитетини январь Пленумуну бегимлерин джашауда толтурургъа кесибизни белгили юлюшюбюзню кьошарыкъбыз. Аны ючюн'а не билимбизни, не кючюбюзню аямай, кьошулгъан тѣлюню да, кьойланы да сау-эсен ёсдюрюб, туугъан Партиябызны XXII-чи съезди ачылгъан кюннѣ совхозну бу кьой сюрююн быллай эки сюрюу этерикбиз,—деди Исхакъ.

Р О З А

Машинадан тюшюб, ферма таба айланнъан орта бойлу, къара шинли, джаш къызчыкътны кѣргенлей сыйдам дуббурчукъну юсюнде хансха олтуруб китаб окъуй тургъан эки къызны бири:

— О, акъыз, майна, ол келе тургъан Роза болур дейме, Николай Иванович айтхан эди да, бюгюн бизге бир джангъы саууучу келликди деб, джюр, Анастасия, аллына барыб, саламлашайкъ,—деди.

— Джаш къызчыкъ кѣрюнеди да, ол болмазмы? Джюр Разият,—деб, Анастасия эки кѣзюн кѣк къырдышны арасы бла фермагъа баргъан джолчукъда тау-

кел атлаб келген кыздан алмагъанлай, Разият бла аны аллындан чыкъды.

— Сау кел акъыз!

— Сау болугъуз!

— Ол бизге ийнек саууучу болуб келлик Роза сен болурмуса?

— Хо, менме.

— Огъур аякъ бла кел, джаным, урунуу ну джолуна чыкъгъан биринчи кюнюнъ бла алгъышлайбыз—деб, Анастасия бла Разият Розаны да алыб, уллу акъ юнню эшигинден ичине кирдиле.

— Къызла, къызла! Бизге джанъы тенъ келгенди, аты да Розады, Роза!—деб, Анастасия тынчайыб тургъан къызлагъа хапар этди.

— Александра!

— Татьяна!

— Мариям!

— Халимат!—деб, къызла кеслерини атларын айта, Роза бла джылы саламлашыб, танышдыла.

„Бёрю атарны бёркюнден белгилиди“ дегенлей, къызла тургъан юнню кирсизлигин, аны къызланы чемер кълллары бла джасалгъанын кёргенлей, Роза кесини джанъы тенълерин кимле болгъанларын таныды.

Къыз тенъле накъырда, чам этерге сёз табмаймы къаллыкъ эдиле, къараб къарагъынчы, чам-накъырда сылтау бла, Розаны кеслерине илешдире башладыла.

—Кимни кызыса, таб эгечим бола эсенъ да билмейме,—деб, алаша бойлу, тегерекбет, акъ шинли Разият Розаны къатына джууукъ олтуруб, аны дугъум кёзлерине джити къарады.

— Мен Кипкеланы Абдуллахны кызыма, алгъын Морхда джашай эдик, бусагъатда Преградна станиседебиз,—деб, Роза сёзюн бошар-бошамаз, эшикден ферманы тамадасы Николай Иванович кирди да:

— Къалайды, Роза, тенълеринъи джаратамыса?

— Игитда дейсиз, мен быллай тенълени бек сюеме.

— Бери келгинчи, чырт ийнек саууб кёргенмисе?

— Огъай тоба, саумагъанма.

— Бир кесек кыйыныракъ'а боллукъду, бир юрене тебрегинчи.

— О къой, къой, Николай Иванович, „кыйыныра...а...а...къ! деб къркъутуб турмагъыз!—деб, къызланы бири да сёз кшошду.

— Кыйын боллугун кесим да билеме. Алай болса да,—деб Роза тугел сезюн бошагынчы: „Ийнекле келдиле! Джюрюгюз сауаргъа!“—деген тауш чыкъды, юйде киши къалмай, стауатха тегюлдю.

Кюнортада ийнекле стауатха келгенлей, Николай Иванович Розагъа: „Матроска“, „Звездочка“, „Перепёлка“...—деб аузу бла атларын айта, къолу бла кеслерин кегюзте, 12 ийнекни санаб берди да:

— Ой, къалай асыулу ийнекледиле была, хайда, джигит бол энди!—деб, Розаны къолун тутду. Олсагъатдан башлаб, Роза урунуу татлы джолунда сыйлы ишни къолгъа алды...

Ал кюнледе Роза башха ишине огъай эсенъ, ийнеклени тюз таныялмай, аланы атларын эсине тюшюралмай да аз кыйналмады. Бир джаумлу кюн'а эмчеги жарылгъан улуу сарыкзулакъ ийнек, Роза тюбуне баргъанлай чочуб, табаны бла сермегинде, экинчи ол ийнекни къатына барыргъа къоркъуб, Роза къаллай бир кыйналгъан болур эди!? Аны джюрегине эм улуу къайгъы салгъан'а не эди десенъ, анъа ышаныб берилген ийнеклени сютлерин кереклисича толу саууб алалмай, аланы таркъайтыб, фермада эм артха къалама деген къоркъуу эди.

Бир кюн Роза кюнтурушда олтуруб, терен сагъышха кетиб, хар эте тургъанлай, аны мыдахлыгъын эслеб, Анастасия къатына олтурду.

— Нек мыдахса, а кыз?

— Тоба юйге кетер акъыл алыб, аны сагъышын эте турама.

— Нек, аругъанынъ-затынъмы барды?

— Огъай, аругъаным да джокъду, фермада ишлеу менне асыры кыйын тиеди.

— О...о! Сен сау къалгъын! Къайсыбызбызды сора, кыйналмай ийнек сауаргъа юреннъен!? Кетеме деген акъылны эсинъе да келтирме. Къараб-къарагъынчы юренирсе да къалырса, хомух болма...

Ким билсин, Розаны джюрегинде урунургъа талпытхан джилтинле кюнден-кюннъе жарыкъ джылтырай келмеселе, ол кесини джангы ишинде кыйын кегюннъен ал кюнледе, фермадан джалаб кетерге да болур эди, алай'а фермадан кетерге этген учхара муратын, аны биргесинде жарыкъ келлю, ачыкъ джюреккли, джылы сезлю, адамлагъа илешмеклиги бла

кыйынлыкны дженъиб, урунуу кенъ джолуна чыгъаргъа термилмеклиги дженъдиле...

Арадан айла озуб барадыла. Роза кесини ишин бекден-бек сюе, анъа теренден-терен илеше келеди. Энди ол фермада алчы саууучуланы—Евдокияны, Александраны, Разиятны сынамлы ишлерине юрениб бошай кетгенди. Сютню да къалгъанлагъа кёре аслам сауа тебрегени ючюн Николай Иванович аны махдай башлагъанды.

...Бююн'а Роза къобуз согъуб, кызыла тебсей, ойнай тургъанлай, биягъы Николай Иванович эшикден бери къараб:

— Сизге арыу-талыу джокъ кёреме, къалай залим сёлешдиресе, Роза, къобузну. Къартлыгъымда мени джюрегими да учундурдунъ, сау бол!—деб ышара-ышара, ызына бурулуб кетерге умут этгенлей, исси джюреккли кызыланы экиси эрлай, Николай Ивановични суйреб ортагъа чыгъардыла да, кысхагъа согъулгъан къобуз таушха аузлары бла къошулуб, къоллары бла харс урдула. Амалсыздан къолгъа тюшген тамада, кеси айтханлай, къарт болса да, джаш заманын эсине тюшюруб бир иги чанчылды.

— Орта тергеу бла фермада 230 ийнекни хар биринден 2300-шер килограмм сют сауаргъа борч аласкъ, къалай кёресиз, джолдашла?—деб, Николай Иванович коллективни кёзюне къарады.

— Разыбыз, разыбыз!—деген таушла андан-мындан таукел чыкъдыла.

— Къайда, Фоменко Татьяна, сиз ненчашар килограмм сют сауалырсыз хар ийнекден?

— 2400!

— Заводова Евдокия, сиз'а къаллай бир сауарыкъсыз?

— 2600!

— Охо! Кипкеланы Роза, сиз да айтыгъыз...

— Мен да кесими хар ийнегимден 2600-шер килограммдан сауаргъа борч алама, бу борчуму толтурур ючюн Евдокияны да социалист эришиуге чакъырама,—деди Роза.

— Сау болсун Роза, мени эришиуге чакъыргъанына, мен да анъа разыма,—деб, Евдокия Розаны къолун тутду да, эки кызы бир-бирлерине къарагъандан джюрекклири тоймагъанча кёрюне, олтурдула.

— Акъыз, Роза, асыры кѣб борч алдынь, кесинь да Евдокия бла ўа нек эришесе, ол айтылыб тургъан бир саууучуду, артда бир уялыб да къалмагъа эдинь,— деди, Розаны артында олтургъан Мариям.

— Мени сартын, Мария, фермада бир къыз этген ишни энди мен толтуралмай къалырма деб къоркъмайма. Кѣрюрбюз, иш кесин танытыр,— деди Роза. Узаймай кѣб сют ючюн кюрешиўде социалист эришиў къызланы тынчлыкъсыз джюреклерине терен синъди.

Кюнледеча, бюгюн да урунуўну бир насыблы танъы атды. Чуакъ кече къаудан хансны юсюне тюшген къыраў, къачны бу джерледе тамам бегигенине шагъатлыкъ этеди. Кече кютюлюб, энди сауулургъа келген ийнекле стаўатда кими джатыб, кими ёретинлей кюўшенедиле. Бетлеринде къызыллары бла акълары тѣгюле, къызла билеклерин да ёрге-ёрге этиб, ийнек сауадыла. Майнама, Роза да кесини эм бек суйген ийнеги— „Перепѣлканы“ тюрюнден уллу акъ челекни эрни-бурну бла тенъ сютден толтуруб, дарий джаў-лукъчугъуну тюрюнден бери кѣрюннѣн тум-къара бурмалары хаўада чайкъала, флягала таба айланды. Къайсы къызны эсе да „Зорька!“ деб ийнекни чакъыргъан таушу бла „Зорьканы“ да „мындама“ дегенча, анъа ынъырдаб джуаб этгени эшитиледи. Бир ишексиз накъырдачы Люба бѣлур ол, бармакълары ийнекни мазаллы эмчеклеринден чыгъаргъан къалын сютню таушу бла бирге, аны къайсы насыблы джашха эсе да этген инарыны ариў макъамы стаўатда башха къызланы джюреклерин да сагъайтады...

Инъирги сауууну бѣшаб, къызла флягаланы машинагъа джюклей тургъанлайларына, биягъы Николай Иванович:

— Эшитген эшитмегеннѣ айт, бусагъатдан Никита Сергеевич Хрущевну Америкагъа барыб къайытханына къуанчлы джыйылыўбуз болады!— деб, ызына айланнъанында, джолну букъулатыб, ферма таба келген „ГАЗ-69“ машина кѣрюндю

Шиндиклеге джарашыб олтургъан малчыла бла КПСС-ни обкомуну секретары Биболатны джашы Сеит-Умар джылы саламлашхандан сора:

— Къалайды джашаўугъуз, къайсыгъыз кѣб сют сауасыз?— деб халал урунуўну насыбы джарыкъ

бетлеринде кѣрюне тургъан джигерлеге ышарыб къа-
рады.

— Бек иги джашайбыз, сау болугъуз!— деген таушла,
талай адамны аузундан бирге чыкъдыла.

— Кѣб сют саугъанла мында асламдыла, алай'а ма
бизни джигер къызыбыз Роза кесини хар ийнегинден 9
айгъа 2847-шер килограмм сют саугъанды. Алчылыкъ-
ны совхозда кишиге бермейди,—деб совхозну дирек-
тору Иван Дмитриевич Розаны хорламлы ишлерини
юсюнден хапар айтды. Роза аты сагъынылгъанлай,
уялгъандан эки къолуну бармакълары бла джубана,
къатында олтургъан Мариямны кѣкюрегине башын са-
лыб „бугъунду“.

Сеит-Умар джыллыкъ борчларын 9 айгъа толтуруб
керти джигерликлерин кѣргюзген алчылагъа: „Аперим,
эгечлериме, аперим, джигит болгъансыз, алгъышлы
ишигизни мындан ары да сериуюн этмегиз,—деб, бю-
сюреу эте тургъанлай, саууучу къызланы „аналары“
Евдокия олтуруб чыдаялмай:

— Бизни Роза коллективни джарыкъ джулдузуду!
Ах, къалай иги къызды, аны къолу джарашмагъан бир
иш джокъду, быйыл'а кеси да юч кере саугъа алгъан-
ды,—деб, дагъыда бир айтырыкъ сѣзю аузунда къал-
гъанча, мурукгу эте олтурду.

Никита Сергеевич Хрущевну дуняяны юсюнде
шохлакъ бла рахатлыкъны бегитир ючюн бардыр-
гъан терен магъаналы уллу ишлерини юсюнден Сеит-
Умар малчылагъа хапар айта, ол хар ким да суюб
тынъыларча ушакъ бардырды, областны мюлклеринде
джетиджыллыкъны биринчи джылында этилген дже-
тишимли ишле бла шагърей этди.

Малчыла кѣзюу-кѣзюу сѣлеше, Никита Сергеевични
бардыргъан ишлерин алгъышладыла. Коммунист пар-
тия бла Совет правительствогъа разылыкъларын бил-
дире, ала джанъы борчла алдыла, Роза да кесини му-
ратын айтмай чыдаялмады, ол, бетине къуанчлы нюрю
тѣгюле:

— Ата джуртубузну уллу ёсююн кѣзюме кѣргюз-
теме да, не зат бла болса да, бир иги иш этиб, бизни
насыблы джашауубузгъа юлюшюмю къошаргъа сюеме.
Бюгюннѣ дери фермада этген ишим кѣзюме аз кѣрю-
неди. Алай болса да, энтда джылны аягъына дери хар
ийнегимден 500-шер килограмм сют сауаргъа бойнума

алама. Мен саугъан артыкъ сют шохлукъ бла рахат-лыкъгъа мени ююшюм болуб къошулсун!—деб, терлеген бетин къол джаулукъчугъу бла сюрте олтуруб, „мени былай ёсдюрген коллектив сау болсун“ дегенча, тегеринде тенълерине эркелетиб къарады.

Кавказ таула бизни Ата джуртубузну джюреги—Москвадан узакъдадыла деб адамны кёлюне келликди. Огъай, Москва узакъда тюлдю. Джетиджыллыкъны ал джылларында урунууда джигитилигин танытхан таулу кызыны—Розаны Москва кёрдю. Бюгюн аны кёкюрегинде Ленинни орденин юрюн тегеди. Ол „Преградна“ совхозну бир ийнек фермасыны тамадасыды. Уллу саугъа аны джанъы хорламлагъа, урунууда джанъы насыбха таукел атладады.

ТЕБЕРДИ ЁЗЕНДЕ

Хыйсаны атасы Ислам кеси эс билгенли мал кютюб ёсгенди. „Алма терегинден кери кетмез“ дегенлей, Хыйса 7-чи классны бошагъандан сора, совхозда туарчы болуб ишлеген атасына болуша башлады.

Мийик къарлы тауланы этеклеринде сыйдам сыртла, къой, туар сюрюуле джайылыб отлагъан кенъ чатла бла тюзле, ёзенледе шоркъулдаб акъгъан чокъуракъ суула, салкъын, таза хауа—барысы да Хыйсаны джюрегин малчы болургъа бекден-бек илешдирдиле, анъа, джаш болса да, узаймай атасы этген ишни толтурурча кюч бердиле...

— Атам, бюгюн сен солу, туарланы мен кесим кютеим,—деди Хыйса джайгъы кюнлени биринде.

— Къайдам тейри, джашчыкъ, кюталырмыса? Бюгюн кеси да исси кюн болурча кёрюнеди, чибинлеб аллынъдан чачылыб кетерлеми?

— Кютерме, атам. Мени аллымдан аланы бири да кетмез,—деб, Хыйса сакъалына чал ургъан атасыны къолундан кызыл джабышмакъ таякъны алыб, стауатдан чыгъыб баргъан туар сюрюуню ызындан таукел атлады...

Арадан талай джыл озду. Ол заманны ичинде Хыйса тамам джетген джаш болду.

„Къарачай“ совхозну 3-чю (Тёбен-Тебердидеги) бёлюмюню тамадалары Хыйсаны къаллай малчы болгъанын бек иги биле эдиле. Энди Хыйса кеси къошда тамада туарчы болуб ишлерге талпыуун билдиргенинде, ала аны алгъышладыла.

1959-чу джылны джазында Хыйса бла аны тенъи Къойчуланы Анзорну аллында 180 кысыр туар Теберди-Башы таулада „Къыйыр-Къол“ джайлыкълагъа берекет салыб джайылды.

Ол джыл Хыйса джайлыкъланы болумлары бла иги шагърей болду, бу джерледе кысыр туарланы семиртир ючюн, аланы къалай кютерге кереклисин билди.

1960-чы джылны ал кюнлеринде Къобан районда Къызыл партизанла атлы колхозну туарчысы Ёзденланы Добайны джайлыкълада хар бир уаныкга кюн сайын 1328 грамм эт къошдуруб, саулай областны туарчыларына аламат юлгю кёргюзгени Хыйсаны джюрегине Ата джуртубузгъа кёб эмда учуз эт ёсдюрюр ючюн туарчыланы арасында кенъ джайылгъан социалист эришиюню жарыкъ джилтинлери джандырды.

— Атам,—деди Хыйса, бир туарчы кеси кютген туарланы хар бирине кюн сайын джайлыкълада бир килограмдан артыкъ эт къошдургъанды, мен ол хорламгъа джеталырмамы?

— Эй, иги джаш, ол, сиз туарланы къалай кютсегиз, анъа кёре боллукъду. Джигит болсагъыз, андан да кёб эт къошдурургъа мадарыгъыз барды. Хомух болмагъыз, таукелик игиди,—деб кёллендирди Ислам кесини джашын...

Кыш айладан сау-эсен чыкългъан уаныкла гяхиник джанъы ура башлагъан кюнледе ташлы, тик къабыргъала бла биягъы джайлыкълагъа джол салдыла. Джазгъы сууукъ джанъурла, къаранъы кечеле, алкъын отлау бла кеслерин тойдуралмагъан тынчлыкъсыз уаныкла. Огъай, огъай, алай тынч тюлдю джылны бу кёзююнде эки джашха быллай бир малны кече-кюнда кютюб сакъларгъа. Алай'а илячин санлы, батыр джюрекли джашла атларыны юсюнден ат джерлерин алмагъанлай кёб кечеле бла кюнлени ашырадыла.

Бир кюн'а мийик тауланы джитилерин къара булутла басдыла. Шыбыла чартлаб, къаты джел бла бирге буз джаууб башлады. Ачыкъ сыртда джайылыб тургъан уаныкла башларын энишге тутуб, къалайгъа бар-

гъанларын да билмей, тик къабыргъаны башындан энишге айландыла. Ма энди ала бир кесек баргъанлай мийик къая, тюрсюз чауул...

Алай'а Хыйса бла Анзор. Эки джигит джаш, джанларын аямагъанча кюрешиб, уаныкланы чарпыусуз сакъладыла.

— Анзор,—деди бир кюн Хыйса,—бизни областны малчылары къб сют, эт, джюн ючюн кюрешиюню уллу джолуна чыкъгъандыла. Мени муратым бла биз да ол кюрешюге бир белгили юкшюбюзню къошаргъа керекбиз, къошхан да этербиз, ол муратыбыз бизни эсибизден бир минутну да чыкъмазгъа керекди.

— Игитда дейсе, къарнашым, бизни джайлыкъларыбызны отлауундан иги отлау саулай дуняда да болмаз, биз джигит болсакъ, малларыбыз семирирле, анъа сен сёзсюз ийнан,—деди Анзор, кюнбетде хамхотларын гелеуден алмай, отлай тургъан уаныклагъа къарай.

Бу джайлыкълада Хыйса бла Анзор 122 кюн бла кечени 180 уаныкны кютюб, къачхы кюнледе къарджауа башлагъынчы турдула да андан сора аланы сауэсен элге къайтарыб келдиле.

Таудан къайытхандан сора узаймай, совхозну бёлюмюнде уаныкланы базмангъа салыб чекгенлеринде аланы джазгъы аурлукъларына джайлыкълада хар кюн сайын 1445 грамм эт къошулгъаны белгили болду. Совхозну эмда бёлюмюню тамадалары тамада туарчы Баболаны Исламны джашы Хыйсаны биринчи хорламы бла исси алгъышладыла. Джаш туарчылары хорламлары саулай Къарачай районну урунганларын къуандырды...

Бир кюн элде Хыйсаны кёрюб, талай джаш адам Хыйсаны иш сынамы бла шагърей болур ючюн анъа:

— Хыйса, кютген малларынгъы алай къалай семиртинъ, хорлам къалай келди, бир айт деб,—сордула.

— Джашла, хар не ишде да хорлам адамны къолундады. Биз малланы тау джайлыкълада чыгъарыб, аланы анда къалай-алай болса да деб кютмегенбиз. Кече, кюн да алагъа кёзюбюзню джити, къулагъыбызны сакъ этиб, тохдаусуз къайгъырыб тургъанбыз. Бизни къошха берилген джайлыкъланы башха-башха участоклагъа бёлюб, туарларыбызны алада кёзюу-кёзююу бла кютгенбиз. Кюндюз кюн иссиледе малланы салкъын аяз ургъан чибинсиз сыртлагъа джая эдик, эртден, инъир салкъынлада уа ёзенледе, чегет талалада кюте эдик,

кечени аурлугъу озгъандан сора джатыб тынчайгъан уаныкланы къобарыб, дагъыда джайыучан эдик. Тузбурунладан тузну джанъыз да юзмегенбиз. Малларыбызны ичерик суулары уа джайлыкъларыбызны хар къалайында да бек эркин эдиле, таза эдиле.

Зоотехника джорукъланы толу сакълай, уаныкларыбызны тюрлю-тюрлю чырмаулу чарпыуладан кери тутханбыз. Бу ишлени барысы да, аны юсюне да джайлыкъларыбызны тамам татымлы отлаулары, кесибизни тутхан ишибизни терен суймеклигибиз кѣб эт ъсдюрюуде бизни биринчи хорламгъа джетдиргенди,—деб джуаб этди джаш коммунист, джетиджыллыкъны алчысы, Баболаны Хыйса.

Бизни, совет адамланы эм иги ышанларыны бири —ала Ата джуртубузну байлыгъын ъсдюрюючюн бир хорламлы иш этселе, аны бла тохдаб къалмайдыла. Хыйса да былтыргъы хорламлы ишин быйыл джетиджыллыкъны ючюнчю джылында дагъыда къатларгъа талпыгъанын билдиргенди. Ол кесини сюрююн 140 къысыр туарны хар бирине джайлыкълада КПСС-ни XXII-чи съездини сыйына хар кюн сайын 1500 грамм эт къошдурургъа джангъы социалист борч алгъанды. Бу борчун толтурур ючюн Хыйса керти коммунистча урунады.

Александр
Яльмаров

ЭЗДЕН УЛУ
ДОБАЙГЪА

Тау джайлыкълада, Блын ёзенде,
Ал къар джабыуун джайгъанды башлагъа...
Сау болсунла дейбиз таза джюрекден
Эзден улуча джигит джашлагъа.

Ол болгъанд малчы
Барындан алчы—
Юлгюге туталла хар ким джюрююн:
Сау болсун Добай,
Арымай, талмай
Семиртгени ючюн туар сюрююн.

Сау болсун Добай,
Арымай, талмай
Ишинде хорлам излегени ючюн.
Джаз берген сёзюн
Толтурду бюгюн
Сакъ ийген бла кечесин, кюнюн.

Бардым кѡш таба,
Узакъ тюлд Лаба—
Кѣк ёргеди мен баргъан джерден.
Джайылыб малла,
Чегет талала
Джашнайдыла кюнню тюбюнде.

Къайдан унутсун
Джашил джуртланы,
Джай кечелени, таш дорбунлада;
Ётдюргенин ол туарланы
Кюрт басыб тургъан тау аушладан.

Шыбыла джаннъан,
Джанъурла джаугъан,
Буз кѣз ачдырмай тургъан кюнледе,
Палатка кѣкге
Учаргъа джете
Тургъан кѡркѡулу кыйын кѣзюуде

Билгенди Добай
Малына къарай,
Къаядан, джардан сакълай, ышыра;
Сюйгенча джанын,
Сюйюб хар малын
Къалын чегетге джыйыб джашыра.

Джел уруб бетин,
Юшютсе этин—
Кѡулакъ сызгъала—мал ышыкълары.
Дагъыда танъ атыб,
Гелеуге батыб
Джатыучандыла уаныкълары.

Махдаунъу Добай,
Эшитебиз талай—
Толу айтыргъа джетмейди тилим...
Садовский Гриша,
Бла Ежов Вася,
Дикарѣв Ваня—сени тенълеринъ.

Къош тамадагъа
Болуша ала,
Озадыла джайны кюнлери;
Блын джайлыкъда
Туугъан махдауда
Аланы да бард юлюшлери.

Туталла эде
Къая киришле,
Тенълени кече джырлагъанларын.
Къачда маллагъа къошулгъан этле
Билебиз шохлукъ кючю болгъанын.

Туугъан джуртуму эркин кѣгюнде
Ишчи махдау учады, учад.
Сюйген ишине джюрегин берген
Добайгъа да келиб орналгъанд.

Байрамукъланы Халимат кѣчюргенди.

Чотчаланы Магомет

ЖАНЪЫ ИШГЕ

ДЖОЛ ИЗЛЕЙ

Ставропольени белгили къойчусу Иван Малашенкону аламат башламы бютеу Ата джуртубузгъа баям болуб, минъле бла къойчуланы джанъы джорукъ берген дже-тишимлеге, аны хайырына кызындырады. Сеир тюл-мюдю эки джылгъа юч кере тѣлю алыб, джюз къой-дан ючджюз джетмиш тѣрт къозу айыруу!

Малашенко да бир тюз къойчуду, башхала билме-ген не зат чыгъаргъан болур?

Бу соруу кѣб малчыны кѣлюне келиб, джюрекле-де сеирсинмеклик бла бирге бир тюрлю эриשמекликни да къозгъай эди.

Алай болса да усда къойчуну сынамы, кесин кѣб сакълатмай, Зеленчук районгъа да джетди: бизни кыралда ашхы башлам, алчы сынам, патриотлукъ ини-циатива бир къаум насыблыны энчи иши болуб къал-май, урунъанланы барына да терк джетеди, хайырын кыызгъанмай береди—алайды социалист къурулушну тамаша мизамы!

Зеленчук районну эл мюлк инспекциясыны баш зоо-техниги Василий Петрович Топоров артыкъ да бек

къайгылы болду: 1959-чу джылны къышында туугъан къозуланы майдан кечге къалдырмай айырыб, къойланы ичлендиррге, быйыл Малашенкону юлгюсю бла джашауда джангы ишле бичерге керекди. Ол къайгы малчылыкъны усдасыны тынчлыгъын къалай алмаз!

Джаз келиб, туар, къой сюрюле тау джайлыкъларга чыкъдыла. Архыз ёзенни бир сеирлик джерине Орусланы Билялны къой къошу да тюшдю.

Архыз заповедникни бай табигъатлы чегет талаларында Ленин атлы колхозну 10—12 сют-товар фермасы, Минги-Тауну туурасындан къараб тургъан мийик кюнбетлеринде, джайны исси кюнлеринде да эримей тургъан къарлары, бузлары болгъан тау джалпакъларында онла бла къой сюрюле джарашдыла.

Май да, июнь да кетдиле, къозуларындан айырылгъан ана къойла Архызны адам аякъ басмагъан солумларында кютюледиле, алай'а ичленирча болумга келмейдиле. Энди июль айда ичленмеселе, ала быйыл тёлю берлик тюлдюле. Борчла ўа алыннъандыла, аланы толтурургъа керекди... Зоотехник Топоров, колхозну тамада ветврачы Тислюк, комплекс бригадаланы зоотехниклери, район ветлечебницаны къуллукчулары, джыйын-джыйын болуб, бир сюрюуден экинчиге барыб, къойчула бла сёлешиб айланадыла.

— Кучеренко джолдаш, ненча къой ичлендирдигиз?—деб сорадыла.

— Биз айтханча тюлдю, бирден эки болмайдыла.

— Не мадар излейсиз да?

— Биз этмеген мадар джокъду, алай болгъанлыкъларга Малашенкону джолу бла бизни джерледе атларга къыйын болур деб турама...

Башха къойчула да анъа ушаш джуаб бердиле.

Топоров бла нёгерлери талай кере бармагъан къой сюрюу къалмагъанды. Джангы ишге джол излей, къарт зоотехник Орусланы Билялны къошуна да келди.

Билял, къошха чакъырыб, суусаб ичириб, эсги шохуну саулугъундан хапар сорду:

— Саулугъумда ўа хатам джокъ эди, ма бу къойланы бир масхабха джыялмагъаныбыз джанамы бек къыйнайды. Анъылаймыса, Билял, биз бек уллу ишни джарсытыргъа тебрегенбиз: быйыл экинчи кере тёлю алалмай къалабыз. Къалай этеик? Джер игиди, отлау эр-

кинди, кѳозулань айырыб кютгенибизге бир айдан аслам болду, минерал ашлары барды, пробник кѳочхарланы сюрюуге хаман кѳошуб кѳребиз,—бир зат да болушмай эсе, не мадар излеик?

— Эй, Василий Петрович, бу ишни мен баджарсам не айтырса? Эки ыйыкѳдан келиб бир сыначы...

„Мен онбеш кюнден Орус улуну кѳошуна дагѳыда келдим, ол сѳзюне табылса, мен да анѳа Москвада эл мюлк Выставкагѳа путевка табыб берирге ант этген эдим,—дейди Топоров джолдаш.—Тюзюн айтсам, Билял сѳзюне толу боллукѳду деб да турмай эдим, алай болса да, ол кюн айтханын унутмагѳанымы эсгерте, сѳзюн тутуб бир тохдайымчы деген акѳылны алгѳан эдим.

Билял манѳа бек джарыкѳ тубеди: „Василий Петрович, экиджюз элли кѳойну ичлендиргенбиз. Иш бек кѳызыу барады, кѳысха заманда бошарыкѳбыз“—деди. Ол затха, кѳзюм бла кѳргюнчю, мен ийнаныб кѳалалмадым“.

Орус улу, ишни тамырындан тюрлендирирге сѳз бериб, Орта Азияда кѳойладан джылына эки кере тѳлю алыб туруучу заманына база, ишни кѳолгѳа алгѳан эди. Кертиди, кѳыйын затла да аз тѳл эдиле: кѳойланы кютерге бу кеч алгѳанды, аны аллындагѳы кѳойчу бу сюрюуде хар 100 кѳойдан 85 кѳозу сакѳлагѳанды, кеси да ишден бошатылгѳанды. Билял сюрюуню алгѳан заманда кѳойла некробациллездан ауруй эдиле, кѳбюсю асхакѳ эди, кѳтюремге тѳшгенле да бар эдиле.

Алай болса да Билял, сюрюуню юч кѳаумгѳа юлешиб, башха-башха багѳа тебреди. Кѳойчу бригадада ол кесини кѳарнашы эмда юйдегиси бла ишлеб джашай эди. Бирикген юйдегини хар адамы, ишге терен джан аурутуб, ол аны иши, бу мени ишим деген адетни джюрютмей, хар ким кѳолундан келгенни баджарыб бара эди.

Кѳойланы кѳочхар излемегенлерин Орус улу аланы тюз багѳылмагѳанларындан кѳре эди. Кюндюз кюнню исси кѳзюунде кѳойла кѳызыб, отлар кѳайгѳылы болмагѳандыла, иссилик аланы санларын аур этиб, кѳанларын уютуб тургѳанды.

Сезимли кѳойчу кѳойланы эртден-инѳир ачыкѳ джерледе, кюн кѳыздыргѳан кѳзюуледе уа—чегет салкѳында, ай джарыкѳ кечеледе кюнбетледе кютюб,

аланы болумларын кысха заманы ичинде тюрлендиргенди. Ол отлаулары тюз хайырландырганды.

Кёб бармай, кыйла ичлениб бошаб, кыйчуну муратына джетдирдиле. Топоров, бу ишден кыуаныб, Билялыны сынамын башха кыйчулагы джендил джайыб, аланы да муну сокмагына тюзетди. Билял ачхан джол керти джол болуб, аны ючюн иш онуна бурулганына киши ишек этмеди. Аны сюрююнде телью алыу ноябрны арт кюнлеринде башланыб, декабрны аягына джетишимли бошалды. Бу сюрюю экинчи кере телью бериуден колхозну ара мюлкюне 645 кыозу кыошду. Алай бла хар 100 ана кыйдан алыныб саклангъан кыозулары саны 120 мал болду. Джетиджылыккыны биринчи джылында Билялыны сюрююю эки кере телью берди. Биринчи кере туугъан телью чарпыулу болса да, экинчи телью аны кемликлерин толусу бла джамады—кыйчула плангы борчлу болуб квалмадыла.

Орус улу табхан амал бла Кучеренко, Пузиков дагыда башха кыйчула ишледиле, иги джетишимле да этдиле. Зеленчук районну болумунда Билял биринчи малашенкочу болду, мунуча кыачхы тельюю заманында эмда толу алгъан башха кыйчу болмады.

— Энди мен Билялгы борчлума: ол сезюне табылды, мен а сезюме тюз болалмай квалгъанма,—дейди Топоров джолдаш.—Алай болса да, мен айтханымы сезсюз этерикме. Билял мангы бек кыйын кезюуде болушханды, мен да аны ол игилигин унутурук тюлме.

Бусагытта Билялыны сюрююнде кыозулары маркы болгъандыла, хар бири 20 килограмдан аслам тартады. Аланы апрель айда айырыб, башха сюрюю этерикдиле. Кыйлары уа багыулары бериб, май айны аягына ичлендире башларыкдыла. Бу сюрюю, быйыл кышхы сууукыла тюшгюнчу телью бериб, кыозулары аякъланырча боллукдыла. Алай бла малчыла эки джылгы юч кере телью алыуну джашауда толганын керлюкдюле.

Мындан ары Орус улу джолдаш, джангы болумда Малашенкону башламын джакылай, эки сюрююню бир этиб багыу джорукгы кечерикди, аз адамны кючу бла кёб малы багыарыкды, этни, джюню кеси багыасын не кыадар учуз этиюню джоллары бла атларыкды.

УЛЛУ-КЪАРДЖАУМАЗДА

Узун бойлу, къатанъы джашны джукъаджаякъ бетинде тири, джити кёзлери аны тынчлыкъсыз, халал джюрегин танытадыла, саргъылдым чачы, тёртгюл манъылайындан артха бурулуб, тегерегинден гымых къыркъылыб, аны тюрсюнюн бютюн да джаш этеди.

Юйю берекетден толу; арбазында беш сабийи, джаш юй бийчеси, юйню да кирсиз тутта, ичгери кирсенъ, хар зат иги турмушдан хапар айтады.

1945-чи джыл Юг Къазахстанны Манкент МТС-де трактористлени арасында Дотдуланы Аубекир да бар эди. Къара джаугъа боялыб, къыш сууукъда МТС-ни сарайыны тубюнде машинасына ремонт эте эди. Мамукъ тюзледе, будай сабанлада джигер ишлегени ючюн, джаш механизаторну аты бютеу районнъа белгили болуб, ол кёб саугъаны, махдауну да иеси эди.

Туугъан джуртуна къайытханлай, кёб турмай, Аубекир иш къайгылы бола тебреди. Мында эм керекли иш малчылыкъ болгъанын таныб, аны акгылсыз сайлады. Андан бери Зеленчук районда Сталин атлы колхозну 3-чю комплекс бригадасында къош тамада болуб, джылдан-джылгъа къысыр малланы багъыуда джетишимлени къатлай келеди. 1958-чи джыл тау джайлыкълада хар малгъа сутка сайын—1008, 1959-чу джыл—1150 грамм эт къошдургъанды. Быллай кёргюзюмле озгъан джыллада иги хорламгъа санала эдиле.

Алай болса да Аубекир тохдаусуз ёсюмге джол салгъан эди... Тынч ишни сайламагъан, джюрегинден ишни къайгысын бир минутну кетермеген, алчы сынамгъа тырмашхан адам къайда ишлесе да, джетишим аны нёгери болады.

Бизни крайда мал семиртиуню биринчи башлагъан эмда биринчи кере уллу джетишимлени кёргюзген патриот Ёзденланы Добай малгъа кёб эт къошдурууну биринчи мадарын хыйласыз халал ишлегенде кёреди. Ол зат Аубекир бла нёгерлерине да бузулмазыкъ джорукъ болгъанды. Ала кеслерини ишлеринде, Добайны джолу бла джюрюй, андан да алгъа атлагъандыла.

Ол ишни хапарын аллындан башлайыкъ. Былтыр октябрь айда Аубекир, кесини эки нёгери Дотдуланы

Махмут эмда Къурманланы Хасан бла 173 тананы алыб, колхозну Кичи-Балыкъдагы джеринде кышлады.

Кыш сууукъ джелле, джаралы бѣрюча улуй, къошну чалдышларында бузлауукъ кюрен тарта, юшюген къарны сибириб, сайлагъа куюб, аланы юслерин тюз этедиле. Юйге джыйылыб турургъа кюн джокъду: таналаны сууукъну юсюне ачлыкъ да кысыб, аланы буюгъуб, тюклери кирпи болуб, ѳкюрлюклери Аубекирни кѣзюне кѣрюнеди.

— Ый марджа, джашла, биченнѣ!

Джашла, чанагъа ѳгюзлени джегиб, сыртха чыгъадыла. Къатхан терен къарны джарыб баргъан алай тынч тюлдю: хайыуанланы аякълары джерге джетмей, къарын тюблеринден къар кѣлтюрюб, кымылдаялмай кыладыла. Алай болса да таулу джигитлени алларын бир джунчуу да тыймайды, аланы джансыз кюрешиулер, тюз иннетлери не тюрю барамтадан да чыгъаргъа болушадыла.

Джаз, дарий чебгенин кийиб, лаудан джаулугъун кысыб, алдыр кѣзлерин ѳзен аягъындан къаратады. „Джазгъа чыкъды кѣотур улагъым“ деб, къарт эчги да джырлай болур, алай‘а джашла бир сюрюу малны чарпыусуз, сау-саламат, иги этли джазгъа чыгъаргъанларына башха тюрю кыуанадыла. Ма бу малланы ала кеслери джайлыкъгъа чыгъарлыкъдыла, багъарыкъдыла, кѣб эт къошдурууда кишиликини бу сюрюуню юсюнде сынарыкъдыла.

„Джазгъа арыкъ чыгъыб, базманда кѣб тартмай, сора кырдыкга джетгенлей, мал керилиб кетеди, эт къошуу да аны джензил болады, семиз мал‘а отларгъа ѳч болмайды“ деген акъылны Аубекир тюзге санамайды.

„Мал не къадар иги эти бла джазгъа чыкъса, — дейди малчы, — ол къадар тири, саулукълу да болуб, джауумгъа, сууукъгъа тѣзюб, отлаудан юлош алады. Аллай мал, эс джыяр къайгъылы болмай, эт къошдуруб башлайды. Ол сеbebден биз таналаны джазгъа иги этлери бла чыгъарыргъа кюрешидик“ — дейди ол.

Быйыл майны ал кюнлеринде 147 малны базманда чегиб, хар туарны номери бла журналгъа джазыб, зооветеринар джаны бла саулулукъун тинтиб, Аубекирни малчы бригадасыны аллына этдиле. Базманны кыатында колхозну баш зоотехниги Савин, 3-чю сют-товар ферманы тамадасы Семенланы Сюлемен, 3-чю комплекс

бригаданы бригадири Байрамукъланы Къазий-Магомет дагъыда башхала сакълаб, малланы къаллай бир тартханларын джазыб бардыла, сора хар ким джазгъанын бирлешдириб, акт салынды.

7-чи майдан „Уллу-Къарджаумаз“ деген джерде „Узун-Сырт“ джайлыкъда мал багъыу башланды. Малчыла ары туз, азыкъ, палатка, джамчыла, аптечка дагъыда башха тюрю керек затны алыб чыкъдыла. Аны аллы бла Аубекир, джайлыкълагъа ат бла айланыб, болумну кёрюб келгенди.

Джуаблыды, сыйлыды бизде иш! Халкъны уллу байлыгъы ышанылыб, эки-юч адамны къолуна берилгенди. Ол ышанмакълыкъгъа хыянат болмаз ючюн, малчыла джанларын аямай ишлейдиле.

Аубекир, джайлыкъны беш уллу загоннга бёлюб, джер-джерде чыкъгъан суучукъланы кёзлеу-кёзлеу этиб, тегенеле джарашдыргъанды. Узакъ болмай, аланы къатында туз салыннганды. Ал кёзюуде, мийик джерледе ханс джетгинчи, малланы кютерге эки чегетли къулакъны сайлагъандыла. Мында чегет талаланы солумларында малла джаумлу неда бек исси кюнде кютюледиле, терек салкъында чибинден сакъланадыла. Малчыла загонланы аяулу хайырландырадыла, малла бир джатхан джерлеринде экинчи кере джатмайдыла, суткада эки-юч сагъатдан кёб кюушене болмазла.

— Алан, Аубекир, малланы бир солутхан да этмейбиз,—дейди Хасан,—асыры кёб айландыра эсек да билмейме!

— Отласынла! Туар мал бир джатса, экинчи турургъа эриниб, танънга дери джатады. Къозгъаб, хаман джанъы отлаугъа ышырыб, тохдаусуз отлатыргъа керекди,—дейди Аубекир.

Кесини сменасындан къайытыб, къоп да тынчайыргъа джатса да, тамаданы кёзюне маллары кёрюнюб, ол тынчлыкъ табмайды, мычымай туруб, сюрюу таба барады. Анда, мал этегинде, аланы мушулдаб отлагъанлары къулагъына келе, хансда таяныб тынчлыкълы къалкъыйды. Нёгерлери аны къошда тыялмайдыла.

Малчыла талай джерни аман хансы болгъанын сынагъандыла, ары мал иймейдиле. Зооветеринар къуллукъчула заман-заманы бла малланы джокълайдыла, алай болса да мында иш ала керекли бир да болма-

гъанды. Хауаны болумуна кёре, таб джерледе кютюлген туарла не исси заманда да эт къошханларындан джарты болмайдыла. Ол затны Аубекир бек ариу сынагъанды. Кече, кюн кёз аллында тургъан таналаны ёсгенлерин сюрюучюле кёрмеселе да, андан-мындан келгенле сеирсиниб къарайдыла. Къарарча зат да барды: таначыкъла уллу бёгек уаныкла болуб, керпесле-ниб айланадыла.

Июлну арт кюнлеринде колхозну тамадалары, малланы болумларына къараб, аланы къыралгъа сатаргъа тыйыншлы кёрдюле, июль айда, эт заготскотха аз берилген эмда багъалы кёзюуде, уаныкланы башхаладан алгъа базманнъа салыргъа оноулашдыла.

Алай бла къош ызына тигелей башлады. Энди туарланы, не азчыкъ да аздырмай, элге джыяргъа керекди. Аубекир бла нёгерлери толу алты кюнню джолда болдула.

— Биз малланы, кюте-кюте, кефлерин тюшюрмей, джаланнъанлары бузулмай, элге бек ариу джыйдыкъ. Алагъа джолоучу малладыла деб бир адам да айталыкъ тюл эди.

Юч джигер малчыны атлары ол кюннъе дери кишиге да белгили тюл эдиле, энди аланы бютеу край биледи. Ставропольде ёмюрде да сутка сайын бир малгъа 1598 грамм эт къошдургъан болмагъанды. Ма энди юч таулу джаш джетиджыллыкъны алчылары— джангъы рекорд саладыла!

Колхозну плановиги-экономисти Травнев джолдаш, суюнюб, кёлю кёлтюрюлюб, Аубекир берген хайырны тергейди:

юч малчы 81 кюнню ичинде малны чарпыусуз сакълаб, къошдургъан этлери ючюн саугъагъа— 15 304 сом алгъандыла;

саулай да сюрюуге къошулгъан эт— 18 927 килограмм; план бла центнер этни кеси багъасы— 397 сом эсе, Дотду улуну къошунда 119 сом болгъанды;

тау джайлыкълада болгъан кёзюуде сюрюуню эт къошууу— 95.657 сом таза хайыр бергенди...

Мындан ары плановикни тергеулерин келтирмей-биз, бу санла кеслерини тиллеринде бек кесгин хапар айтадыла.

Энди Аубекир эки джаш нёгери бла, Дотдуланы

Исса эмда Умар бла, былтыр туугъан 170 танагъа „Джалан-Къол“ деген джерде къарайды.

„Мындан ары да мен къолумдан келгенча ишлерикме, быйылгъы джетишимлени энгда джанъыртырыкъма, амма тамадала да биз айтхангъа эс бѐлюб, ишибизде болуша турсунла!“ — дейди Аубекир.

Биз да айтабыз: „Сизсиз тамада, багъалы джолдашла! Сизни ишигиз унутулмаз!“

ТУЛПАР ЧАЛКЪЫЧЫ

Кюз. Кюн мийикден ышарыб, биченликлени гокга хансларын алтынча джылтыратады. Каскаланы джырлагъанлары къулагъынъы сасыта, бурнунгъа джюз тюрюлю хансыны ариу ийиси урады. Бишген ханс талалада берекетли чайкъалады.

Къышыкълада балаганланы къатларында узун къара сынджырлагъа къазанла асылгъандыла. Кѐксюл тююн, кѐнделен сюрюне барыб, къарамда эриб, гас болады. Чалкъычыланы джырлагъан, къюлген таушлары чыгъады, анда-мында чалкъы таблаучула къурчну зынъырдатадыла...

Бизни халкъны джашауунда чалкъы эм магъаналы ишге тергелгенди. Ол себебден бу иште, бирикген къюню хайырлыгъа тергеб, бурундан огъуна бирлешиб ишлегендиле. Биченчи джыйынла коллектив урунууну биринчи шартлары, акъсакъалла да биринчи самодетельность артистле болуб, халкъны миллет адети, культурасы, мюлк ишледен айырылмагъанлай ѐсе келгендиле.

Гектардан аслам биченликни чалгъан онгъу чалкъычыланы атлары айтылыб тургъанды. Хапаланы Дагъулакъны хапарын ким билмейди! Аны аты чалкъыда тулпарлыгъы бла бурундан бери халкъда айтылады.

Бюгюнлюкде да таулу, чаууллу, тик къышыкълада къол чалкъыны сыйы не аз да тюшмегенди.

Кенъден къарагъан заманда чалкъы тынч кѐрюнсе да, ол ишге джангъы чыкъгъан джашла, аны аурлугъун

дженъил сезиб, биринчи кюнде огъуна салпы боладыла. Артыкъ эти болгъан джукъарады, ашаялмаучу—ашха ачылады, азгъын—этден толады, алаша бойлу—созулады, къысхача айтыргъа, кишилигинъ адамыча бу ишде сыналады. Алай эте барыб, чалкъыгъа тюзеллик джарау болады. Сора башхала бла тенъ джыйында ойнай, кюле, накъырда эте, чатлада, аралыкълада, тикледе узун дюрюле тизе, джараулу чалкъычыланы бири болады. Джашланы джигерликлерине кез джетдире, дырынчы кызла джайылыб, къарамланы джудузлача гебенледен толтурадыла.

Быйыл болгъан мардагъа кере, чалкъычы кюнюне 30—45 сотыхны чалыргъа керекди. Ишни эбине тюшген кёб адам ол мардадан иги огъуна атлайды, алай'а бир гектарны биченин бир кюннъе чалгъан аз болады.

„Учкулан“ совхозну ишчиси Кечерукъланы Рамазан кеси бир гитче джыйынны орнунда ишлейди. Сора аны аты къалай айтылыргъа керекди? „Нёгер болсанъ—тенъ бол, тенъ болмасанъ—кенъ бол“ дегенлей, Рамазангъа тенълик этер адам табылмайды. Ол себебден анъа кёбюсюне кесине башха ишлерге чёб тюшеди, аны тюз анъылаб, элде гурушха этген да чыкъмайды.

58 джылгъа келген, узун, къатанъы битген адам, Рамазан, совхозну кышылыгъыны иги кесегин кеси чалыб барады. Танъаласындан башлаб, ашхамгъа дери аны узун саблы, къурч чалкъысы терен хансны базыкъ дюрюлеге шындым этиб тюшюргенини таушу узакъдан эшитиледи. Аны дюрюлерини аягъындан кирген аланы кенъликлерине сеирсинмей къалмайды. Кенъден былай къарагъан кезге ол асыры ашыкъгъанча кёрюнмейди, инъир болуб ишин ёлчелеселе ўа, кюн сайын 1,3 гектардан кем болмай, чалыб баргъаны ачыкъланады.

Рамазан заманын не аз да бош иймейди. Ол зат ючюн къайгъыра, эки чалкъыны таймаздан джити этиб тутады, кече-кюн да джашауу ишни юсюндеди, чала баргъанына кере, балаганын ишге джууукъгъа кёчюре барады, азыкъгъа кёб мычымайды. Чалкъычы, узакъ барыб кыйналмай, къатында чыкъгъан гара суудан суусабын къандырады.

Тулпар чалкычы 1958-чи джыл „Учкулан“ совхозну джеринде 50 гектарны, 1959-чу джыл—70 гектарны биченин чалгъанды. 1960-чы джыл ол, кеси джаныыз 90 гектар биченликни чалыргъа сёз бериб, сентябрны аягына 94 гектарны чалыб бошагъанды.

Бу пелиуан кеси, джетиджыллыкны экинчи джылында 100 гектаргъа джууукъ кышылыкны чалыб, 110 тонна бичен хазырлады.

Иги чалкычы бир сезона 20—25 гектарны биченин чалады. Алай бла Рамазанны иши 4—5 иги чалкычыны кыйынына тенъ болады. Ол кеси ишлеген бичен совхозну бир иги кюй сюрююн джазгъа чыгъарлыкды.

Не зат болур Рамазанны быллай уллу джетишимлерини тамалы?

14—15 джылда чалкычы джыйыннга кюшулуб, Рамазан чалкыны эбине сабий кюнлеринде огъуна тюзелгенди. Ол кесин билгенли чалкыдан кюру юч джылны квалгъанды. Орта Азияда болуб да чалкыда уллу джетишимлери ючюн джыл сайын саугъаланыб тургъанды.

Бичен иш тохдагъан кёзюде Рамазан бош болмайды. Мюлкню тамадалары ийген кайсы ишден да артха турмайды. Ишден баш бурмау Рамазанны биргесине туугъан кылыгыды.

Да, Рамазан иш ючюн туугъан тулпар таулуду, насыблы джашауну баш нюзююн урунууда кереди, ма олду аны джетишимлерини тамалы. Рамазанча халал урунуу тамам сюйгенле бизни кыралда джашауну иесидиле. Джюреги учунмагъанны кюлу да учунмайды ишге, джюрегинде эришиулюгю болмагъанны ишинде джетишими да болмайды. Рамазан кесини джетишимлерин саулай совет халкны джетишимли ишлерини бир юлюшюне санаб урунады. Рамазаннга ишинде тулпарлыкны бергенле ма ол затладыла. Ол уллу сыйны, махдауну иесиди, бизни коммунист общество ишлеубюзюню, урунуугъа джанты кёз бла кырауубузну ачык кёргюзген бир кюзгюдю.

Хубийланы

Осман

УХРА

Ючкёкен. Джаз джууукълашса да Бештау ну ачы джелине алкын къарыу эталмайды. Тёгерекде сыйдам сыртланы акъ джабыуларын булутладан чыкыгъан кысха кюнню таякълары джылтыратадыла. Кенъ ёзен юч-тёрт джылны ичинде уллу кырпыч юyledен толгъанды. Данъыл тюзде Ленинни ташдан ишленнъен сураты элни джанъы джашаууна къуаннъанча ышарыб къарайды.

Кюнню аралыгъында джанъы ишлене тургъан юйню аллында эки къыз кёлтюртюб сёлешедиле.

—Ах, Зухра, мен сенича уа бир болгъа эдим,..— Сени не хатанъ барды ... джарашыб ишлейсе.

— Да сен да джараш да ишле. Кел да ишле, да бизни бла ишле деб сенинъе джалына тил джауум къуруду да!—деб орта бойлу, къатанъы, суюмлю къыз мамукъ сырылгъан къара габырасыны хурджунларындан кёлларын алды.

— Сен кел дегенликге, атам да, анам да унамайдыла. Фермагъа барайым десем'а бюгюн да огъайлары джокъду, табу этиб да иерикдиле.

— Да нек бармайса да?—деди Зухра.

Къыз джити къараб:

— А къыз, Зухра иги айтмаймыса...Къайда орун?... Ийнек саууучула менсиз да джетишедиле. Башха ишге уа анам бир да атлатырыкъ тюлдю, аны халисин кесинъ бек ариу билесе... Сени бригаданъа келирге кёзюм къараб, мындан алда сагъыннъанма да, „Мен сени элге топуракъ басдырыргъа иймесем, сени эки кёзюнъю къум бассын огъесе!„ деб къыджираб къойгъанды,—деб узун сюекли, джохар чачлы, къаракъаш къыз ахсыныб баш энишге къарады. Зухра тенъини кёзлерине битиб:

— Да сора мени анам къалай иеди да? Кеси да ишлейди, мени ишлегениме да разыды. Ах, сенича атам сау болуб, аны былай къараб кёрюрге бир табха эдим да, ёмюрюм джер тюрюнде ташкёмюр къазыб да тургъа эдим... Ата бламы ойнайса,—деб, дагъыда не эсе да бирле айтыргъа изледи, алай'а тыгъылыб сёлешалмай, бир джанына айланды. Сора кеси-кесине кёл этиб, тенъине былай айтды:

— Мени Къызыл-Покуннъа школ ишлерге баргъаным эсинъдемиди? „Мени джаууму къызы да бир элден бир элге мекам ишлеучю болуб барсын, дыды-дыды...„ деб биягъы къатын хапарла джюрегими азмы къыйнагъандыла?!.. Алай болса да „Эринчек иште уялыр“ деб къуру тенълеримден ыйлыкъгъандан огъуна берген сёзюме тюз болур ючюн артха турургъа, хомухлугъуму кёргюзюрге суймедим. Огъай, бир сагъыш эт, элге школ ишлеген—элге кепюр ишлегенча тюмдюю!.. Айтдырмай къоймай эсенъ, бир чурум чыгъыб къалмасын деб, ашыгъыб, талпыб бардым. Эки айгъа къаллай школ ишлегенибизни кёрген болурса!.. Мени сартын, ишлеген ишим ючюн ыйлыгъыр джерим барды деб билмейме... Моторист усдалыкъгъа юрендим, тюз ишчи болуб да ишледим...

— Сен'а къайнайса, сен энди бригадирсе, айтханынъ да болады, ишинъ да толады... алай'а не мадар этеик,—деб, тенъини тыхсыгъанын таныгъанында, Зухра:

— Сен аны ючюн къыйналма. Мен инъбирде энтда сени ананъа бир тюроб сёлешеим... „Тамчы тама-тама таш тешер“ дейдиле, ким биледи, бир джумушаб къалыр эселе уа,—дегенлей, арбазгъа бир джашы-

ракъ адам кириб саламлашды. Зухра аны эслегенлей, тири-тири атлаб, аллына келди:

— Ниязбий, къумгъа не оноу этиб турасыз?—деб ол гузаба сорду.

— Энди уа не къумду ол, тюнене келтирдиле да?!.. Бюрсю кюннъе дери энди къум келлик тюлдю, машина джокъду; келген къумну джарашдырыб джетдирирге керексиз;—деб джаш сабыр джуаб этгенин Зухра келтюралмады:

— Ниязбий, ким не десе да, сен инженер, алай бирни къалай билмейсе?!.. Сен тёрт машина къум ийгенсе, не дыкгыласакъ да ол бизни бюгюнбюз бла тамбылабызгъа боллукъду. Сора бошалыб къалгъынчы биз тынъылабмы турургъа керекбиз...

— Болмагъан машинаны мен сизге джерденми чыгъарлыкъма... къум ташыгъандан сора да иш барды. „Джууургъаннъа кёре аягъыгъызны узатыгъыз“—деди Ниязбий.

— Къайдан чыгъарлыгъынъ мени ишим тюлдю, иш сакъламайды. Биз иште кюнлюк мардабызны эки къатха толтурур ючюн къадалыб кюрешебиз. Алай‘а не келсин, заманында къум келтиртмесегиз, сирелиб къаллыгъыбызны кесинъ биле тураса, ишни джарсыт-маз ючюн, болмаса, сора къумну да кесибиз ташырыкъбыз, тытырыбыз, цементибиз да джетиширикди. Къалай суйсенъ алай эт, бюгюн къум келмей боллукъ тюлдю,—деб Зухра инженерни джуабсыз этди.

Ниязбий арбаздан чыгъар-чыкъмаз, Зухра тенъине къараб:

— А къыз, хаман эслерине сала турмасанъ, ишлери къайгъылы боладыла да, унутадыла да къоядыла... Къум бошалса, келтирirme дейди, ол бюсюреулю болсун!.. Олсагъатда уа келтирмей да бир кёрсюнчю! Суйюбмю келтиртир,—деди, сора неге эсе да сагъышлы болуб:

— Мен къызлагъа бир барайым, сени да ишинъ болур, алдынъы тыйыб турама,—деб тенъи бла къол тутуб, Зухра бригадасына кетди.

Ючкёкенин суу кыш илипин суудан уллу тюлдю. Аны джагъаларында, базыкъ ташланы юслеринде къабырчакъланнъан джукъа буз эсленеди. Сууну бойнунда бауча ишленнъен бир эсгирек межамны ичинде цементни, къумну, тытырны къатышдырыб, ишлеб тыл-

дан этиучю машина тохдаусуз ишлейди. Межамны бир джанында уллу чунъурда тытыр, бир джанында да цемент кёрюнеди. Талай кызы уллу темир элеклеге кюрекле бла кумну куюб элейдиле. Бу Байрамкулланы Зухраны бригадасыды. Кумну элеб джетдирген былайда тынч иш тюдю. Аты кум болганлыкыга ол биз билген керти кум тюдю. Нарсананы катында джолну онъ джанында таукъ ферманы башында алаша сары каяланы оуб, аны ташын туюб, уакъ этиб, машинала бла келтиредиле. Элер ючюн, аланы тамам уакълайдыла.

Бютеу Ючкёкенде ишленъен межамлагъа да, ишлене турганлагъа да тылдан этген бу бригадады. Ташланы, кырпычланы бир-бирине алай тылдан тутурукъча кыбышдырады. Бусагъатда олсу змежам ишленмейди, кесек заманны ичинде бу бригаданы болушлугу бла Ючкёкенде орта школ, интернат, больница, кыонакъ юй, КПСС-ни райкомуну юйю, Кызыл-Покунда орта школ, Джарыкылыкъ юйю, райкомбинатны юйю, адамла джашаргъа да юйле ишленедиле. Кысхасы, Ючкёкенде уллу юй болуб, Зухраны бригадасыны кыйыны кирмеген юй джокъду.

Бригадада Шидакъланы фатима, Алийланы Асият, Эрикгенланы Саният, Черепанова Анна ишни эбин билген, иш кыоратхан джигер ишчиледиле.

Заман, джашау тюрлене барганча, адамла да ёсе, тюрлене барадыла. Кырачай тиширыула кыачан да иште атларын аман бла айтдырмагъандыла, ийнек сауаргъа, тигерге-бичерге, юй джумушха тириликге, джигерликге ала кишиге ал бермегендиле, мадарсыз болган заманларында да ала джюнден кёлек, кёнчек, чебген, башлыкъ, джамчы, кийиз, териден—тон, бёрк, дагыда башха кийимле этиб, джюнден шынтагы ийириб, синъирден хуюн этиб, аны бла чарыкъ джамаб тургъандыла. Кеслерини юйлерин сюртген да этгендиле. Алай'а бурунну адетлени катылыгындан, кыаранылыкъдан, керексиз ыйлыкъдан элни ишине, оноууна катышыргъа аланы мадарлары, эркинликлери болмагъанды. Межам ишлеу тиширыугъа ыйлыкыга саналгъанды. Бююн'а кырачай кызыла орта окъуу алыб, кеслери бригада кыураб, сау районда ишленъен межамлагъа тылдан этиб джетдиредиле. Аланы

биригиб, таб ишлегенлерине, ишни толу тындыргъанларына эркишиле да сукъланадыла. Алагъа халкъ бирден бюсюреу этеди.

Зухра бир тылдан ийлеген машинаны джарашдырады, бир къумну элейди, таб тюшген кёзююнде уа эл Советни сессиясыны оноуларын тенъ кызыларына анъылатады.

— Кызыла, бюгюн шабат кюн шойду да, ненча сагъатха дери ишлерикбиз?—деб кызыланы бири соргъанында, Зухрагъа джетдирмей, экинчиси:

— Ишибизни бошаб, баш кюннъе къумубузну къалай хазыр этдик, алай кетерикбиз,—деди.

Бригада эртден джети сагъатдан кюндюз юч сагъатха дери ишлерге керекди, алай'а кызыла заманны мардаламайдыла, ала къолгъа алгъан ишлерин тындырсала, ол заманда тынчлыкъ табадыла.

— Джети джылны ичинде бизни кыралыбызда 15 миллион юдегиге мекам ишленникди. Буруннуула „Юйю джокъну кюню джокъ“ дегендиле. Кырал бютеу халкъны барына насыб ишлейди. Ол насыбха бизни да кыйыныбыз киргенине биз къаллай бир къуана болурбуз!..

— Бизни бла ишлерге сюйген кызыла кёбдюле, ишден ыйлыгъыучула энди аздан-аз болуб барадыла,—деб, Зухра къуаныб уакъ ышара, хапар айтады.

Зухра бригадир болуб ишлегенли талай джыл озду. Районда аны хапарын билмеген киши джокъду. Зухраны буруннуу джыл партиягъа алгъандыла, ол эл Советге депутатды, иги ишлегени ючюн анъа тогъуз „Махдау къагъыт“ берилгенди, ол сагъат, дагъыда башха саугъала алгъанды. Зухра джаш кызычыкъ болса да уллайгъанлагъа да юлгю кёргюзеди. Ючкёкенчиле „Зухраны къоллары алтындыла“ деб сынамай айтмайдыла.

Эшик аллында къумну элей тургъанлай, тылдан ийлеген машинаны таушу ачыкъ чыкъмагъанын эшитиб, Зухра башын ёрге тутуб, къулакъларына ийнанмай тыннылады. Аны узун кирпичкери тум къара кёзлерине салкъынлыкъ этедиле. Кенъден кыйылгъан инъичге къашларын андан да бек кериб, кюрегин джерге чанчыб, гузаба атлаб, машина болгъан юйге кирди. Мотористге джити къараб:

— Моторну таушу нек бузулду? Ары тохдат,—деб, ол бачхышчыкъ бла ёрлеб, машинагъа чыкъды.

Моторист джунчуб, тюрт-мюрт этерге кюрешди.

Зухра мотористни орнуна кеси олтуруб, чархны ары бла бери буруб, сынаб, тинтиб къарады. Бошлангъан хырны эслеб, ызына бегитди. Бургъанлай, моторну айланджюгю урчукъча айланыб, къалын тылданны халыуалыкъны ийлегенча машина къатышдырыб, чагъыб башлады. Зухраны бети къызарыб, ышаргъанын тыялмай:

— Не да эт, иште джунчума, ишни къоркъутхан— усдалыкъ бла таукелик кёреме...—деди.

Зухра тюз айтады. Бусагъатда адамланы алчы этген джигерликди, усдалыкъды, билимди.

„БИЗНИ НИНАБЫЗ“...

Джөгетейни ташлы орамларындан чайкъала, тентирей чыгъыб, башы гетен бла джабылгъан гитче машиначыкъ Къызыл-Къалагъа джетди. Ёрюш сюремледе бир да истемей келиб, энди тик ёрге айлангъанлай, ол гюрюлдеб, улуб, къарыуна джетгенин танытды. Алай болса да тютюнлей-къыза келиб къабхакъны башына чыкъгъанлай, солууун алыб, джалан сыртланы аралары бла ташсыз, джумушакъ джолда къанатлы къумурсхача думп болуб барады. Джолну эки джанында гокга хансла минъ тюрюл бетде кёрюнюб, кёз алдайдыла. Ол сеирликге „ала кюйюз“, „накъут-налмаз“ деб суратлау аны керти болумуну къат джарымына да келмейди. Аны ариулугъун билир ючюн кесинъ кёзюнь бла кёрюрге керексе. Не къадар джол къората барсанъ, ол къадар ариудан ариуу чыгъа келеди. Джангъыз бир гокга хансны аягъынъ бла басаргъа кёзюнь къыймайды. Алайдан кетмей, хаман ол хауаны солуб турурунъ келеди.

Мингъи-Тауу туурасындан къаралыб келген джауум машиначыкъны башын къагъыб, терзелерин джуууб, джолну джибитиб тебреди.

Шофёр башын булгъаб, аллында мияланы саркъыб баргъан сууун эсги джурун бла сюртюб къолундан

келмейди. Машиначыкъ тик батмакълы джоллагъа джетсе, тая, учхалай, чалыкълагъанча артын ёрге ата, кюнорта болгъунчу Покун-Сыртына джетди.

Хушду-Аралыкъда межамлагъа джетгенлей тохдады. Бир джанындан джанъур къуя тургъанлай, бир джанындан тубан кёлтюрюле тебреб, кюнню кёзю джарыды. Кенъ стауатда мал кёрюнмейди. Къошлада да бир джан джокъду. Сора сыртны къыйырында биреулен кёрюнуб, къолун булгъады. Къатына джетиб саламлашхандан сора сёз башланды.

— Къобан района Къызыл партизанла колхозну экинчи фермасы ма буду,—деб сакъалына чал ургъан алашаракъ токъ адам сауула тургъан ийнеклени къатларына элтди. Ол ферманы тамадасы Ткачев эди.

— Мен малладан айырылмай ишлегенли ма сау оналты джыл болду. Малдан адам эриге билмей кёреме... Фермадан бир кюнню айырылсам, былайда болгъан башы-тюбуне айланыб къаллыкъча, къайгъы этгенден ашагъаным ичиме джукъмайды,—деб ол сёлеше тургъанлай, стауатны къыйыры сюремде бир къызчыкъ ийнек сауа, экинчи къызчыкъ да аны къатында сюелиб, неле эсе да айта тургъанын эследи. Аланы бармагъы бла кёргюзюб: „Ма аны кёремисиз?.. Джюрюгюз, джууугъуракъ барайыкъ“—деб Ткачев алгъа атлады. Инъичгемюйюз, узунбел къызыл ийнекни сауа тургъан къызчыкъгъа, къатында сюелген мор огъары джаны бла узунджаякъ къызчыкъ:

— Зоя, сен мени айтханымы эт да, джелинин иги сыла да энтда тартыб бир кёрчю,—деди.

— А къыз, Нина, бууун джиклерим сир болгъандыла да бармакъларым къымылдатдырмайдыла... ансы аяб'а къоймайма,—десе да Зоя, назик бармакъчыкълары бла мазаллы джелинни тёрт джанындан уууб, сылаб, челекге чырт-мырт этдире да тарта, айраны бошалгъан гыбытча джелинни бош этди, сора:

— Ахыры кёлюнъе джетерик эсе,—деб Зоя ышарыб ёрге къобду.

— Ма бююнча былай сауа тур да, сени ийнеклеринъи сютлерине джукъады деген чыкъса, бойнуму беш джерден кесдиреме... Челегинъе бир къарачын... Ол сары кёмюкню кёремисе?.. Ма алай сыгъыб саумасанъ, ол джелинде къалыб кетерик эди,—деб Нина

толу челекни бир джанындан тутуб, флягагъа къуяргъа болушду. Ткачев аны къатына келиб:

— Нина, кесинъи ийнеклеринъи ўа къачан суўуб башларыкъса?—деб къайгъыланыб сорду.

— Нина кеси саўуб бошамаса, менъе бек аз да болушур эди!.. Ол менича быт-быт эте турмайды,—деб анъа джетдирмей, Зоя джуаб этди.

— Да, къаллай бир саўдунъ да, Нина?—деди тынъысыз тамада.

— Инъирде саўуб бошасакъ—айтырма.

— Сора тюенене саўгъанынъы айт.

Нина баш энишге къараб, мурукъу этди.

— Нек тынъылайса? Мен сени чынты махдайма деб айланама, сен'а мени айыблы этергеми башлагъанса,—деб Ткачев чам сылтаў бла айтхан сёзюне кеси кюлдю.

— Да, бусагъатда махданыр затыбыз джокъду. Алкъын джыл узунду, кюнлени да, отлаўну да къалай боллукъларын ким биледи. Хапарыбыз болмай тургъанлай буз уруб къойгъанын кёрдюгюз, аны къачда сорургъа керекди,—дегенлей, Ткачевну джанына тийиб;

—Огъай, иги къыз, джанъылма, „Къачда тергер заманда къуаныргъа излеген—сютню бусагъатда кёб саўсун“ деб айланнъан кесинъ тюлмединъ?.. Къачха ышаныб къалыргъа джарамайды. Къач—ийнекле таркъая башлагъан чакъды. Бусагъатда къадалмасакъ, заманны сюрюб джеталлыкъ тюлбюз,—деди.

— Да, аны излей эсегиз, къарасагъыз, къаллай бир саўгъаным джазылыб болур да... Тюенене орта тергеў бла хар инегимден 16 килограмм саўгъанма, ол кёбдю деб айтханлыгъым тюлдю, алай'а соруўугъузгъа джуаб этеме,—деди Нина.

— Сиз бизни Нинабызны билмейсиз... Ол былай уялчакъ кёрюннъенлей, ферманы аллына сюркеб баргъанланы бириди,—деб Ткачев чал мыйыкъларын сылай, хапарын башлады:

— Элкъанланы Нина тёрт джылны ийнек саўуучу болуб ишлейди Биринчи джыл аны сютлю ийнеклери бар эди. Ол аланы кеси суйгенча ариў халиге юретген эди. Ол себебден сют саўуўда алчы эди. Былтыр бир артха къалгъан, къарыўсузуракъ саўуучу ийнеклеринден тарыгъыб: „Ах, мени ийнеклерим Нинаныкъылача

болсала, мен сизге сют сауууну кѣрюзюр эдим...“ — деге кьалгъанында, кѣзю къараса да болушур мурат бла Нина кеси юретген ийнеклерин джюреги бла разы болуб, тенъине берди, кеси ўа джанъы кьозлагъан кыылыкълы къунаджинлени алыб, къарыўун аямай кюрешди. Энди ўа бизни Нинабыз, ийнеклерини халилерине тюзелиб, тенълерин джетиб, биягъынлай озгъанды. Не мадар табады, къалай бла озады, ийнеклеге тилин къалай анъылатады, ма энди кеси айтсын, — деб Нинагъа къарады. Аны айтханларын эшитмегенча бир талайны тынъылаб туруб, Нина акъырын сѣлешиб тебреди:

— Сен аны айтмагъа эдинъ да энтда онбеш ийнекни сау деге эдинъ... менъе ол тынч эди. Къалай саугъанымы мен несин айтырыкъма. Мен кьалгъанладан башха тюрлю сауама деб билмейме. Алай‘а мен ийнеклери кьалгъанладан эсе бегирек сие болурмамы деб кѣлюме келеди. Эмчеги джарылгъан, туягъы къанагъан, асхагъан, неда мал уруб джаралы болгъан бармыды деб эртден, инъир сайын бир къарамай чыдаялмайма. Тюзю, мени чочуўукъ ийнеклерим да бар эдиле. Алай болса да тилими бир дженъил анъылаб къойдула... Сиз мени къатымда бир къолан ийнекни, аны къатында да бир саб сары гылджаны эслеген болур эдигиз... Ма ала мени кѣрселе, сабий анасыны этегинден тутуб айлангъанча стаўатда ызымдан ынъырдаб айланадыла. Табаны бла сермеген ийнегими да мен къыджырамагъанма. Энди джанъыз бир ийнегим да сютюн джашырмайды. Мындан ары бузулукъ тюл эселе, кыылыкълары бусагъатда адам сукъланырчады.

Биягъы Ткачев Нинаны усдалыгъын кѣргюзюрге излегенча:

— Энди ол да алай болсун, бизни ийнеклерибиз сютню бирча бермейдиле. Бир кюн кѣб береди, экинчи кюн‘а аны тюз джарымын бериб къоядыла. Муну сылтауу неди, Нина, сен бир айтчы, — деди.

Нина джунчуяракъ болуб, джюн огъары джаныны тукчюклерин бирем-бирем сылай да къолуна ала тургъанлай, бу соруўгъа таўкел джуаб этди:

— Ийнек къарнын табса, сют бермей къоярыкъ тюлдю. Ол сеbebден сютню кѣблюгю-азлыгъы кютюлгенине кѣре болады. Джаўумлу суўукъ кюнледе да ийнеклени джелинлери иги къызмай келедиле. Исси

кюнледе да чибинлеб, отлаялмай болурла, сют бла асыры онъдурмайдыла. Ахыры мени айтырым, сютню кѣб этер ючюн къуру саууучу къадалгъан азды. Сюрюучю да, саууучу да кѣл ашаб, къарыуларын кызыгъанмасынла. Сора ийнеклени бузоулары бла тамышдырыб саугъан фермала да бардыла. Ма сѣз ючюн, бизни колхозну ючюнчю фермасына бир кѣз джетдигиз... Мен кесим барыб, сынагъанма. Алайгъа юрентѣн ийнек бузоуна бир джукъ болса, саудурлукъ тюлдю, кылыкълы, сютюн джашырыучу болуб къалады. Уллайгъан бузоула уа аналарыны эмчеклеринден бошаб къоядыла. Аны кыайгъысы уа!.. Бузоуну тагъаргъа, неда биреу тутуб турургъа керекди. Бизни хоншу фармабыз джазындан огъуна джанъылгъан эди. Энди бусагъатда уа бузоуланы айрабыз десинле да бир кѣрсюнлечи... Ийнеклери сютлерин джашырыб къоярыкъдыла. Ийнеклени бузоусуз сауаргъа юретгенден игиси джокъду.

Малла стауатдан чыкъгъанлай, кѣб турмай кюн кѣлтюрюлдю. Кѣм-кѣк сыйдам сыртлада сюрюучюлени джырлагъан таушлары ачыкъ эшитиледи. Сютню заводха ашыргъанлай, кызла челеклерин, къолларын джуууб, бир-бирине чам эте юйге кирдиле.

Ткачев да ызларындан кириб, кимни къаллай бир сют саугъаны джазылгъан тетрадны къагъытларын ары бла бери аудуруб, бир ышара, бир къашын-башын тую тургъанлай, узун сюекли, акъ шинли кызы:

— Тамада, бюгюн'а ким озду, кесибиз сормасакъ да айтыучан эдинъ да,—деди. Талай бирни къагъытладан кѣзлерин алмай туруб, Ткачѣв:

— Да, ким озуучан эди, билмеймисиз!.. Эшда, алкъын бизни комсомолчу Нинабызны озарыкъ адам табыллыкъ болмаз,—дегенлей, биягъы кызы:

— Экинчи орунну уа ким алгъанды?—деб сорду.

— Экинчи орунну Орусланы Рая алгъанды. Ол алгъаракъда ийнек саууудан асыры хапары болмагъан, саугъаны кѣлюне джетмеген кызычыкъ эди. Нина анъа юретиб, болушуб башлагъанлы кѣб замаи да болмайды. Алай болса да энди Рая тенълерин джетиб озгъанды. Бусагъатда ол фермада экинчи орунну алады. Быйыл Нина кѣб сют сауаргъа Сарыланы Разият бла эришеди. Нина „Мен озама“ деб кыоймай, табаламай, кѣл кенъдирмей, тенъини артха къалгъанына

джюреги кыйналыб, анъа таймаздан болушханлай, юретгенлей турады.

— Къызла, тамбла къабыргъа газетибизни чыгъар юню болгъанын унутхан болмазсыз?.. Джазарыгъызын джазыб, инъирде хазыр этигиз,—деб Нина тенълерине къарагъанлай, къара бурмачач, къызылуурт къыз:

— Сени юсюнден сора былайда сёз джюрюмейди сора, хайырсыз, нени джазарыкъбыз... Сени кесинъи махаб джазарыкъ тюл эсек,—деб ышарды.

— Мени юсюмден джазмагъыз да, кёб сют сауаргъа бизге не зат бузукъ болады, бир джылда хар ийнекден 3000 килограмм сауар ючюн не этерге керекди, ма аланы юсюнден кёлюгюзге келгенни джазыгъыз.

— Джазмасакъ, бизге не этериксе?—деб дагъыда бир къыз Раягъа кёз къыса, Нинаны ачыуландырыргъа мурат этди. Алай болгъаны ючюн Нина биягъындан да ачыкъ болуб, джуаб этди.

— Джазмасагъыз—артыкъ да иги, кесим джаздым да чыгъардым. Алай'а ол заманда менъе айыб этмегиз. Хар биринъи къалай саугъанын, къолун къалай къымылдатханына дери билеме...

Нина тенълерини халилерин биледи. Ала аны сынаргъа айта турадыла ансы, къуру да къабыргъа газетни чыгъарыргъа болушур ючюн къалмайдыла.

Нинаны атасы Джурту ючюн къазауатда ёлгенди. Тёрт къарнашы уа бусагъатда бирер джерде ишлейдиле. Аланы бири механикди, бири ташчыды, бири Совет Аскерде алчы болуб къуллугъун махаулу тындырады. Нина ишлеген, урунъан юдегиде ёсгенди. Ол артха къалгъан тенълерине болушуучу, ферманы ичинде кемликлени къоратыб, аны алчы этер ючюн кюрешген, сютню кёб сауууда тенълерине юлгю кёргюзген джигер къызды. Джайлыкдагъыла огъай эсенъ, колхозда да аны эркетиб, „Бизни Нинабыз“ деб сёлешедиле. Ферманы тамадасы бла сёлеше келиб, Нина тенълерини аты бла джюрегин кыйнаб тургъан затны ачыкълады:

— „Гитче бармакъ да асыуду“ дегенлей, биз суюген Джуртубузгъа къарыуубузгъа кёре болушургъа кюрешибиз, бизни кыйыныбыз тас болмайды, ишибизге кёре хакъ да табабыз. Бу ишни кесибиз сайлаб алгъанбыз, ол себебден суюб ишлейбиз.

Бизни бу ишден кетерге муратыбыз джокъду.

Алай'а сагъыш этигиз, джаш адамлагъа бусагъат заманда джанъыз бир усдалыкъ азды. Ийнек сауғъандан сора да бизге энтда бир башха усдалыкъ керекди. Бизни колхозда бичген-тикген ишге юретген курсла ачылсала, къачдан башлаб джазгъа дери бош заманыбызда джюриуб юренирге бек суюбиз. Малчыланы да джюриубге мадарлары болурча элибизде онджыллыкъ кечеги школ ачылса, школну бошаб, эл мюлк институтха кирирге излейбиз.

Таулу къызла ийнек сауаргъа тюзелгендиле, алай'а ала бир усдалыкъны энди азсыннъан этедиле. Аланы тилеклерин къабыл этерге керекди. Быллай къызла муратларына джетгинчи тохдарыкъ тюлдюле.

САБАНЧЫ

Кёк чуакъды. Кюнню исчилигинден хауа тохдаб тургъанча кёрюнеди. Мычымай таракъ тишлеча тизилген тауланы башлары бла къыбба-къыбба чулгъаныб, бир-бири юсюне къаланыб, дарман мамукъча чыммакъ булутла къымылдамай уюдула. Къызыл-Октябрь эли сырлар тюзлери да адамны кёзюн алдарча джабдажшил кийиннъендиле.

Уллу джолдан элге айланнъанлай, гардош бачхалагъа тюбейсе. Иш этиб къарасанъ да былайда аман ханс кёрлюк тюлсе. Гардош башла шатык битгендиле. Ол—урлукъну игилигин, гардошну таб тамырланнъанын, джерни битимлигин, бачхагъа ажымсыз къаралгъанын кёргозеди. Баразаланы аякъ джанларында гардош башланы тегереклерин джумушата тургъан къызланы кёресе. Былайда Къобанланы Хасанны звеносу ишлейди. Хасан кимди?

Хасан Къызыл Октябрда джашагъанлы беш джыл болады. Беш джылны да сабанчы звенону тамадасы болуб ишлейди. Джерден иги битим алыб, ишчилени арасында мизамны бегитиб, джорукъну таб джарашдыргъаны себебли, аны звеносу берилген планы да, аны тышында кеси алгъан борчну да толтуруб тургъанды. Ол орта бойлу, къара шинли адамды. Аны джукъалыгъы, замансыз агъарыб башлагъаны—тынчлыкъсызлыгъына шагъатлыкъ этедиле. Ол 1958 джылдан бери коммунистди.

— Мен партиягъа башыма сый чакъырайым деб кирмегенме, къолумдан келгенча кюрешиб, не билими да, усдалыгъымы да салыб, алчыланы джетерге, джерни байлыгъын ёсдюрюуде, уллу битим алыуда „гитче бармакъ да асыуду“ дегенлей, хайырымы джукъдуруп мурат бла киргенме. Партиягъа кирген халкъына, къыралына джараргъа деб бойнуна джанъы борчла алгъанын мен биле эдим...— дейди ол.

Хасанны ишин билмей, бу сёзлерине тынъылагъан „сёзге ўа чемерди, иши къалай эсе да“... дерикди. Кертиси да, Хасан кёлюндегин, джюрегиндегин анъылаталмай джунчурукъ тюлдю. Талай адамгъа башчылыкъ этген—сёлеше да билирге керекди. Алай‘а адамы кишилигин танытхан аны ишиди. Эл Советде ишлеген коммунистле бир-бири ауздан алыб аны юсюнден былай айтадыла:

— „Джазы кюню джыл багъар“ дегенлей, Хасан джерни байлыгъын сыгъыб алып ючюн къарыуун аямайды. Былтыр Хасан ючюнчю звеногъа башчылыкъ эте эди. Бизни элибизде сабанчыланы арасында биринчи орун андан озуб кишиге джетмей эди. Эм артха ўа бешинчи звено къалгъан эди. Бу звенону иши тюзелмей кёб барды. Ишине сууукъ къараб, бирер сылтаў бла башларын алып джаллагъанла да бола эдиле. Звено берилген планны толтуралмай эди. Звенону тамадасы Байыланы Махди харамлыкъ этмей, ишни аякъ юсюне салыргъа дыгалас этсе да муратыча болуб, звенону алгъа силкиндирамай эди. Аны юсюнден бу къыш элде коммунистлени джыйылыулары болду. Звеноланы ишлерин сюзе тургъанлай, Хасан сёз алып ёрге къобду. Ышарыб барыбызгъа да къараб: „Мени ол звеногъа иеригизни тилейме. Аны адамлары къалгъан звенону адамларындан кем тюлдюле. Алчы этелмесем да ол звенону энди къара чёбге атмазча этерге муратым барды“—деди. Барыбыз да разы болуб, бюсюреу этдик.

Февральдан бери Хасан бешинчи бригадагъа кёчюб, ишни къолгъа алгъанды. Бусагъарда ол звено адам танымазча тюрленнъенди. Былтыр эм артха къалгъан звено быйыл эм алгъа барады. „Энди биз кесибизни гагановларыбыз бла махданыргъа боллукъбуз,“ дейдиле ала.

Артха къалгъанлагъа болушуб, муратха биргелей

джерет ючюн кюрешгенле кеслерини джанларына тынчлыкъны, таблыкъны излемейдиле. Артха къалгъан джарашмагъан сау бир звенону алчыла бла тенъ этер, ючюн кѣб кюреширге, кесини тынчлыгъын бузаргъа керек болады. Алай'а Хасан ишни учхарасын, чоласын, кесине рахатлыкъны излеген адам тюлдю. Аны звеносунда 30 къыз ишлвйди. Быйыл звенону 59 гектар джерине гардош салынгъанды, 36 гектаргъа нартюх урлукъ атылгъанды.

— Джерден уллу битим алыр ючюн кюрешмеген джокъду, алай'а звенону да алчы этиб, къачда мюрзеуню да кѣб джыяр ючюн не мадар табхансыз?— деген соруугъа Хасан былай джуаб этеди:

— Илму айтханча заманында джерни кереклисин табдырыб, кѣл ашаб, биригиб ишлегенлени джер мыдах этмейди. Джерни азыгъы мешхутду. Ол себебден биз джерибизге план бла 400 тоннаны орнуна 1800 тонна элтиб къуйгъанбыз. Аны сабанлагъа бирча джайыб чачханбыз.

Былтыр бу звено ишге эртденбла 8—9 сагъатдан алгъа чыкъмай эди. Энди уа джети сагъатда огъуна бары да ишге киредиле. Гардошну, нартюхню да биринчи чагасы кирсиз этилгенди. Звенону джыйылыуунда дуняда рахатлыкъ ючюн, халкъларыбызгъа мындан да иги джашау ючюн кюрешген партиябызны сыйына къызла мюрзеуню пландан артыкъ джыяргъа сѣз бергендиле. Ала хар гектар джерден 120 центнер гардош, нартюх сюрюлген 20 гектар джерни хар гектарындан 350 центнер нартюх сабакъ, 16 гектар джерни хар биринден 50 центнер бюртюк нартюх алыргъа борчлангъандыла. Бу звено башхала бла эришген бла къалмай, аны ишчилери да бир-бирлери бла эришедиле. Алай'а бирге джоббу болуб ишлеген адамланы хар бирини ишин айырыб ажымсыз ёлчелеген кыйынды. Джалкъау да, джигер да бир бетден кѣрюнюб къаладыла. Хасан анъа табхан амалын айтды:

— Джыйылыб оноулашханыкъда, эришиуню керти бардырыу эсе, джерни юлешиб, хар бирибизни юлюшюн бер. Ким озгъаны къачда мюрзеу джыйылгъан заманда танылыр деб къадалгъанларында, тилеклерин къабыл этгенбиз. Энди хар кюн сайын къызла кеслерини юлюшлерин тындырыб, бир-бирини ишлерине сынаб къарайдыла. Хар къызны иши кюзгюдеча ачыкъ

кёрюнеди. Хыймалыкъ, мухоллукъ этерге излегенле энди мадарсыз болгъандыла.

Бу—Сталин атлы колхозда джангъы табылгъан амалды. Аны хайырлылыгъы къачха белгили боллукъду. Алай болса да бу—звеночулары бир-бирине эришдирген, аланы этген ишлерин тюз сынатхан, хар ишчини бетин ачыкълагъан, эринчеклени, джалкъаулары сыбабхагъа тартхан таб амал болгъанына сёз джокъду. Бу—партия юретгенча, джердеп кёб битим алыр ючюн джангъы таб мадарла излеб, аны иште сынаб, Хасанны ара мюлкге керти джан аурутуб кюрешигенин кёргюзеди. Хасанны звеносу керек болса, джетималмагъан хоншуларына да болушханлай турады.

Звенода ишлеген хар къыз атын, тукъумун къангъачыкъгъа джазыб, бачхасыны къыйырына чанчханды. Хасан звенону адамларын да, джерин да билиб махдайды, ол сабанчылыкъны юсюнден сёлешсе, кёлю уллу болгъаны танылады:

— Къарай билсек, джер бек чомартды. Джашауну тутуругъу джерди, джерден чыкъгъан байлыкъ бламы ойнайса!.. „Джери байны—эли бай“ деб аны ючюн айтадыла. Джерден быйыл умутубуз уллуду.

Хасан таукел сёлешеди, джерлеринден къуанныкъларына ажымсызды, не ючюн десенъ, битимни къалай боллугъу аланы кеслерини къолларындады.

ТАМЧЫ-БАШЫ

Тамчы-Башы деб нек айтхан болурла? Къарачайда джерлени атларына „Башы“ деген сёз кёб аталады, сёз ючюн, „Муху-Башы“, „Суусузла-Башы“, Теберди-Башы“ дагъыда „Башы“ деб не ёзенни, не элни, не сууну башына айтыучандыла. Тамчы-Башы деб‘а нек аталгъанды? Алайыны ёзенлери, терен къулакълары кёбдюле. Аланы не шоркъулдагъан суулары, не шуу-лдагъан чегетлери джокъду. Анда-мында джалан чатланы ичлеринде гитче кёзлеучюклени джылтырагъанлары эсленеди. Ала тамыб агъадыла. Тамчы-Башы деб аны ючюн аталыргъа боллукъду. Ол джайлыкълада джаз да, джайны ал кёзююнде да кёкден тамчы там-

магъан, чуакъ кюнле санлаб бир боладыла. Аны ючюн аталгъан эсе да ким биледи. Аты къалай болса да Тамчы-Башында джайлыкъла малчылыкъда Къарачайны эм уллу байлыгъыдыла.

Батмакълы, арба джол сыртланы башлары бла оздура, терен тар къулакълагъа тюшюре, Тамчы-Башына чыгъарады. Бышлакъ заводдан узакъ бармай, Тамчы-Айрыгъа джетесе. Былайда джолну сол джанында кенъ талада акъ сюртюлген межам кёрюнеди. Бу „Джёгетей“ совхозну 14-чю сют фермасыды. Стауат ийнеклден тыкъламады. Къара халатлы кызла толу челеклени дженъил-дженъил кёлтюрюб, сюзюб флягалагъа къотарадыла.

Къатангъы, орта бойлу къаракъаш кызычыкъ сары къолан бузоучукъну баудан къойнуна кысыб чыкъды. Джаямюйюз къонгур ийнекни тюбюне челеги бла чёге тебреген алакёз кызы кюлюмсюреб:

— А кызы, Люаза, ёленм андан ёсе... не этгенлигинъди... кесинъ аякъларынгъы батмакъдан алалмагъанлай, мазаллы бузоуну кёлтюрююнъ сенр тюлмюдю... Хайырсыз, тайыб сыртынъдан тюшсенъ, не этериксе?! Кет ары, аллайла омакъланма да, джерге сал ары...— деб хыликге этгенча эрнин чуйюрдю. Люаза онъсунмай:

— Джукъму айтаса? Эшитмейме не айта эсенъ да... Бираз кёлтюрт,—дей, къойнунда бузоучукъну эркелетеди.—Кесими къоланчыгъым, ач болдунъму? Бусагъат аначыгъынъа элтиб къояйым...

• Биягъы кызы ийнекни тюбюне чёгюб, джелинин сылай, кёзюню кыйыры бла Люазагъа къараб, бу джол эшитмезча акъырын:

— Иги сагъан, сенича бир кукалана билир эди... Къурлукъ, таб сабийинъ болса да андан бекми кырыллыкъса...—деди. Люаза Къоланны башын сылай, туарланы арасына киргенлей, къазанча джелини атылыргъа джетиб тургъан узунбоюн кызыл ийнек ынъырдаб, аллына гузаба атлады. Люаза бузоуну джерге салыб, ийнекни эмчеклерин ариулаб, сылаб-сыйпаб, бузоучукъну аузуна салады. Къолан къуйрукъчугъун къалач этиб, узун, хилеу аякъчыкъларын батмакъда тиреялмайыш, джутланыб эмчекни аузундан иймегенлей, хамхотчугъу бла джелинни керилиб, хыны тюртеди.

• Сюрюучю сары шинли, узун джаш, ийнеклени къаты-

на келди, бузоучукъгъа къараб, сыртчыгъын къолу бла сылай:

— Люаза, муну айырыр заманынъ болмайды?—деб сорду.

— Джелининде ууузун бир бошаргъа къоюгъуз... Алкъын ийыкъ да джетмегенди, быллай бир бек нек ашыкъгъаныгъызны билмейме,—деб, джанъыз сабийин эмчекден айыра тебреген анача мыдах джуаб этди.

Тугъуз-он кюнню бузоучукъла аналары эмиб, джеллинлерин бошатханлай, аланы айырадыла. Люазаны он-бир ийнеги барды. Энди онбиринчи ийнеги да къолан бузоучукъ табыб, сауулукъ ийнек болуб къошулду.

Эбзеланы Люаза джаш тѣлюден къуралгъан сют фермада ийнек саууучу болуб ишлегенли тѣрт джыл болады. Ол быйыл хар ийнегинден 1900 килограмм сют сауаргъа сѣз берген эди. Джыйырма бла биринчи джылы баргъан къатанъы, таукел къызчыкъ фермада тенълерин озуб, совхозда белгили саууучу болгъанды. Ол джыл джарымгъа сауарыкъ борчун артыгъы бла толтургъанды.

— Биз кѣб сют сауар ючюн кюрешибиз. Сют кѣб болса, джукъа болмай къалмайды деб кѣб адамдан эшитгенме. Арабин, сютню кѣб да саууб, джукъа да этмезча мадар бармыды, огъесе ийнек саууучуну анъа къарыуу джокъмуду деб, мен сагъыш этер ючюн къалмагъанма,—деб Люаза тенъ къызчыкъларына хапар айтады.—Сютню кѣблюго да, къалынлыгъы да азыгъына кѣре болгъанына сѣз джокъду, алай'а бизни къолубуздан да кѣб зат келликди. Мен фермагъа джанъы келген джылымда сютюм да аз эди, кеси да джукъа эди.

Усдаланы, малчыкъдан хапарлы адамланы айтханларына къулакъ сала, ала этгенни эниклей тебрегенимде, инаныгъыз, кюнден-кюннѣ кѣбден-кѣб саууб тебрим. Ийнеклени джеллинлерин сылаб-уууб, сыгъыб, бир тамчы къоймай сауаргъа керекди. Сют кѣб да, къалын да боллукъду.

— Сен аны бек таб айтаса, алай'а айхай ийнек „мени иги сыкъ, марджа“ деб алай тынъылаб турса уа... Джелинине узала тебрегенлейинѣ джетдирседи оюн... Ол заманда уа не этерге керекди?—деб къызланы бири Люазаны джунчутургъа излеб сорду. Алай болса да Люаза соруугъа кѣре джуаб этди:

— Иги къыз, сен малгъа кирпи болсанъ, ол сенинѣ

чыгъана боллугъун нек билмейсе?! Хайыуан хыныны суймейди. Эмчеклери джарылгъан эселе уа, дарман сюрт. Ийнекни тюбуне къашынъы-башынъы туйюб чёкме да, сылай-сыйпай, ариу айта чёк. Биз хыны этиб, къычырыб тебрегенлей, ийнек башын булгъаб, аягъын кёлтюрюб, табанлар къан алыб тебрейди. Не къызыб тура эсе да олсагъатда сютюн джашырылыкъды. Алай бла ийнек аман къылыкъ алыб къояды.

— Люаза, энди сени ийнеклеринъде не бек эмчек, не сютюн джашырыуучу джокъмуду, шо тюзюн бир айт?.. — деди биягъы къыз. Алайдагъыланы бири:

— Джашырыуучу ийнеклери болсала, бизден эсе кёб сют къалай сауарыкъ эди?!.. Сиз къалай суйсегиз алай айтыгъыз, Люаза ийнеклерине тилин алдыра уа билгенди, — деб Люазаны кесине джетдирмей джуаб этди.

Фермада къызла бош кёзюлеринде джыйылыб ушакъ этерге ёчдюле. Ийнеклени, сютню юслеринден сёлеше келиб даулашханлары да болады. Алай'а ол магъанасыз, сёз-къайгъы излеген дау тюлдю, ишни тюзетирге, таб джарашдырыгъа, сютню кёб этерге мадар излеудю. Былай сёлешген заманларында бары да Люазаны сёзюне къарар ючюн къалмайдыла, не ючюн десенъ, аны сёзю бла иши бирди.

Эртден сайын малланы стауатдан чыгъара башлагъан сагъатда Люаза накъырда сылтау бла сюрюучюлеге энчи аманат этерге ёчдю:

— Сауар заманъа ийнеклерими джелинлерин иги къыздырмасанъ, мени мыдах этериксе...

Сюрюучю джаш къаратору акътуякъны джюгенни кесине тарта, кёлю бла джуаб этеди:

— Э-эй, Люаза, сен мыдах болма ансы, ийнеклерини мен ма бу къолларым бла ханс джулкъарыкъ эсем да тойдурмай къоймам... Кертиси да сюрюучю да, саууучу да сютню не къадар кёб этер ючюн кюрешедиле. Люазаны да, аны тенълерини да тулпарлыкълары, дунягъа айтырча джигитликлери барды деб киши да бегиталлыкъ тюлдю. Алай болса да аланы мийик тау джайлыкълада тохдаусуз джаууб тургъан сууукъ джанъурлагъа, не кёз ачдырмагъан тубанлагъа къарамай, эллеринден, юлёринден узакъда беллерин тартыб, танъ атмай, джукъуларын бёлюб чабышыб ийнек саугъанларын, аланы малчы къошха юйюрсюнненлерин кёрсенъ:

— Огъай, была алгъыннъы къубулчакъ, кеслери кеслеринден къоркъа туруучу, тартынчакъ къарачай кызла тюлдюле. Была джетген кюнде не кыйын иш-де да артха турмагъан, эркишини орнун толтургъан, окъуулу, билимли, дуниядан хапарлы, джигит кызладыла.

Алгъаракълада Люазала санлаб бир тюбей эселе, энди ала хар районда, хар совхозда, таб, хар фермада да бардыла. Ала халкъны ырысхысын, байлыгъын ёс-дюрюрге, адамланы джашау болумларын иги этерге болушадыла. Халкъ аланы кыйынларын унутурукъ тюлдю.

Байрамкъулланы Алибек

ФФ

ЕРМАДА

1957-чи джылда „Родина“ колхозну председатели Соляной джолдаш, малчылыкъдан сынамы терен болгъанын билиб, Тубеланы Аскерни эм артха къалгъан 4-чю бригаданы фермасына бригадирге джиберди. Иги ишлеген адамны орнуна тамада башха адамны излерик тюлдю. Игитда дейсе, ары Аскерни ферманы иши артха къалгъаны ючюн джиберген эдиле.

200 ийнеги болгъан бу ферманы тобукъгъа джетген батмагъы туура аманына таяныб тургъанына неден да бек шагъатлыкъ эте эди.

... „Ушамагъан джукъмаз“ дегенлей, ферманы къалгъан ишлери да ферманы межямындан къолайлы тюл эдиле. Малчылыкъда иесизлик, къоранч, чарпыу малны не санын, не хайырын ёсдюрмей эди. Ол себебден „къошха ююрсюнмей къайытыб кетмеге эди“... деб Аскерни малчыла кёзюне джити-джити къарай эдиле.

Ферманы эсги тамададан болгъан болумуча алыб бошагъандан сора, экинчи кюн огъуна Аскер саууучулары, малчылары, арбачылары да ферманы аллында бир кесек мычытыб, адамланы кёбюсю джыйылгъанды деген заманда, малчылагъа айланых:

— Джолдашла, неден да алгъа бу ферманы джорукъгъа келтирмей мадар джокъду. Ийнек сауууну, сют ташыууно бошагъанлай, барыбыз ферманы тазалаб бошагъынчы ишлерикбиз,—дегенинде, бир къаум малчыла, ферманы бу джанында къараб ол джаны кёрюнмеген батмакъгъа кёз джетдире, пырх-чырх этдиле.

— „Джанъы сибирикги иги сибиреди“, алай болса да, бу сени кибик кёбден къалгъан батмакъды, сенден да къалыр“,—деген самаркъаула эшитилдиле.

Аскер малчылагъа билдирмесе да, ичинден акгылыракъ болуб, барыб бригаданы парторганизациясыны секретары Исаева джолдаш бла, комплекс бригаданы бригадири бла оноулашды. Ала экиси да Аскерге.

— Тюз ишни башлагъанса, „аллы зыбыр болгъан-ны, ахыры сыйдам болады“, айтхандан сора сёзюнъден тайма,—деб Аскерни кёллендирдиле.

Экинчи кюн талай арбачы бла саууучуну къураб, кеси да къошулуб, ферманы батмагъын арбала бла тышына ташыб, инъирге дери къаты ишлегенинде, мыйыкъ тюбюнден ышара, джаллаб джюрюген малчыла Аскерни сёзюн зырафха къоратмазлыгъына ишексиз болуб, ишге къошула башладыла. Аллаыладан бири:

— Нечиксе, иш мен айтханнъа келдими!?—дегенинде, Аскер анъа:

— Иги джаш, мен ишлей билсем, адам да, иш да тюзелирге керекди,—деб ишине озуб кетди.

Ферманы балчыгъы толу ариуланнъанында, Аскер малчылагъа:

— Джолдашла, этилик иш алкъын алдады,—деди.— Ферманы ичинде эгиден тургъан джанъыз бир къазыкъны къоймай къоратыб, ийнеклени бёлюмлерин бусагъатда зоотехника излегенча ишлерге керекбиз. Андан сора ийнеклеге хар ким суйген заманында келиб, къарагъан атлы этиб, инъирге дери юйде джатар кюн мындан ары табыллыкъ тюлдю.

Ферманы малчылары ийнеклеге джанъы, таб бёлюмле ишледиле. Цементге усдалыкълары болгъан джашлагъа кече бла ферманы керекли джерлерине цементни тешетгинчи Аскер аланы юслеринден таймады.

Аллында чалыкълаучу саууучула, энди таб джарашдырылгъан, таза фермагъа ийнек сауаргъа келселе, ферманы аллында сюелиб тургъан Аскерден уяларакъ болуб оза эдиле. Алай'а Аскер ала къайгъылы тюл эди.

Сюеги, саны тулпаргъа ушагъан Аскерни сагъышы бетинде таныла эди. Межямы джарашдырылгъанлыкъ-гъа, фермада алкъын кѣб ишле джарашмагъандыла: мизам къарыу сузду, малгъа иги къаралмайды, сауулгъан сют кереклисича тергелмейди.

Фермада хар малчы, саууучу бла ушакъ, оноулашыу узакъгъа созулса да, хайырын бериб башлады.

— Бу бизни Аскерибиз сен айтхынчы ичинъдегинъи билиб турады. Къыйсыгъынъы кѣзюнъе тутады да къояды деб, артдан сюркелгенле хайт деб къадалыб алчылагъа тенълешиб башладыла. Алай эте малгъа иги къарау, сютню айыбсыз саууу фермада адет болуб бошагъанында, ферманы хайыры ёсюб башлады.

1957—1958—1959 джыллада тѣлюден къоранч болмай, хаман къошулуб барыб, малны саны эки кереден эсе кѣб болду.

„Алан, макъа да „кесим тургъан кѣл терен болсун“ дейди тананъы бизге сатмай, базаргъа элтсень, джаныбызгъа тиериксе“, деб Аскер колхозчуну аллына ненча керек болса, анча кере барыргъа эринмей эди.

Алай эте келиб, Аскер былтыр бла быйылны ичинде завод малны тѣлюсден сатыб, 200 малны къошду. Аны саны ёсген бла биргелей, сют саууу да тохдау суз ёсюб, ферма колхозда биринчи орунъа чыкъды.

4-чю ферманы малчылары кеслерини фермагъа хата-хайыр тюшюрлюк затны кенъден кѣредиле. Ара мюлкню ёсдююр ючюн ала кече да джукъларыкъ тюлдюле. „Сабанчыладан талай гектар нартюх сабанны алыгъыз да, оруб ийнеклеригизге ашатыгъыз“ деб ненча кере айтылгъан эсе да, саууучулары бла Аскер джелкелерин къашыб, сагъыш этиб, чий нартюх сабакъдан къошулдукъ сют быллай бирди, ол себебден сютню кеси багъасы да анчагъа ёсерикди, деб, хыйсаб этиб, къараб чотну кеслерини фермагъа табха санамагъанларыны себебинден, берген сабанларын алмай, сют сауууну да кем этмегенлей, бу арт кѣзюуге дери тургъандыла. Джылны 6 айында хар ийнекден ферманы ийнек саууучулары: Соловьева Наталья 1479 литр, Шпакова Мария 1481, Клеменкова Галина 1575 саугъандыла. Фермада ала кибик иги ишлеген саууучула аз тюлдюле. 4-чю ферманы малчылары джарыкъдыла. Ала къуанч этмеселе, ким этерикди. Биригиб ишлегенлери-

ни, миллетлени шохлугъуну себебинден артха къалгъан бу ферма саулай „Родина“ колхозда биринчи оруннъа чыкыгъанды.

ГАГАНОВАНЫ ЮЛГЮСЮ БЛА

Алчы ийнек саууучугъа, таукъчугъа, къойчугъа неда тонъузчугъа аты чыгыб, талай джылны алда баргъан алчыгъа, алгъын сеирсиниб къараучу бир къаум адамла, эригиб сансыз къарай башлайдыла.

— Да, алчы иги да болады, иши тюзелгенди, „аты чыкыгъан алтынлы“ дегенлей, аты айтылгъанды да бошагъанды. Башчыла аны билиб, хар нени онъун анъа этедиле. Джигит эсе, алчылыкъны бизни орнубузда ишлеб алсын,—деб бир къаумладан быллай сёзлени эшитирге боллукъду.

1944-чю джылдан бери таймаздан фермасын юлгюлю джюрютюб, 15 джылны ичинде районда алчылыкъны кишиге бермей келген тонъузчу Меланья Тихоновнаны юсюнде да бир къаум адамладан ол тукъум сёзле эшитиле тургъандыла.

Хар не болуму да бирча болгъанлай „Къарачай“ совхозда хоншу 3-чю бёлюмню фермасы тюзелмей келгенине ненча джыл болады? Хайыуанланы саны ёсмейди, арыкъдыла, ферма хайыр берирни орнуна заран тюшюреди.

Кюнлени бир кюнюнде „Къарачай“ совхозну директору Токъ улу джолдаш Меланья Тихоновнагъа тюбөб, ол къарыуусуз ферманы юсюнден сёз къозгъады.

— Филиппская джолдаш, сен бу хоншу ферманы ишине бир мадар къалай билмейсе,—деб Токъ улу кёзюне къарагъанында, дирекция хоншу ферма амалтын къаллай бир къыйналгъанын тюрсюнюнден таныды.

— Да, директор джолдаш, адам табмай эртдеден къыйналгъанча кёрюнесиз, джибер мени, не боллукъ эсе да ол фермагъа,—деб хазырлыгъын билдиргенинде, Токъ улу джолдаш ёрге туруб, бети жарыб, Меланьяны къолун тутду.

Алчы ферманы башха адамгъа бериб, Меланья арта къалгъан хоншу ферманы алыргъа келгенинде, хай-

ыуанланы терен батмакъгъа уруб тургъан фермачыла кеслерини болумсузлукъларын кѳрмей:

— Бу къарт къатын хариб, не айланады, биз анча джылдан бери тюзеталмагъан фермагъа, тоб болуб атылса да не этерикди,—дейдиле бир-бирлерине.

Ёмюрюнде ишден къоркъгъа билмеген Меланья Тихоновнаны ферманы туура бу болумгъа джетишгени джети джукълаб эсине да келмей эди.

— Меланья Тихоновна, биз бу пелахха не эталыкъбыз, бу халгъа джетген хайыуанланы къалай айнытырыкъбыз?—деб биргесине ишлерге келген къыз джѳнъерлери да салпыланигъандыла.

Къышдан бери джыйылгъан илкер терен батмакъ болуб, мында пол болгъанына адам инанмазчады, хайыуанланы къарамлары уа джашаудан тюнъюлгенлерин ачыкъ кѳргюзедиле.

— Мында ненча адам ишлейсиз?

— Джетеулен болабыз.

— Къызла бла мен тѳртюбюз джетиширикбиз,—дегенинде эртдеден ишлегсиле Меланьяны кѳзюне бу алынгъанмы этгенди дегенча къарадыла.

— Къызла, джигерден иш да къоркъады. Дженълени ёрге этигиз. Бир ай чакъланы иги кыйналмай боллукъ тюлдю. Андан сора тынчайыр кюн да чыгъар,—деб Меланья армау болгъан къызлагъа кѳл этеди.

Кирни, балчыкъны тышына ненча кюнню ташыгъанларын ким тергеб тургъанды, ала талай кюнден сора бир-бирине:

— Къарачыгъыз, ферманы поллары бар кѳре эдим,—дей башладыла.

Эсги фермачыладан 204 хайыуанны алыб, хар бири кесине тыйышлы кирсиз бѳлмелеге салыб, ашлары толуб бериб башлагъанларында, кѳб турмай тин кирген хайыуанланы кѳзлери-башлары джарыды. Энди уа аланы санлары 416-гъа джетгенди. Аланы этлери ортадан ёргеди.

— Мен партияны члениме. Халкъгъа керти насыблы джашаууна баджарыр кюн, партия аллыбызгъа салгъан борчланы уллулукълары джюрегими кѳлтюргенлей турадыла да, не иги ишлесем да кѳлюме джетмейди,—дейди Меланья Тихоновна. Ёмюрю иш бла келген бу узун сюекли сары шинли тиширыу махдаулу ишлерини юсюнден къошмай сѳлешеди.

Къайсы миллетде да джигерле, иги ышанлы адам-ла бир-бирлерине къалай бек ушайдыла.

Меланья Тихоновнаны таныгъанла бары:

— Асыулу, джигер тиширыуду, — деб баш махтау-ну береди. Ол кеси джигер ишлегенден сора да, юлгюсюн башхалагъа таб алдыра биледи. Аны къолун-да фермада иште ненча джаш адам юреннъенди?

Хоншуларыны артха къалгъан фермасын алчылары тизгинине чыгъаргъанында, Меланья Тихоновнаны 20 джылдан бери тюрленмей сакълангъан алчылыгъы, алтынны юсюне къонгъан учхунун сюртгенча, алгъындан да джарыкъ джылтырады.

Меланья Тиховна, Социалист урунууу Тулпары Валентина Гаганованы махтаулу, сыйлы юлгюсю бла барады.

ТАЗА ДЖЮРЕКДЕН

1960-чы джылны аягъы къаллай болгъанын биллик тюлсе: не къар тюшюб къышха айланмагъанды, не къачды дерча къуат къалмагъанды. Джангъы джыл таусулуб, январны ортасы сюремде къыш кесин билдире башлады. Кюнлени бир кюнюнде тюзню-къолну да къар бла сыйдамлаб, агъартыб, джарашыб тохтады. Алай'а энтда болгъанны бирча агъарталмагъанды, кириш Кавказ тауланы сынджырлары шекер башлача чыммакъ агъаргъан заманда, анда-мында къарны акъ букъусу чабхан чегетле джангъы джетиб келген сакъалгъа ушагъандыла. Джай шууулдаб туруучу Акъсаут суу таркыйыб, юсюне, акъ тон кийиб, аны тюбюнден илипин таушчукъ этеди. Бу сууну сай ёзенинде урумлула джашагъан Сахауат бу заманда къалкъыб тургъанча кёрюнеди. Алай'а анда-мында оджакъладан бурулуб чыкыгъан тютюн элде джашауу боркъулдагъанын кёргюзе-ди. Элни туурасында уа тюз суучукъдан атлагъанлай, Зеленчук районда Сталин атлы колхозну фермасы орналгъанды. Биз ферманы адамла джашагъан мекемында олтуруб, ишни юсюнден ушакъ этебиз. Тамада туарчы Батчаланы Хасан 1960-чы джылда кюнюне мал ба-

шындан 1450 грамм эт къалай этиб къошдургъаныны хапарын айтады. Хасан не эсе да хапар айта келиб, кесине джетсе, асыры онъсунмагъанча сѣлешеди. Аны атасы ёмюрюн мал бла ашыргъанды. Алай'а кесини баш усдалыгъын Хасан кесгин айталмайды. Кертиди, джашлыгъын мал бла ашырса да, кюнлени бир кюнюнде билдирмей джаныб къалгъан къазауатны кюнчюден, Хасан сюрюучю таякъны орнуна шкок алыб, Совет Аскерни тизгинлерине сюелгенди. Андан сора ўа Юг Къазахстан областда мамукъчу бригаданы бригадири болуб, ишни иги къураб, ашхы битим алгъаны ючюн, талай кере саугъаланнъанды. 1958-чи джылда ол быягъы Схауатха келген джылында баш алдамайын юй ишлеб киргенди. Кѣб турмай, аны колхозчула комплекс бригаданы бригадирини заместителине сайладыла. Бригаданы мюлкюнде малчылыкъны болумуну артыкъ къарыусузлугъу Хасанны кѣзюне илинеди. Мал арыкъды, малчыланы арасында мизам къарыусузду, малчылыкъдан хайыр алыууны планы толмайды.

— Да, Батча улу джолдаш,—дейди бригаданы парт-организациясыны секретары,—энди бир мадар этмей эсек, иш аманнъа кетерге башлагъанды. Малчылыгъыбыз джылдан-джылгъа ызына барады. „Мен бу халда бригадирге заместитель болуб туруу бла малгъа шапагъатым аз боллукъду. Кесим бир ишни къолгъа алыб, малчылыкъны бир къыйырындан кѣлтюрюб башларгъа керекме ансы, „Коммунист Батча улу, сиз'а къайда эдигиз, къараб нек тургъан эдигиз?“ деб сорсала, артда тилим тутулур“. Бу иннетин ачыкъ этгенден сора 1959-чу джылны къачында Хасан къысыр малда тамада туарчыгъа салынады.

— Энди неден башлайым, къыш къысыр малланы асырамакълыкъ, аланы джазгъа иги эт бла чыгъармакълыкъ, кѣзге кѣрюннѣенча тынч иш тюлдю. Сиз джаныыз бу затладан хыйсаб этиб бир къарагъыз: къысырланы аш рационлары мискинди. Ол себебден таналагъа, чыныкъмагъан мал тѣлюге артыкъ да бек кѣзкъулакъ болуб турургъа керекди. Къысырланы межамлары саулулкъланыкъыча джылы тюлдю. Бир джыл мардада, бирча борбайда тюлдюле. Быйыл терен къар тюшгенди да бир джаяр мадар да табылмайды. 160 къысыр мал'а кюн сайын „не бересе“ дегенча кѣзюнѣ

къараб турады. Батча улуну туар къошуна эки ат бла бир чананы бегитгендиле. Алай демеклик, юч малчы тюзде-къолда къаланыб тургъан гебенледен малны биченин, хар не кереклисин да суйгенигизча табдырыб туругъуз, бичен ташы, аш орунлагъа джарашдырыб сал, кюн сайын малны джылына, борбайына кёре къараб, кимин ары, кимин бери кёчюре, зоотехникге соруб, ол айтханча ауругъаны, къотуру, кичиуё болгъан таналаны бакъ, дарман сюрт, къалайгъа да джеттиш.

Хасан малны халисине тюшюб джарашыб келеди, эсли, неге да кёзю илиннъен адам болгъаны танылады. Колхозчула хар кюнде Хасанны тынъысызлыгъын, нени да кесиши кёзю бла кёрюрге тырмашханын кёредиле. Хасан кенъ стауатда ашын ашай неда кюушене тургъан малларыны арасында, хар барына тынъылы кёз джетдире, ашыкъмай джюрюйдю, не аз да джартылыкъ эсгергенлей юсю бла атламайды. Бир тананы тюгю чюйре айланнъанын кёрюб, къарыусузлагъа кёчюреди, андан къайтхантай башхасыны къотурун эслеб, дарман джагъаргъа сюреди. Хасан хар аур ишни негерлери бла тенъ этеди, хар затха къайгъыргъаны уа алача экиди. Биченни табсыз къотаргъан, мал ашны чачхан кёзюне илиннъенлей, Хасан сансыз этиб къоймазына ишексиз болугъуз.

— Ей марджа, чачма биченни.

Хасанны ишге къалай узалгъанын ашъыламакълыкъ алай къыйын тюлдю: джартылыкъны юсю бла атлаб кетмейди, бюгюн эталлыгъын тамблагъа къоймайды.

— Алай этмесенъ да болмайды,—дейди Хасан,—мал сеннъе тили болуб айтханмы этерикди. Кемизин заманында эсгериб, мадар этсенъ—этдинъ, этмесенъ—сау кёренк. Малгъа аргыкъ да сакъ болмасанъ, джарарыкъ тюлдю.

Адамны тыш къарамындан къаллай адам болгъанын билиб къоймакълыкъ бек къыйынды. Алай болса да, „Келбет кёрсенъ эр сорма“ деген нарт сёз орунсуз айтылмагъанын Хасанны къарамы да бегитеди. Узун сюекли, таб битген, къатанъы, алай а тири, кёбню сынагъаны танылгъан балбетли джарыкъ ачыкъ тюрсюнлю, селешгенден эсе тынъыларгъа разыракъ—былайды Хасанны баш ышанлары.

Хы, ишни юсюнден хапарыбызгъа къайытайыкъ. Ха-

сан кышыны кыш узунун мал чарпымасын деб чаб-ханлай, джоргханлай ашырады, Къалай джетиб къалгъанын да билмегенлей, камсык джаз джетеди. Къарла эриб, илипинле шууулдадыла, анда-мында къардан чылгъан джерледе джанкъозла агъардыла. Кыш эркинча кёрюннъен стауат джаз башында маллагъа тарлыкъ эте башлады. Джазгъа иги болумда чыкыгъан кысыр малла мыллыкларын тышына ата башладыла. Джайлыкълагъа барлыкъ туар сюрюуленни къурау, зоотехника обработка малны аурлугъун чегиу, энин салыу, дагъыда была киби джюз къайгы—бирден джетгенди. Хасан керекли затны барын да этгинчи тынчлыкъ табмайды. Ол джайлыкълада багъарыкъ малыны саны 162-ди, орта терегенде, хар малны аурлугъу 142 килограммды. Алай демеклик, кёб учуз эт ючюн кюрешни кызыуу неден башланнъаны ачыкъ болду.

Хасан мычымай малны джолгъа чыгъарады. Барлыкъ джери Хасаут-Греческийден 30 километр узаклыкъда Нарат айры деген джайлыкъды.

— Малны сабыр кююгуз, ашыгъыр джерибиз джокъду,— дейди Хасан туарчы нёгерлерине.— Бизге не, бизни энди ююбюз къайда кеч болса андады. Малла кютюлгенлей, не аз да сюрюлмегенлей Нарат-Айрыгъа джыйылдыла. Хасан бу джерлени бирин да танымайды. Энди кече-кюн демегенча, джайлыкъны неси барды, неси джокъду, барысына шагърей болургъа керекди.

— Мен 1960 джыл джайлыкъда болгъанымдан этген оюмум,— деди Хасан,— джанына тынчлыкъ излеген адам ары малчы болуб бармасын, аллайдан хайыр чыгъарыкъ тюлдю. Малчыла нелерин да малгъа къалай табэсеалай къурашдырыргъа керекдиле.

Бу туарчы кюш хар не ишин да алай джарашдырыб башлады. Мал кече-кюн да кютюледи, джайлыкъда джерле загонлагъа юлешиниб кёзюу-кёзюу бла отланадыла, тыйыншлы кёрген джерлерини барына туз табдыргъандыла, хоншу бригадала бла чеклери белгиледи.

Нёгерлери бла Хасан джайлыкълада джигер урунургъа баргъан эдиле, алай'а кёзюуюнде культуралы халда тынчая турургъа да умутлары бар эди. Амма быйыл киби былтырны да джауумлу джылы малчылагъа татыу бермеди: хаман тохдаусуз джаугъан джауумла, джауумлагъа къарамай, былайыны суусузлугъу

тохдамаздан кёк кюкюреген. Кёк кюкюрегенни биз сёзге бош салмайбыз. Былайлары аллай джерле кёреме, не аз да ёрге айырылган затны шыбыла уруб чортлатыб барады.

— Бери бир къарагъыз, — дейдиле туарчыла бир-бирине, — башын шыбыла чортлатмаган терек джокъну орнундады. Хар кюн сайын шыбыланы тереклеге бычакъ оюн этгенине къараб туругъа эшда кимни да кёлю асыры бек тартарыкъ болмаз.

Была бары да бош затладыла. Башында айтылганыча, палах неди десенъ, былайыны иги суулары джокъдула: малгъа суу ичириге къайры болса да загондан узакъ жары сюрюрге керек боллукъду.

— Джашла, не этебиз? Былай бла уа мал айнырыкъ тюлдю: анда-мында джерни къазыб кёрюрге керекди! Хасан былайдан суу чыгар деген джерни барын къазыб башлайды, чунъурланы биринден чыкъмаса башхасындан суу чыгыб къалганы да болады. Алай эте джашла сууну амалына да тюзелдиле.

Хасан джангъыз джылгъа къазыб чыгарган къара сууланы, кёзлеуленн ким санаялыр?

— А, энди джашла, суудан да чарпыусуз болдукъ, энди саулай къарыуну, марджа, мал багъыугъа бурайыкъ, — дейди Хасан. Ол загонлада отлауну болумуна къараганлай турады: мал бир джерледе талай кюн, башхаларында азыракъ кютюледи. Загондан кечер заманы эки зат неден да иги кёргюзедиле. Ала да отлауну болуму бла малла кеслеридиле. Ханс иги отланныан эсе, кече барыгъа боллукъду. Алай'а хансы иги бола турганлай, мал асыры суюб отламаган джерле да боладыла. Аллай загонлада мен малымы барамта этмейме, — дейди ол. Мал эриниб узала эсе, бу ханс кечирек болса, мындан эсе иги отланныкъды, — деб Хасан малын кечюрюб башлайды. Туарчыла, къайда биреулен, къайда экеулен малын асыры джоббу этмегенлей, бек чачылыргъа да къоймай, мал болган бары кёз туурада болурча кютедиле.

— Отларыкъ эмда солурукъ заманларын малла кеслери биледиле, — дейдиле туарчыла. Алай'а чиллени заманында иссиликни, сокъур чибинлени палахындан отлаганны да унутуб, малла джанлары къайгылы бола башлайдыла. Ол заманда туарчыла бек тирилик этмесе, мал этине кёшулурну орнуна, аза башлайды, —

дейди Хасан. Ма муну ючюн Хасан саулай кютген малын кёз туурада тутады, кёб джатханны, иссилеген малын кёзгъайды. Кюнорта иссиликге дери малланы мийикге чыгъарадыла. Алай'а мийикге чыгъыб тургъанлай, кюн джауаргъа ышан тартыб къарала башласа, заманны тас этмей, малын аякъ оруннъа тюшюредиле, тюшгюнчю джаууб квалса, мал тайыб тёнъеререге, чарпыргъа боллукъду.—Хоншу бригадалада тайыб тёнъереген, чарпыгъан малланы хапарын эшитиб турдукъ, алай'а бизни кёш алай затны ычхындырмагъанлай ызына да къайытдыкъ,—дейди Хасан.

Туарчыланы, кесигизни джашауугъуз'а къалай эди?—деб соргъаныкъда, Хасан:

—Сау болсун, колхозну правлениеси, не кереклибизни да табдыргъан эди,—дейди. Алай'а „Нарат-Айрыны“ джайлыкъларында малчыланы джашау болумларын андан да иги этерге боллукъ эди. Алайда тёб-тёгерегибизде бизни колхозну бригадаларыны кёшлары орналыбдыла. Аланы ортасында, колхозну правлениеси къайгъы этсе, туарчылагъа солуучу мекам ишлерге боллукъ эди. Тохдаусуз джаууб тургъандан' бирбирде малын огъай эсенъ, джанынъы да унутурча боласа. Туарчы кюнню кюн узуну малда айлана, джибиб къайытса, юсюн кебдирирге, бир джылы орунда джатаргъа мадары болургъа керекди. Хасан бу затланы ат башындан дегенча айтады, ансы муну ючюн ишбек тиреледи деб айтмайды.

Хасанны кёшунда туарчыланы аллай мадарлары болмай, не кыйналсала да, джанъыз бир мал чарпымагъанды, кёшуну иши онъуна баргъанды. Къысыр мал джайлыкъллагъа тюшгенли, дженъил ёсгенча, андан кем болмагъанча дженъил да семириб барады. Ючлюге чыкгъан уаныкла, асыры семиргенден, кюнде къарасаутча джылтырайдыла, бугъача гюрюлдейдиле, тутушадыла, мюйюзлери бла джерни къазадыла. Сентябрьны ортасында колхозну правлениесини буйругъу бла къыш джайлыкълладан ызына къайыта башлайды. Барлыкъ джери Къардоник станиседи. Алай'а Акъсаут сууну ёзенинден чыгъыб сабанлы тюзлеге джетгинчи, малла кютюлюб келедиле. Джанъыз сабанланы ортасында 6—7 километрни кызыууракъ сюрюлгендиле ансы, андан квалгъандан башханы сынамагъандыла. Къардоникде Хасанны 103 малы базманнъа тюшеди.

Ашыкъмай хыйсаб этиб тергегенлеринде, орта тергегенде хар мал кюнюне 1450 грамм эт къошхан болуб чыкъды.

— Бу башханы къолундан келмез дерге асыры джетишимли тюлдю,—дейди Хасан. Туарчыла бу ишни тамам кёллери бла алсала, андан да кёб эт къошдуругъа боллукъду.

Тамада туарчы Батчаланы Хасан 1960 джылны алай аякълагъанды. Хасан 1961 джылны башындан огъуна къысыр малладан гурт къураб, быягъы джайлыкълагъа кетгенди. Таза малчы коммунист Батча улу быйыл да берген сёзюне ие болур, партияны XXII-чи съездине бет джарыкълы тубер ючюн кюрешеди.

Высоцкий
Евгений

БРИГАДИР

Хасан столда къагъытла бла кюрешгенин къоюб, эки къолун джелкесинде чалышдыра, шиндикден ёрге къобмагъанлай, эснеб керилди. Сора, аўрусуннъанча, акъырын узалыб, къолу бла кёзлерин джабды. Да, тынч тюлдю бригадир къуллукъну баджарыу, хар кюн сайын иш къайгъыдан башынъ къазанча къайнай, юйюнъе келсенъ да, сабийлеринъи бир кесек джубатыб, джарлылыгъынъа къарар-къарамаз ашхам къаранъы болады да къалады. Эртденблагъа ўа нарядланы, не иш тындырыллыгъын джазыб, хазыр этерге керекди. Неди амалынъ, иш кёбден кюн алай къысха кёрюне эсе, кечеден да бираз заманны юзмей болмайса...

Хасан, орундукъну къатына келиб, аналарын къучакълаб, татлы джукъугъа кириб тургъан сабийлерине къараб, суюмсюреб ышарады. Аланы кёзюў-кёзюў убба этиб, кеси да тынчайыргъа хазырланады.

... Танъ джарыр-джарымыз'а быягъы бригадир аякъ юсюндеди. Ишге асыры ашыкъгъандан, ёретинлей аузланыб, „бир заманда да былай олгуруб, тынчлыкълы ашамайса“ деген юй бийчеси Аминатха да „Ишлемесем

ашагъаным ичине джукъмайды, ашыгъама“ деб накыр-да эте, юйден чыгъады.

Строительствода бригадирни иши керти да бек кёб-дю. Хар ишчини орнуна джарашдырыб, ол не джумушну тындырлыгъын анылатыргъа, стройматериалланы табдырыуда тыйгъыч болмазча къайгъырыб турургъа керек болады. Бюгюн'а, ишден бир кесек заманны юзюб, ташчы Якуш Владимир бла бир сёлеширге керекди—ол бу арт кёзюуде не эсе да аманбет, мыдах болуб, сагъышдан башын ёрге кёлтюрмей айланады.

Голаланы Хасан башчылыкъ этген комплекс бригада „Урупмедьстройну“ биринчи СМУ-суну энчи базасын ишлерге келгенли джыл джарымдан аз аслам болады. Анъа котельнаяны межамын ишлерге борч салыннъан эди. Алгъы бурун, стройплощадканы таб джарашмагъанындан, фундаментге хазырланнъан котлованланы оюлуулары дегенча чурумла бла ишни аякъ юсюне салуу кыйыныракъ тийген эди. Джанъыдан башланмаса тюзелмезлигин биллиб, бригаданы членлери ишни адамыча кьолгъа аладыла. Алай бла, ала кюнден-кюннъе джетишимли уруна, котельнаяны межамын сюеб барадыла.

Кёб болмай бардырылгъан джыйылыулары биринде уа бригада ишлей тургъан объектин Строительни кюннине битдириб, монтаж оборудование этдирирге берирге борчланнъанды. Бусагъатда къабыргъаланы ишлеу хазна къалмай бошала кетгенди, кёб турмай сюртюю, акълау дегенча уакъ-тюек ишле башланлыкъдыла.

... Иш кюн бошалгъанлай, Хасан Владимир Якушну къатына келиб, кьолун да аны имбашына сала, джумушакъ сёлешиб башлайды:

— Кел, тенъим, экибиз бир ушакъ этеик. Сен не эсе да артдан-артха сагъышлы болуб, къара тынъылау-ну басыб айланаса. Хомух, алай этерге боламыды, кыйналгъан, инджилген джеринъ бар эсе, бизге бир билдирсенъ'а.

Якуш бираз джунчуяракъ да болуб, баш тебенине къарай:

— Джокъду, Хасан, мени тенълеримден джашырылыкъ бир затым. Уруп джанын джаратханма да, юй салыб башлагъанма, алай'а... билесе, джанъызлай межам ишлеуню аурлугъун. Джетишмегенденди сагъыш, къайгъы да.

Гола улу, ышарганын джашыра, ойнаб терен ах-сынды:

— Эй, кьарнаш, кьыйынды да сени болумунъ. Ёзге сен бусагъатха дери аны ишчи тенълеринъе билдирмей нек тургъанса? Айыбды. Володя, аманды ол кьылыгынъ. ...Энди манъа иги тынъыла: биз, саулай бригада, шабат кюнден ыйых кюннъе, сениъе юй ишлерге болушургъа барлыкъбыз, хазырланыб тур. Къалай кере-се оноубузну, не?

Олсагъатдан, асыры кьуанигъандан не айтыргъа билмей, Володя бригадирни кьолун кьаты кьысады.

Гола улуну комплекс бригадасында 18 адам иштейди. Мында джыллары келген, уллу иш сынамлары болгъанла, кёб болмай ишлеб башлагъан джаш адамла да бардыла.

Кёзлеринде кьуанч джилтинле джана. Хасан айтады:

— Бизни бригада кьуру комплексный болуб къалмай, интернационал бригадады. Къарачыгъыз, бу къатанъы, тири кьымылдагъан адамгъа! Ол литовец Вишинскасды. Бусагъатда плотник болуб ишлесе да, аны бир оннъа джууукъ усдалыгъы барды. Сюйсенъ, столяр, штукатур, печник, таб фрезеровщик болуб ишлерге да кьолундан келликди. Айтыргъа, не ишге да чемерлиги болгъан, бир алтын кьоллу адамды.

Хасан, аны кибик бригаданы алчылары Балкаров Магомет, Якуш Владимир, Рылов Сергей бла махдана:

— Быллай джигер тенъле бла биз не ишни да бет джарыкълы баджарырбыз,— дейди.

Якуш бла сёлешгенден сора, кёб мычымай, саулай бригаданы членлери джыйылыб барыб, юй ишлеуде тенълерине болушлукъ этдиле. Энди уа джанъы юйге кёчюню кьуанчын этерге да заман джуукълашханды.

Урунуу шохлукъ бу гитче ишчи коллективни бир кьолча, кючлю бирикдиргенди. Кьатынъда бир иннетли тенълеринъ болсала—кьыйын кёзюуде сен джанъыз болмагъанынъы билесе. Ол заманда иш да аллынады. Нина Казарина Хасанны бригадасына ишлерге келген эди. Ишчилени кьайгырыулары, болушлукълары бла Нина юйню къабыргъасын салыуда чемерлени бири болады. Бююнлюкде уа штукатура ишлеге юрене турады.

Хасан, къалай эсе да, Нинаны юйде джашау болуму кьыйын болгъанын биледи:

— Джаш кызчыкъ производстода ишни, юй джумушун да баджарыб, аўругъан анасына да къалай къараялсын. „Гютдю юсюне къалач“ дегенлей, бу джарсыўладан къутулалмай тургъанлай, абызыраб баргъан юйлерин‘а къалай джанъыртсын деб, сагъышха киреди. Сора, быягъы бригадир, тынчлыкъсыз болуб, таш, агъач джыяр къайгъыны джюрютеди. Нинаны юйюн джанъыртыўда къалгъан ишлени ўа бютеўлей бригада бла этерикдиле.

Аз да инджиўю болгъан ишчи тенълерине ма былай мамматлыкъ этиў—Хасанны „бир-биринъи тут, бирик-мекликни сакъла“ деген джорукъ бла ишлеген бригадасында адет болуб бошагъанды.

... Таў ёзенде орналгъан элни орамларыны биринде бир гитче юйчюкде кече арасына дери чыракъ джанъанлай турады. Стол артында бир назик санлы, къатанъы адам къагъытла бла кюрешеди. Ол Голаланы Умарны джашы Хасанды.

— Ма, энтда бир иш кюн бошалды. Бююн да джетишимибиз аман тюлдю,—дейди ол, столда къагъытланы джарашдыра. Сора, акъырын орундукъ къатына барыб, энтда мушулдаб джукълагъан сабийлерине ышарыб къарайды. Кёзлерине ўа Уруп джанында боллукъ алакат джашаў кёрюнеди: урунуўда келбетден, берекетден толгъан таўлу джуртла, саўлай электроджарыкъда джуўуна, джанъы сахар! Къарачай-Черкес областны джаш индустриясыны махдаўу, урунуў джетишимлени насыбы таў-магъадан комбинатны иште залим солуўу эшитилгенча болады.

Да! Бу затланы биз керти кёзюбюз бла кёрлюк заман узакъ тюлдю! Яшаўбаланы Хусей кёгюргенди.

Джаубаланы Хусей кёчюргенди.

Байчораланы Магомет

ЖЫЛЫСУУНУ
ЭТЕКЛЕРИНДЕ

Мийик дуббурла, адамны сагъышлары кибик, тох-даусуз аллыбызгъа чыгъыб келедиле. Учсуз къара къа-ишча, джол бир тас болуб къала, бир да къабхакъны юсю бла атыла, хаман кетиб барады. Сууу, кесине нё-гер излей чыкъгъанча, шууулдаб Къабарты джанына кетиб баргъан ёзенде, Кичи-Балыкъ элге джетиб, анда бир кесек тургъандан сора, дагъыда джолгъа чыкъдыкъ.

Кичи-Балыкъ элини кыбыла джанындагъы мийик тикде гланч джолну сайлаб башладыкъ. Джерден самолёт бла айырылыб хауагъа чыгъыб башлагъанча, машинабыз мийикден-мийикге чыгъыб, ёзенни теренинде, сууну кюзгюсю эритилген окъача кёрюнеди. Тикни башына чыкъгъандан сора джол белгили Ауар-Сыртыны тюз юсю бла барады. Бу сырт туура Бийчесындан башланыб Кичи-Балыкъ сууу Къарма-Къабакъда Балыкъ суугъа къошулгъан джерде таусулады. Эки-юч джыйырма къарачай арба бир-бири ызындан тагъылыб Уллу-Къарачайдан бу сыртны Къабартыны битимли эллерине, Ставроиольени станиселерине джармалыкъгъа джюрюб тургъан заманла да бар эдиле. Ала-

ны юсюнден, алты айдап артыкъ заманны, мюлкге тамадалыкъ этиб тургъан, совхозну директору Хубийланы Юсуфну джашы Ачау бизге хапар айтады. Беш тауну этеклеринден Иссисууну къанъиш орамлары энишге-энишге, Гум сууу таба барадыла. Ким биледи, аз джашауу темир ауда, тар тюрмеде кетген Лермонтов кесини юйчюгюню терезесинден къараб уллу анъысы бла мында ол замандагъы джашауу анъылаб, инъир сайын, джанъыз джау чыракъны джарыгъындан къарачайлыланы, черкеслилени тилсиз къагъытха къо-нъурауу тизгинле этиб тюшюре болурму эди... Алай узакъ бармагъанлай джолдан бир джанына джаллаб Бурмамут дуббур кёрюнеди. Алайда 1898 джыл Антон Павлович Чехов деген орус врач—белгили джазыуучу, къарачай къошда кече къалгъанды. Кийик табигъатны ариулугъу аны джанъы тизгинлеге, дунья литератураны алтын бюртюклерни болуб, ёмюрледе унутулмазлыкъ бетлеге чакъыргъанды.

Ёрлеш башына джетгенлей, тыркыкдан тёнъереб башлагъан мазаллы къара къыббача, джол тик энишге айланды. Минъи-Тау кулда шымпылдыкъны артына джашырылды. Кюнню джарыгъындан толуб тургъан ачыкъ талагъа келиб, машинабыз тохдады. Стауатда къагъанакъ къозучукъла макъыра, джубана, ойнай тургъанларын кёрдюк. Биз ала къайгъылы болуб тургъанлай „Нартла“ китабы ачылыб аланы бетлеринден чыкъгъанча, къошну эшиклери ачылыб, андан кенъ джауорунлу, орта бойлу, бир джигит чыгъыб бизни таба тебреди.

— Кёб болсун!—деб аны бла саламлашдыкъ.

— Сау болугъуз, джууукъ болугъуз,—деб, ол джауб этиб, кючлю къолу бла къолубузну тутушду. Ол былайыны къош тамадасы Лепшокъланы Азрет-Алийди.

Барыбыз да къойла таба тебрedik. Кеслеридиле—къойланы, къарачай къойланы къозуларыдыла. Юслерин бухар айланнъан къалын джюн джабыб, къуйрукъ-лучукъла, акъ къуйрукълучукъла, бир къаумуну манъылайларында акъ къашхачыкълары бла, бусагъатда сюрюб башласанъ да таугъа да, ташха да къыйналмай чыгъыб кетерча, къара къозучукъла.

— 1940-чы джылгъа дери Схауат элинде 40 минънъе джууукъ ара къой болгъанды. Экинчи дунья къа-

зауатны къара къанаты бу элге да джетиб, мында не мал, не адам къалмагъанча болгъан эди. Меринос къойладан мал къурайбыз деб бир талай кере кюрешгендиле. Аладан бир зат да чыкъмагъанды. Джумушакъ джюню къойланы къозучукълары сууукъ, тау хауаны кёлтиормей, эрлай ёбгелерине сууукъ ётуб, ичлери бузулуб, джаратылгъандан огуна рахын болуб, тюзелмей кетедиле. Аланы уллу маллары да бу джерледе туякъларындан ауруб башлайдыла, тау-ташлы джерледе джайылыб кеслерине кеф алдыралмайдыла. Ол себеден арт джылладан бери былайлада мал орналыб хайыр алмазча болгъандыла, бу биз кёрген джерлени барысы да бош тургъандыла. Эл мюлкню продукциясын заман излегенча кёб этиуню юсюнден Партия бла Правительствоу чакъырууларына джуабха область организацияла къолдан келлик затны толусу бла хайырландырырга оноулашхандыла. Этини татыуу бла джерни башында къарачай къойгъа джетген мал джокъду. Ата джуртубуз джерни башында джарыкълыгъы эмда рысхысы ёсген эм алчы кыралды. Мындан ары къарачай къойну этинден этилген тишликни, къоллары бла адам улуну джарыкъ тамбласын — коммунизмни ишлеген адамла ашасынла, — деб сёзюн тохдата Ачау Юсуфович къатына келиб тургъан бир маркъа къозучукъну сермеб тутуб, бетчигин джаягъына джетдириб, кесине къысды.

— Экинчи дуня къазауат бошалгъандан бери къарачай къойланы бери биринчи кере келтиргендиле. Алагъа джарагъан къой бау ишлегендиле. Заманында къайгъысын кёрюб иги бичен хазырлагъандыла, хансладан силос салгъандыла. Алай болса да, — дейди къош тамада Лепшокъ улу, — къарачай къойланы орунъа уруб, алларына аш салыб турурга болмайды. Ала хар кюн сайын джайылыб, кюн бетледе бек алапат къарын этедиле. Аны айтханына шагъатлыкъ этгенча, къошну къатында алкъын бек кёб мал аш барды.

Аны бла бирге, селеше келиб быыл къойчула сау джылны ичинде тёлю алыб турурча, къойланы алай ичлендиргенлерин ачыкълайбыз. Аланы къыш тёлю алынныкъларыны саны 300 мал болады. Эгизлери аздыла, алай болгъанлыкъгъа джанъы туугъанланы ичинде бир джанъызы чарпымай, бек алапат ёседиле. Кёзу былай туугъанлай анасы джалаб, андан сора кёб мычыма-

гъанлай эмиб башлайды. Алай бла ууздан къарны тойгъан къозу бек дженъил аякъланыб, не тукъум да мараз болмагъанлай, маркъа болуб кетеди.

Къарачай къойланы юсюнден сѣлеше келиб, аны хайырыны, хатасыны юсюнден сѣз башланады. Ала кюнюне юч литрге джууукъ сют береди. Кийизге, джамчыгъа, уюкъгъа быланы джюллеринден джараулу джю джокъду. Тонгъа быланы терилеринден маджал джангыз Роман къойланы терилеридиле. Эм ала матзаты уа—бек аз хакъ кетиб, алай бек къыйналмагъанлай бек уллу хайыр бергенлериди.

Азрет-Алий бизни терезеси, эшиги джарашыб тургъан кирсиз къошха чакъырды.

Украинаны, Шимал-Кавказы, Тау арты республикалары эл мюлкде урунганларыны совещаниелерини юсюнден сѣлеше келиб, сѣз КПСС-ни быйыл январь айда бардырылган Пленумуну бегимлерине келди.

— Кесими къошум бла мен социалист эришиуге къошулуб, малны башын толусу бла сакъларгъа, хар бир къойдан 1,8 килограмм джюнкъыркъаргъа, къойладан тѣлю алыуу, алагъа мекам хазырлауу эмда келир джылгъа (къышха) аш хазырлауу къуру кесибизни, тѣртеуленни кючу бла бардырыб, къойчулукъдан чыкълан продукцияны багъасын мардадан эсе джыйырма процентге учуз этерге, деб борчла алганбыз,—дейди Азрет-Алий.

Андан сора, Азрет-Алий тамадалыкъ этген къошну малчылары, джаш коммунист—Гогуйланы Хасан тамадалыкъ этген къошну къойчуларын социалист эришиуге чакъыргъандыла.

Кеч эте ызыбызгъа къайытдыкъ. Бизни джолубуз барлыкъ джерини эм мийик джерине чыкъланыкъда ашхам къаралдысы болду. Кѣкню къарауз бетли джукъа дарийинде учсуз-къыйырсыз джилтинле джандыла. Аланы джарыкълары сууда кѣрюннѣенча, энишгеде, къайда эсе да Гум сууу джагъласында миллионла бла лампала джандыла. Башхасы болмай Братскны электрокючу къошулганча, совет адамлары коммунизмге барган джолларын кѣргюзте—ала айырылыб джарыкъ джана эдиле.

лограмм сют сауаргъа деб социалист борчла алгъандыла. Къыш баулада тургъан заманда да джетишим-лерибиз алай аман болмагъандыла. Алай'а анъа инанамысыз, биз былайгъа майны тогъузунда келиб орналгъан эдик, тёрт кюнню ичинде саулай фермада ийнекледен сауулгъан сютню саны 1240 килограммгъа джетди. Чалмандан чыгъарны алтында уа болгъан ийнекден да кюнюне сауулгъан сютню саны 700—760 килограммдан артыкъ болмай эди.

Къагъытлагъа къарай келиб алчыланы бири болуб Сарыланы Любаны атын табдыкъ. Ол бу фермагъа ийнек саууучу болуб ишлерге келгенли алкъын эки джыл да толмагъанды. Алай болгъанлыкъгъа уллу сют хазырлауда ол кесини атын алчыланы тизгининде таза урунуу бла айтдыргъанды. Быйылдан бери ол 16 ийнекге къарайды. Аланы хар бирисинден кюн сайын 11—12 килограмм сют саууб башлагъанды. КПСС-ни XXII съезди ачылыргъа алыннъан борчун толтурур ючюн анъа кёбю керекди, бу ыйыкъны аягъына хар ийнекден бирер пуд сют саууб башласа!

— Кереклисича тау джайлыкъла иги хайырландырымасала—къошулуб келген сют ызына таркъайыргъа, боллукъду—дейди ферманы тамадасы Хубийланы Назбий. Малла джайны джай узуну кереклисича тойгъанлай турур ючюн, ёрюшню саулай да бир талай загоннъа бёлгендиле. Ол загонлада малла план салыннъан заманнъа кёре кютюллюкдюле. Суу ичер, суугъа барлыкъджерлерине къаратыб, малла къыйналмай, керекли заманларында суу ичиб турурча болгъанды. Аны кирик къошда керекли саут, чоюн, сапын, джанджаулукъ, рукомойник кереклиси чакълы бир табылады. Сютлерин берирге тюз къатларында джау-бышлакъ этген завод орналгъанды. Малчыланы керекли плащлары, аякъ кийимлери къолларына берилгенди.

Ийнек саууучулагъа, малладан уллу продукция алыуда туарчыла: Хубийланы Шамил, Хубийланы Далхат, Ёзденланы Хаджи-Мусса, Чотчаланы Сагъит бек уллу болушлукъ этедиле. Ала тау джайлыкълада биринчи джыл келиб матчы болуб ишлемейдиле. Бу джерледе малны къалай семиртирге керек болгъанындан бек уллу сынамлары барды. Ала малланы кюнню къайсы заманында, къалайда кютерге керек болгъанын бек иги биледиле. Айтыргъа, эртденбла стауатдан туруб

Келген малланы аллы бла арыкъ малла кютюлген джер-
леде кютюб тойдурадыла. Кюнортадан сора уа иги
къарын этген малланы джанъы отлаулагъа джаядыла.
Сюрюучюле кеслери малланы алларында, кеслерин
алагъа ургъанланы ызына къайтара, хаман сюрюу бла
бирге айланадыла. Джаугъан кюнледе тийменн отла-
гъан малны ёрюшге бошлаб къоядыла. Алай этмеселе
бир джерге джыйылгъан малла ёрюшню теблеб, бек
уллу халеклик салыргъа боллукъдула.

Энишгеден чыкъгъан къаранъы къалындан-къалын
болуб, ёзенни ичин ашхам къаралдысы басды. Саулай
стауатны Ильични чыракълары джарытдыла. Аланы ачы
джарыкъларындан джаш хансла, башхасы болмай джа-
шил накъут-налмазны эритиб, андан этилиннъен харча
кёрюнедиле.

Текеланы Абрек-Заур

ЫНЪЫСЫЗ

Сууукъ тубан кѣлтюрюлдю, кышхы танъ атды. Кечесинде джаугъан къар, тегерекни барын бирча агъартыб, терек булчукъланы энишге салындыргъанды.

Заводха алкъын биринчи смена келмегенди, алай болса да заводну оджагъындан чыккъан къалын тютюн бла электростанцияны таушу мында иш тохдаусуз баргъанын билдиреди.

Къалын тюшген къарны юсюнде джанъыз адамны аякъ ызлары болмаса, башха сокъмакъ кѣрюнмейди. Ол аякъ ыз, къабакъ эшикледен киргенлей, кирпич-къошун цехлеге бурулгъанды, андан чыгъыб, кирпич кебдириучю сарайланы ичи бла барыб, къуршоу печни тегерегине да айланыб, электростанциягъа киргенди. Ма, ол кеси да, электростанциядан чыкъды да автогараж таба айланды, анда да кѣб мычымай, шлакоблокла этиучю пресс орнатыллыкъ джерге келди. Анъа фундамент къуаргъа къазылгъан чунъурну узунлугъун, кенълигин ѳлчеледи, сагъыш этиб бираз турду да, метрни бюклеб хурджунуна салды. Алайда сюелген прессни не затларына эсе да ийилиб, тинтиб къарады, прессни юсюнден

къарны къоллугъу бла сюртюб тюшюрдю. Сора, къол-
лукъларын къагъыб, заводну цехлерине къарай, контор
таба кетди.

Ол Оракъ элдеги кирпич-къошун заводну директору
Чагъарланы Даутду. Аны иш кюню хар заманда
алай башланады: эртденбла ишчиле келгинчи, ол за-
водха кириб, этилир ишни сынаб къайытады.

Даут 1958-чи джылда Чимкентдеги индустриал тех-
никумну механика бѐлюмюн айырмагъа бошаб, областы-
бызгъа къайытды. Ол джыл огъуна облместпром аны
Оракъ элдеги заводха дизелист этиб джиберди. Джаш
механик кесини усдалыгъын, ишин алапат билгенин би-
ринчи айында огъуна танытды. Кѐб турмай, анъа за-
водну баш механиги къуллукъ берилди. Окъуудан джа-
нъы келген джашха ол къуллукъ алай тынч тюдю.
Алай болса да Даут ишден къоркъмады: ол кесини би-
лими, къол къыйыны бла заводха не зат да болсун,
бир джанъы зат къошар къайгъылы болгъандан ъзге,
ишни къыйынлыгъын эсге хазна алмай эди.

— „Сен механик болгъанлы заводха не къошулду,
ишчилеге не дженъиллик болду?“ деб сорсала, таукел
джуаб берирча болургъа керекме,—дей, Даут баджа-
рыр ишине сагъыш эте эди.

...Кирпич цехледен сарайлагъа, андан да печге кир-
пич ташыгъан 16 вагонеткада 48 адам ишлей эди. Даут
аланы къатларына барса: „Бу джанъы механик алай
махдаулу эсе, бу вагонеткаланы бизге тебертмей бир
механизм орнатса уа“—деб ишчилени кѐллерине келе
болур деб, сагъышлана эди.

Бир талай заман кетди. Бу деменъили механик бол-
гъанын кесини иши бла танытды. Сора облместпромну
тамадалары узунлугъу 1010 метр болгъан люлькалы
конвейерни ишле деб Даутха буюрдула.

Чагъар улу крайны башха заводларына барады,
алай конвейерлени къалай бла таб джарашдырыргъа
тыйыншлы болгъаны бла шагърейленеди, китаблагъа,
журналлагъа синъеди, расчетланы этеди, сора олтуруб
конвейерни чертѐжларын джарашдырады.

Конвейерни ишлеб башладыла. Аны ишлеб боша-
гъынчы, Даут да, дженълерин ърге къайырыб, ишчи-
лени биргелеринде болгъанлай турду. Эки ай бла джа-
рымдан люлькалы конвейер ишлениб битди.

...Даут къолларын джуууб, къолджаулулугъу бла сюр-

те, аны төгерегине айланыб, джанъыдан энтда бир кере къараб чыкъды: „Бек анасы джыламаз“, учхара джерри къалмасын,—деди ол,—энди кнопкадан басханлай, конвейер джюрюб тебрерми?

Ишчиле бары джыйылгъандыла, ала конвейерден кез алмай къарайдыла:

Даут кнопкадан басды. Токну кючю электромоторну джызылдата келиб, аур редукторну айландырды; Даутха джюрегини тебгени бла конвейерни тохдаб, силкиниб ургъаны бирча эшитиле эди. Конвейерни джау сюртюлген сынджырлары, тунакы чыкърдаб, джолларына джарашдыла—конвейер джюрюб кетди!

Узунлугъу 1010 метр болгъан конвейер 8-шер кирпич джюкленнъен 650 люльканы алыб, кирпич цехлени юсю бла, 150 метр узунлукълары болгъан, кирпич, кюшун кебдириу чю сарайланы ичи бла, къуршоу печни төгерегине айланыб, кесини ишине джарашды.

Облместпром конвейерни орнатыуда иги урунъан ишчиле бла биргелей, заводну баш механигин Чагъар улун да сау гъалады.

Андан сора кёб турмай, Даут заводну баш инженери болду. Ол продукцияны аслам чыгъарыргъа, аны багъасын учуз этерге, ишни не къадар дженъиллетирге мадарла излеб кюрешеди.

Чагъар улу бусагъатда заводну директоруду. Ол башчылыкъ этген Оракъ элдеги завод областны кирпичкюшун заводларыны алчысыды. Заводну коллективи былтыр джыллыкъ планын артыгъы бла толтуруб, пландан тышында да 500 минъ кирпич, 100 минъ кюшун чыгъаргъанды.

Завод быйыл былтырдан да иги ишлейди. Хар кюн сайын ишден сора Даут заводну инженер-техник кюлукъчулары бла оноулашады, ала тамбла не иш эмда къалай этиллигин ачыкълайдыла. Сора директор экинчи кюнюнде иш къалай баргъанын кеси кезю бла кёрмесе, тынъы табмайды.

Заводну директоруну сагъышы джанъыз планын толтуруу тюлдю: ишчилени джашау болумлары, аланы инджилиулер, заукълары, заводну мындан ары ёсдюрюу—была бары да аны эсинден кетмейдиле.

Ол быйыл заводха къургъакъ пресс орнатыргъа коллектив бла оноулашханды. Аны орнатсала, цехле сау Джылны ичинде тохдаусуз ишлерикдиле.

Пресслеге ўа топуракъны автотранспортсуз келтирирге не мадар? Карьерден транспортер лента бла кел-мезми?

Тынъысыз акъыл аллай затлагъа да бир лагъым табар. Иш кѣбдю. Ишдеди насыб.

Байчораланы

Зоя

АСЫБ

Дженъил заманда юйюне келиб, ёмюрлюк джолдашы боллукъ Рая хаман Василий Гриневну кёзюне кёрюнеди. Аны къуанчы учундуруб айланнъанлай, мастерскойда суу бетли габардинден тигиле тургъан костюму эсине тюшсе, бир кесек джюреги къыйналады. Аны костюмун тиге тургъан къаракъаш, къара кёзлю, орта бойлу, асыры тартыныб сёлешген къызчыкъ джарашдырыб эталырмы?

Костюм битер кюн барыб, Василий кийимни юсюне кийиб, уллу кюзюню аллына суюлди. Хар не тукъум джаны бла къараб бир тукъум бир джетишимсиз джерин табмады. Костюм, туура кеси сюйгенча, бек деменъили тигилген эди. Андан сора ол, кийимин тикген къызчыкъ джаш болса да, тутхан ишинде баш болгъанын анъылаб:

— Насыблы бол, эгешчигим. Менъе бу алапат костюмну тикген усданы атын, тукъумун билмезге джарамаз,—деди.—Халиматды, Хапаланы Халиматды,—деди цехни тамадасы Колесова Евгения Григорьевна.

— Сау бол, Халимат,—деб Василий аны къолун тутду.

— Сау-эсен кийнгиз,—деб Халимат да ышара-ышара цехге кириб кетди.

Кийим тикдириучюлени алгышларына Халимат эрте юреннъенди. Кимге кийим тиксе да, иесини кълюне джетерге, аны разы этерге, къуандырыргъа деб не усдалыгъын, не билимин аямай кюрешеди. Халимат кесини ишин эте тургъанлай, къатында олтуруб тургъан Вераны тиге тургъан палтонуну джагъасын терсине тутуб башлагъанын тюзетдирди. Халимат билген билимин башха тенълеринден ёмюрю да аямайды. Урунуу, хорлам барысы да бирден келлигин биледи. Халиматны бу ышаны школда окъугъан заманындан къалгъанды. Гитчелик кюнюнден бери коллективге юрениб, биргесине ишлеген адамланы джетимшилерине къуангъанлай, учхара джиберген затларына да болушханлай келеди. Бери келиб ишлеб башлагъанлы Халиматны бу ышаны биргесине ишлеген къызлагъа да кълюб, цехде алчыланы саны кълден-къл болуб барады. Майна Аня Попова, Галя Шукина, Вера Семенова хар ай сайын план бла тигерик 5—6 палтону неда костюмну орнуна 7—8-ни тигиб, мардаларын 120—140 процентге толтургъанлай турадыла. Бусагъатда да Вераны терсине узала тургъанын айтыб тюзетдиргенинде, Халиматны кълюне „аны хорламы—мени хорламымды“ деб келди.

Халимат 10-чу классны бошагъанлай, атасы, анасы врачлыкъ, усдазлыкъ билим ал, неда башха техникумланы бирине кир деген эдиле. Алай болгъанлыкъгъа Халимат: „Не чюгюндюрде ишлерикме, неда кийим тигиучюлюкге юреникме“—деб тохдагъан эди.

Школну бошагъан къызчыкъны Джамбул шахарда кийим тигиучю артелге салгъан эдиле. Биргесине ишлеген коллективни болушлугъу бла, къысха заманны ичинде ол кийим тигерге юрениб, кесини атын игилик бла айтдырыб башлады. Алай бла кийим тигиуден 7-чи разрядны алыб, Черкес шахаргъа келген эди. Мында да кесини суйген ишине кириб, швейпромкомбинатда усдалыгъы бла ишлеб башлады. Мында ишлеген эки джылдан артыкъ заманны ичинде бир джанъыз кере аны тикген кийими бракга чыкъмады. Мындан алда къл болмай, швейбытпромкомбинатны тамадалары иги ишлегени ючюн Халиматны Ставрополь шахарда кийим бичиучюлюкге юретген бирджыллыкъ курслагъа ашыра анасы:

— Къызчыкъ, къырал сени халкъгъа джарарса деб ышаныб алыб айланады. Къадал да адам болургъа кю-реш,—деди.

Бу сёзлеге джуабха Халиматны атасыны эгечи Зубар:

— Къоркъма, мен таныгъан Халимат тенълерине оздурмаз,—деб чемоданны алыб Халиматны ашыкъдырды.

Зубар, ашыра чыкъгъан хоншу, джууукъ тиширыу-ланы Халиматха сёлеше тургъанларын кёрюб, ол туугъан кюн: „Энтдасы да къызды, къызара бишерик“...— дегени шарх деб эсине тюшдю. Джылла арадан кетдиле. Ол кюн айтханларына сокъураннъанча, Зубар Халиматдан айырылмай, хаман къайтара да нелени эсе да сора тургъан тиширыу-ланы къатларына барыб:

— Алгъын заманда не уллу байны къызлары болсакъ да, табмаз эдик бюгюн Халимат табхан насыбны,— дегенинде, алайда сюелиб тургъан анасы джукъ айтыргъа уялыб, къатында адамлагъа джарыкъ къарады.

— Совет властха джаныбыз минъ кере къурман болсун, олду тиширыу-ну дуняа джарыкъгъа чыгъаргъан,—дей, Зубар Халиматны да алгъа тебере, автобуса миндирди.

Арадан ыйыкъ кетди. Зубар Халиматдан бир тынъылы хапар излей кеси шахаргъа келиб, Халимат ишлеген джерге кирди. Цехни тамадасы Колесов джолдаш Зубарны кёргенлей, аллына келиб, эркетиб, диваннга олтуртуб хапар сорду. Зубарны къайгъылы болуб айланнъанын кёргенлей:

— Бюгюн алгъанбыз,—деб Халиматдан келген письмону кёргюздю.—Тынчды, рахатды... Окъутхан усдазла Халиматдан бек къуанадыла. Айырмагъа окъуйду дегендиле. Аланы письмода джазмайды, алай‘а бизни комбинатыбызны тамадасы Ставропольгъа барыб, кеси усдазла бла сёлешгенди.

Зубарны джюрек къуанчы уллу болуб, Евгения Григорьевнагъа да дуняаны алгъышын эте, къарнашы бла келинине туберге ашыгъыб, юйюне къайытыр муратха кирди.

Аппаланы Билял

БИЗНИ БРИГАДА

Ата джуртубузну школларында окъуучуладан бригада къралыб, колхозланы, совхозланы сабан тюзлеринде ишлегенлерин эшитгенинде, биз да кесибиз огъунакъ Ючкёкен орта школда бригада къраргъа бек ашыкъдыкъ.

Школну комсомол организациясыны комитетине 130 заявление берилди. Ол кюн огъунакъ да школлубуз окъуучуладан бригада къралгъанын совхозгъа билдирди. Совхоз бизге къру алтыш гектар джер берди. „Биринчи джылыгъызда кючюгюзню кёреик да, эндиги джылгъа суйгенигизча бир джер берирбиз“ дедиле совхозну тамадалары. Совхоз берген джерни саны 130 адамгъа азлыкъ эте эди. Ол себебден бригадада кърк окъуучу кралдыкъ.

Биз, бригаданы членлери бир кюн дерсен сора бир джерге джыйылыб, ичибизден тогъузунчу классны окъуучусу Тамбийланы Ахматны бригадирге, эки къыз бла эки джашны да звено тамадалагъа айырдыкъ. Бригадагъа башчылыкъ этерге усдазыбыз Дедюра Валентина джарашды. Совхоздан бригадабызгъа агроном бердиле.

Узаймай совхозну арбачылары бизни бачхабызгъа мешхут ташыб тебретиле. Ала экиджюз тонна мешхутну джерибизни тегереги бла къалаула этиб къуйдула.

Бир кюн тогъузунчу класс окъурукъ тюлдю дедиле.

Эки тогъузунчу классдан онджети комсомолчу джаш юйге да къайытмай, сумкаларыбызны да класслада къоюб, бригадагъа бардыкъ. Анда алты ат арба бла „Беларусь“ трактор (прицепной тележкасы бла) бизни сакълаб тура эдиле. Беш джаш тележкагъа, онекибиз да атлы арбагъа экишер миниб, къолубузда да сенеклерибиз бла бригадабызны джерине кетдик.

Мартны ортасыды. Джерде къар джокъду, алай'а сууукъ аяз ийиреди. Кюн да къашын-башын туюб турады.

Кесибизни джерибизде ишлерге биринчи кере чыкъгъан кюнубюздю. Джюреклеге къуанч сыйындайды. „Была нени баджарлыкъдыла“ деб ызыбыздан кюлген совхозну ишчилерине кесибизни бир танытайыкъ. Эх! Бизни бу къуанчыбызгъа кере кюнню джарыкъ тиймегенине къара. Да аны ючюн да хата джокъду. Биз табигъатха бой салмай, анъа айтханын этдирген тулпар халкъны джашлары тюлбюзюм?

Мешхут къалаулары къатларында тохдаб, былайын биринчи кегенча, тегерегибизге къарайбыз. Бизни сабан сыртлыкъ джердеди. Аны тюз ортасы бла джол озады. Былайдан бизни элни къыйыры башланады. Север таба джаныбызда тегереги дорбунладан толуб Къалет къая сюеледи. Кюнчыкъгъан джаныбызда да терекле тизиледиле.

Биргебизге келген агроном бла бѐлюмню учетчиги мешхутну къалай чачарыбызны айтдыла. Ишге джарашхан заманда сагъат оннъа джууукълашхан эди.

Джашланы джырлагъанлары, накъырда, чам этиб кюлгенлери, тракторну гюрюлдегени, арбаланы чыкъырдагъанлары—бары да бир-бирине къошулуб, сабан тюзге джан кийиргенди.

— Джашла, иш агроном бла учетчик айтхандан дженъилирек къорагъаннъа ушайды,—деди бир кесек ишлегенибизден сора Лукьяненко Петр. „Кѐз къоркъакъ да къол батыр“ дегенлей, эки кюннѐе бошакъ къояр джапыбыз барды.

— Ала бизден маджалыракъ билиб айтхан болурламы?—деб мешхут къуя тургъанлай Тохчукъланы Амыр акгыл сѣлешди.

Ала джукъ да билмейдиле, ишни бошамай былайдан кетмезге.

— Бошамай кетмезге...

— Окъуучуланы кючлерин бир билсинле,—деб джашла бирери-бирер джерден къычырдыла.

Мешхут къалаула бир-бири ызындан къорай тебредиле...

Солууларын алмай, ишге мыллык атыб, кюнорта аунагъынчы кюрешедиле. Сора азыкъгъа олтургъанлай:

— Тохдагъыз, мен сизни ишлерге юретирме деб, кеси аллына неге эсе да уруша, Билял бизни къатыбызгъа келди.

— Кѳремисиз, быланы чыдамсызлыкъларын,—деб эки къолуну ичин бизге тутду. Аны къолларыны ичинде хиппилени саны джокъ эди. Хар ким кесини къолларына къарады. Кюн аманнга да къарамай ахыр кючюбюзню джыйыб, мешхутну чачыб бошагъынчы ишледик. Инъирде сагъат джетиде ишибизни, 300 процентге толтуруб элге къайытдыкъ.

2.

Бир школну тѳгерегине терекле орнатыб бошагъанлай джерибизге гардош салыб тебредик. Аны 39 гектарына тѳртгюл-уя джорукъ бла нартюх, 21 гектарына да баразала этиб гардош салдыкъ.

Джерибизни битимлиги ючюн болур эди, урлукъла бек дженъил чыкъдыла. Алай'а джараусуз хансла аладан да кѳб болуб, джангъы чыкъгъан нартюх эмда гардош башчыкъланы кѳргюзмей къойдула. Ма ол себебден, чага этер кѳзюу джетмесе да, май айны ортасында ыйых кюн бачхабызны хансын ариуладыкъ. Заранлы хансладан къутулуб, тюблери да джумушагъан нартюх, гардош башла кюнден-кюннге кѳлтюрюлюб тебредиле.

Июнь айны башыды. Къайры къарасанъ да джашил сыртланы, ѳзенлени, тюрлю-тюрлю чакъгъан тереклени, ѳсуб келген бачхаланы кѳресе. Аланы ариу ийислеринден джюрегинге бир тюрлю бир къуанч келеди, кю-

чюнъе кюч кюшулады, ишлерге артыкъсыз да бек учунаса.

Биз джерибизни кыйырындан юч шатр кюрагъанбыз. Аланы ючюсюню да ичлери столладан, скамейкаладан толуду. Аланы биринде библиотека бла окюу зал, экинчи эмда ючюнчю шатрлада приёмникле джырлайдыла. Алада шашка, шахмат, домино ойнайбыз. Волейбол площадка ишлегенбиз. Секирген, диска, граната, ядро атхан джерлерибиз да бардыла. Бош кезюуде хар ким суйген заты бла кюрешеди. Кюбузубуз, кюбузчубуз барды. Ол бизни тебсерге, джырларгъа, согъаргъа юретеди. Биз школда окюгъан затларыбызны кёбюсюн кезюбюз бла кёрюб, джашау ну кюнден-кюннъе терен анъылайбыз. Алай болса да бизни юч джетишмеген затыбыз бар эди. Бизни бригадагъа бегитилген агроном юч-тёрт кюнден бир кёрюне эди. Алай бла уа бачхаланы ёсдюрюуде керекли билим алаллыкъ тюл эдик. Суу узакъда болуб келтирирге арбабыз болмай бек инджиле эдик. Машинаны неда тракторну джорюютюрге юренирге талпыу уллу болса да, бизге аллай зат берилмеген эди. Биз бир кюн джыйылыб, бёлюмню тамадасы Байчора улу джолдашны чакъырдыкъ да, бу кемликлени юсюнден сёлешдик. Ол кюнден сора биз ишни бошагъынчы керекли затла табылыб турдула.

Биз эртден сагъат сегизден инъирги сагъат алтыгъа дери ишлей эдик. Адам кесини тутхан ишин суйсе, туюшю, тюню да ол болуб къала кёреме...

Нартюх бачхабызгъа юч кере чага этдик, эки кере культивация салдыкъ, эки кере деменъили чага этдик, керекли удобрениелени тёкдюк.

Кюнлюк нормабызны 120—140 процентге толтура эдик. Алчыланы талайы комсомолну райкомундан грамотала алгъан эдиле.

25-чи июлда бизни бригаданы джашлары бла кызылары совхозгъа мал аш джыйыуда ишчилеге болушургъа элден 20 километр узакъда биченде ишлер ючюн орнубузну, ашарыбызны алыб кетдик.

Бизни бригаданы джашлары чалкъы чалыб, кызылары дырын джыя эдиле. Толу бир айны биченде ишлеб, джыйырма алтынчы августда школгъа кюралыр ючюн элге кыйытдыкъ.

Августну 29-у эди. Эртденбла эшикге чыкыгъанымда огъары джаныбызда тракторланы гюрюлдеген тауш-

ларын эшитдим. Къарагъанымда, эки комбайн нартюх бачхабызны чала тура эдиле. Не дерге да билмей хоншубуз Байрамукъланы Даулетлагъа чабыб бардым. Даулет орундан джангъы туруб кийине тура эди. Мени хапарымы эшитгенинде, тыш кёлегин киерге да ашыгъыб, орамгъа чабыб чыкъды. Биз алай сирелиб тургъанлайыбызгъа бир хоншубуз Къочхарланы Билялны юйюнден Тохчукъланы Амыр бла Билял кеси чыкъдыла. Тёртюбюз да бир джерге джыйылдыкъ.

— Мен тюнене школ таба баргъан эдим,—деди комсомол организацияны секретары Къочхарланы Билял,—школну директору, Василий Борисович эмда бригадирбиз нартюх бачхабызны силосха чаллыкъдыла деб селеше тура эдиле...

— Сен не айтдынъ да?—деб сорду Билялдан Даулет.

— Да меннѐе къалай этеик деб сормадыла,—деб джуаб берди сѐзкъабчыкъ Билял.

— Биринчи джылыбызда къаллай бир битим алгъаныбызны бир билирге къоймадыла,—деди Амыр мыдахланыб.

Биз быллай иги бачха битдириб совхозгъа бергенибизге къуанайыкъ. Битимни уа къаллай бир силос чыкъгъанына къараб айтыргъа боллукъду. 39 гектар нартюх бачхабызны хар гектарындан 400 центнерден силос масса чыкъгъан эди.

Школгъа джюрюб тебрегенибизден гардош къазылыб башланнъынчы, дерсден сора барыб инъирге дери мекям ишлегенлеге болуша эди. Бу иште да бригаданы членлери ал тизгинде эдиле.

25 сентябрдан тебреб биз, гардошубузну къазыб башладыкъ. Кесибизни гардошну къысха заманда къазыб бошаб, совхозгъа болушур ючюн 5—7 классланы окъуучуларын да гардош джыяргъа чакъырдыкъ. Он кюнню ичинде гардошубузну къазыб бошадыкъ. Аны хар гектарындан 110 центнер гардош чыкъгъан эди, совхоз хар гектардан—ортача 90 центнер гардош алгъан эди.

Джаубаланы
Хусей

ЖИГЕР НАСИЙГЕ

(Къарачай районну алчы ийнек саууучусу Акъбайланы
Насийге атайма)

Тейри джарыкъ белги бериб,
Танъ атады,
Тау джайлыкъ да, сыртын кериб,
Кенъ джатады.
Тау тѣббеле талпыйдыла
Кѣкге-кѣкге,
Чегетле да къалкъыйдыла
Бетден-бетге,
Мал ферма уа уяннъанды
Бу заманда,—
Малчы азыкъ къайнагъанды
Къош къазанда.
Кѣз джетдире сагъатына,
Эслеб танъны,
Сюрюучю да стауатына
Сюред малны.
Хазыр этиб челеклени
Сауарына,

Насий чабад ийнеклени
Алларына.
Ийнеклери таныйдыла
Аны кенъден,
Анъа джете мычыйдыла
Бары тенъден:
Бир ийнеги сылатыргъа
Созад бойнун,
Ма, бири да андан алгъа
Джалайд къолун...
Хар ийнеги бирча суюд
Кёб сыларын,
Насий бирча сую билед
Хар туарын.
Малчылыкъны кенъ джолуна
Тюзелирча,
Ийнеклери джоругъуна
Юренирча,
Ол малына ненча кере
Ханс чалгъанды,
Тойгъанларын биле, кёре
Къуаннъанды?!
Кемизчиги болса малны,
Сакълаб къатын,
Ненча кере бакъгъанд аны
Джигер къатын!?
Ийнек къозлар кечеледе
Бауда джата,
Ненча тургъанд габдешледе
Суукъ тарта!?
Ол къагъанакъ бузоулагъа
Къараб энчи,
Ненча джылны къошханд . малгъа
Бир эскерчи!?
Бу эртден да аны хорлам
Эртдениди,
Бу да аны хорлам атлам
Этгениди.
Кюн да кёзюн къаратады
Уясындан,
Мал ферманы ышартады
Туурасындан.
Ма Насий да келед толу

Челеги бла,
Кюн ойнайды сютню джылы
Кёмюгю бла. —
Бу кёмюк'а сют шоркъаны
Джюрюшюдю,
Эртденнъиде бир ийнекни
Юлюшюдю.

* * *

Ийнек саугъан эгечими
Джигерлиги,
Малчылыкъда иш бичими,
Чемерлиги
Назмучуну джыр кюзгюсю
Бола келсин,
Саууучуну хар юлгюсю
Къанат керсин.
Хар махдауу келсин джетиб
Назму къылгъа,
Хорлам макъам барсын ётюб
Джылдан джылгъа!

1960 дж.

Къозбаланы Анзор

ГИНИ ШАРТЫ

Джылы келген шофёрубузну Гюрюкланы Хасанны, не айтханына да тынъылаб, аны юлгюсюн эниклеб, кеси да эркетиб, „Джаке“ деб айланыучу джигер шофёрланы кёре туруучан эдим, алай'а анъа эс бёлмей эдим. Хасан адамны кесине илешдирген, халисинде да иги шартлары кёб болгъан адам болгъанын мен артдан таныдым...

... Былтыр кюз, ташыуулну кёзююнде, Благодарный районну колхозлары бла совхозлары ёсдюрген мюрзеуню ташыргъа болушлукъгъа 70 машина джиберигиз деб, Къарачай АТК-гъа буйрукъ келди. Шофёрла, машиналарыны къаралыр джерлерине да кёз джетдириб, кёб мычымай, джолгъа чыкъдыла.

Благодарный районда машиналары къаум-къаумгъа юлешиб, „Гигант“ колхозну бригадаларына ашырдыла. „Гигант“ колхозну джерлери мардасыз кёбдюле. Эртденбла машинагъа миниб, колхозну бригадаларына айлана кетсенъ, джай кюнню узунунда ызынъа кечи-гиб къайытаса.

Бир кюн бригадалагъа айлана барыб, бир бригада-

ны полевой станында Хасанға джолукъдум. Саламлашыб, тынчлыкъ, рахатлыкъ соруб бошагъандан сора: — Хасан, ишден хапар айт,—дедим.

— Ишни сен билмеген джанъы хапары болмаз—ашхыды, алапатды, алай‘а кёремисе,—деб Хасан таулача къаланыб тургъан мюрзеу кирелени кёргюздю. —Бу мюрзеу ташылыб, джыйылыр джерине тюшерге керекди, нартюхден силос этер заман да джетиб келеди. Бу къачаннға ташылыб бошалыр? Зыраф болмазмы? Ишни былайгға джетгенин кёрсем, этген ишибиз кёлюме джетмейди, ансы норманы уа эки кере да толтурабыз.

Не джашырыу, кесими эсиме келмей тургъан затны айтханында, бираз джунчудум. Алай болса да Хасанна ара мюлкге джан аурутхан сёзюн эшитгенимде, анға бек разы болдум.

Ол болуб, иши джарсыулу болмазлыгъы бизге ачыкъ эди.

Машиналарыбыз элеваторгға ташыллыкъ мюрзеуню ташыб бошай кетген эдиле. Ызыбызгға къайытыргға заман джетгенди, бюгюн-бюгече огъарыдан буйрукъ келлик болур деб сакълайбыз. Талада тургъан мюрзеуню уа алкъын учу-къыйыры джокъду.

Бир кюн Хасан: „Колхозну председатели Цыганков бла баш агроному Щербакон правлениени конторуна бир келсегиз деб, экибизни да чакъырадыла,“—деб келди.

Джолда бара быягъы Хасан: „Оллахий, бу уллу колхозну мюрзеую да талада тёгюлюб тургъанлай, силослукъ нартюх къатыб къалыргға башлагъанды, биз да кете эсек, не этсинле была,“—деб къайгъырады. Ол къайгъы мени джюрегимде да бар эди.

Конторгға колхозну саулай активи джыйылыб эди. Председатель Цыганков шофёрларыбызны джигер ишлери ючюн, колхозчуланы атындан уллу бюсюреу этди.

— Колхозну кёб мюрзеую тюзде турады,—деди Цыганков джолдаш сёзюню ахырында,—нартюхню да кюн къысыб, къатдырыб тебрегенди, кесибизни машина кючюбюзге таяныб къалсакъ, мюрзеуге зырафлыкъ джетеди, неда къыш мал аш къытлыкъ сынайбыз, мадарыгъыз болса, энтда бир он кюнлюк болушлугъугъузну бизден къызгъанмазлыгъыгъызны тилейбиз.

Хасан, „огъай“ деб къояр да дегенча тынчлыкъсыз болуб, меннге къарады.

— Тамадаларыбызгъа да сорайым, джашла бла да сѣлешейим,—дедим мен.

— Болушайыкъ,—деди Хасан къуаныб,—тамадала огъай демезле, джашлагъа да мен базынама.

Биз кече—мюрзеу, кюндюз—силос ташыргъа оноулашдыкъ. Колхозчула мардасыз къуандыла.

Кетиб тебрегенибизде, юч бригадир, бир-биринден кѣзюу сакълаб, кѣзюу-кѣзюу келиб, Хасанны бизни бригадагъа джиберигиз деб тиледиле.

Ызыбызгъа къайытыб келе, джолдан бир джанына джаякълаб, тохдаб тургъан машинагъа тюбедик. Бизникиледен тюлдю дегеними да эшитмеген кибики этиб, Хасан машинагъа барды, сора къайытыб келиб: „Джашыракъ адам кѣреме, хайырсыз, болушмасам болмайды, джолда къалыб кетерикди“,—деб ачхычларын алыб, машинаны джарашдырыргъа кетди.

Тюбюне кириб, галайны кюрешди, машинаны тюзетди.

— Сау бол,—деди джаш шофѳр,—къайдансыз сиз?

— Бир къыралны адамыбыз, болушургъа борчлубуз,—деб Хасан джарыкъ джуаб этди.

Кече 10 сагъат болуб, станнга келгеникде, шофѳрланы бир къауму тынчайыргъа хазырлана, ол сагъатда ишден къайытханла да бет-къол джуа тура эдиле.

— Джашла, джан аямай он кюнню колхозгъа болушургъа сѣз бергенбиз,—деди Хасан шофѳрлагъа,—кюндюз—силос, кече—мюрзеу ташырыкъбыз, туз болуб эримезбиз, джукъубузну машина джюклене, къотарыла тургъан заманда тындырырбыз, турчугъуз, джигитле, иги деб айтдыргъан атха минниен кибикиди, къыралны байлыгъы кесибизни байлыгъыбызды, аны джыяргъа эринменк.

Джашла чырт да эринмей ишге чачылдыла. Не кече, не кюн болмай, дагъыда он кюнню аяусуз ишледик. Къайытыр заманыбыз джетиб, колхозчула бла саламлашыб, кете тебрегеникде, бригадалада колхозчула: „Шофѳрланы игилерин айырыбмы ийген эдигиз, огъесе барысы да быллайламыдыла?“—деб соруб, бюсюреу эте эдиле.

„Гигант“ колхоздан къайытхандан сора эки кюнден

Оренбург областда мюрзеу джыяргъа 40 машина джиберирге керек болду.

Тюзюн айтсакъ, Хасанны къартлыгъында ары иерге тамадаланы бирини да акъылында джокъ эди. Алай болса да Хасан ары да джашланы аллында тебреди. „Джакени ызындан барсакъ, махдаулу болуб къайытырбыз“ деб эркелетдиле шофёрла Хасанны.

Оренбург областда мюрзеу ташыуу бошаб, машиналарыбыз Краснодар крайгъа къайытдыла. Анда да бек уллу бюсюреулю иш баджарыб, ызына келдиле. Алай бла Хасан, аны нёгерлери джылны джарымын тышында ишлеб, хар иште да махдаулу болуб, саугъала алыб урундула.

Быйыл январда Хасанны 20 машинагъа тамада этиб, Зеленчук районда джол ишлерге джибердик. Бир кюн аланы ишлерине къарай, карьерге баргъанымда, Хасан машинасын акъырын, ташланы басдырмай, джалаб джюрютюрге кюрешгенин эследим.

— Чархларым ол джити ташланы бассала, кесим джалап аягъым бла басханча кёреме,—деди Хасан.

Инъиринде юйге къайытханларында, джашла ушхурларын тындырыб, окъуугъа кирдиле. Ала машина джюрютюуно джангы бютеудуния джорукъларын окъуй эдиле. Аны башлагъан да Хасан эди. Бюсюреу сениъе Хасан!

Гюрюкланы Хасан былтыр машинасын 276 кюнню тохдаусуз ишлетди, джыллыкъ планын 151 процентге толтурду, 900 литр бензинни аяулу этди.

Ма алайдыла бизни Хасанны ишлери.

Филиппенко
Виктор

АЛТЫН КЪОЛЛА

КПСС-ни Къарачай-Черкес обкомуну партия органа бѣлюмюню тамадасы Николай Иванович Радионов бла Архыз ёзенин тау джайлыкъларында тюбешдик.

— Билемисиз, мен сизге къалай этигиз дейме,— деди Николай Иванович,— не къыйналсагъыз да ийнек саууучу Гербекланы Зоя бла тюбешмей къалмагъыз, ол Зеленчук районну Ленин атлы колхозуну 10-чу сют-товар фермасында ишлейди. Ахырысы тюбемей къалмагъыз, ол къызчыкъны къоллары алтындыла.

Архыз ёзенинде адамны табмакълыкъ алай тынч тюлдю. Былайда алапат тау джайлыкълара бир талай сют-товар ферма орналгъанды. „Онунчу ферма къайдады?“ деб биринчи тюбеген малчыгъа сорсанъ, „хы-ы, онунчу фермамы дейсе, ол а узакъ тюлдю, ма былайчыкъдады, ол дуббурдан ары аугъанлайынъа“ деб разы бола, къалайгъа барлыгъынъы кѣргюзтюр. Ол малчы „дуббурчукъ“ дегенгѣ чыгъар ючюн 200—300 метрни барыргъа керекди. Андан аусанъ, былайда да онунчу ферма джокъ, дагъыда аллай бир „дуббурчукъдан“

ауаргъа керекди. Ма алай эте, ол сенинъе керекли адамны излейсе, бек арыйса, алай'а кыйналыб келгенинъден сокъранмайса. Нек десенъ, Архыз ёзени бек аламатды. Табигъат Север Кавказны бу мюйюшчюгюн бек сеир джасагъанды. Архызда болмагъан—ол Кавказны уа кёрмегенди деб адамла бош айтмайдыла.

Къайсы джанынъа къарасанъ да, кёкге джете мийик таула кёрюнедиле. Хауада ары-бери чаба арыгъан булутла аланы башларына илиннъенча тохдаб солуйдула. Талалада кюнню иссилиги кюйдюреди дерчады, тауланы башында уа къарланы, бугъойланы ариу кюнню таякълары джылтыратадыла, тынъылай-тынъылай турур да, бир-бирде тау башындан талагъа сууукъ-чукъ урур. Бугъойланы тюбюнден суучукъла агъа келе да, бир-бирине къошула, ёзенлени ичи бла кызыу бара, асыры тазадан тюбю кёрюне тургъан, чокъуракъча кирсиз суулагъа буруладыла.

Тауланы юслери къалын битген нызы, нарат терекле бла джайлыкъла къурайдыла. Ийнекле аламат хансха батыбдыла десенъ кёлтюртмей айтырыкъса.

— Быллай аламат джер,—дейдиле малчыла,—былайда сенинъе сютдюле, этдиле, джюндюле. Бу затха къолунъу джетдир ансып, ол сени кыйыннынъты къуандырыб къайтарыр.

Хауа уа былайда къалайды? Таза, тау, нарат ийис синъдирилген хауа адамгъа ёмюрде болмагъанча дженъиллик береди, хауаны солугъанынъ зем-зем сууну ичгенча кёрюнеди. Аламат сеирлик джерле!

Хар затны да ахыры болады дегенча, мени джолуму да ахыры болду. „Дуббурчукъланы“ ауа-ауа, онучу фермагъа келдим.

— Гербекланы Зоянымы?—деб къайтарыб сорду манъа тюбеген ийнек саууучу.—Майна алайдады...

Тюзюп айтсам, бир къарамда Зояны излеб айлапцъаныма сокъураннынъгым келди. Мен умут этген бла Зоя, былай, сау битген, кючлю тишируу болургъа керек эди, мени аллымдагъы уа алай уллу болмагъан, назик, 20 джыл чакълы бир болгъан кыызчыкъ. Тобасда, энди манъа Радионов айтхан ийнек саууучу бумуду? Огъесе джанъылыб, башха ийнек саууучугъамы тюбедим?

Адамны бир къарам бла этген умуту асламына терс болгъанына къуанама. Мен Зоя бла, аны тенълери бла

ушакъ эте, мени аллымда да ишин бек суйген, аны ючюн къарыуун аямагъан таулу къызыны ариу сыфаты аллымда жарыкъдан-жарыкъ кёрюнеди.

... Биз алайда болгъан кёзюу туура Ставропольеде алчы малчылары чакъырыулары бла партияны XXII-чи съездине тыйыншлы тубер ючюн социалист эришиуню къызыу баргъан кёзюую эди. Благодарненский районну саулукъ маллада ишлеген малчылары кюн сайын хар ийнекден бир пуд сют алыргъа деб бютеу крайны малчыларын чакъыргъан эдиле.

Бу чакъырыу Зеленчук районну Ленин атлы колхозуну ийнек саууучусу Гербекланы Зояны джюрегине терен синъиб, кюн сайын хар ийнекден пуд сют алыргъа алландыргъан эди.

— Окъугъанмыса?—деб ол тенълерине сора эди.

— Сен нени юсюнден сёлешесе? Благодарненчилени чакъырыуларынымы юсюнден? Игит да окъугъанма. Бу иги башламды, аны джакъларгъа керекди.

— Сен'а бу чакъырыугъа къаллай джуаб этерге умут этесе?—деб сорду Зоягъа сют-товар ферманы тамадасы Абрекланы Азретни джашы Хусеин. Бетденбетге алай соргъанында, Зоя джунчуду.

— Мен, фермада ишлегенли кёб болмайды... Менден эсе сынамлы ийнек саууучула бардыла да...

— Сора иш фермада кимни къаллай бир ишлегенинденмиди, иш кимни къалай ишлегениндеди. Биз барыбыз да туугъан партиябызны съездине туберге хазырланабыз. Ол ачылса, сора, хар совет адам кесине сорлукъду: „Сен бу уллу событиеге не бла тубейсе? Урунуу саугъа бла сен аны сыйын къалай белгилегенсе?“ Бир сёзсюз да ма быллай джуаб этерге къолундан келлик адам насыблы боллукъду: „Мен бек халал урунъанма, къыралымы дуняны сеирсиндирген ала-мат ишлерине мени кыйыным да къошулгъанды, ол кыйын азчыкъды, алай'а бютеу барыбыз этген уллу ишге таза джюрекден къошулгъанды. Сора сен съездге былай туберге суймеймисе?“

Бу ушакъдан сора къызчыкъ тынчыкъсыз болду. Ол Абрек улуну сёзлерини юсюнден ишлеб, солугъан кёзюуюнде да бир кере сагъыш этиб кёйомагъанды. Кеси да билмей тургъанлай аны фермагъа келген биринчи кюнлери эсине тюшдюле. Билиминъ джокъ, сынамынъ джокъ. Башха ийнек саууучула бир да къу-

руса да фермагъа киргинчиннѣ дери да юйлеринде ийнек саууб ёсгендиле, Зояны ўа аллай мадары да болмагъанды. Ийнекни къатына къалай келирге керекди, къалай сауаргъа керекди—была къызчыкъгъа белгили тюл эдиле. Бу болумда игитда джунчуйса.

Алай'а СТФ-ни коллективи таўлу къызгъа бек джылы тубеди. Зоя джунчума, сен хорларыкъса, къыйын болса биз болушурбуз деген джылы сѣзлени ол, фермада аны биринчи кере таныгъан адамла да бир кере эшитиб къалмагъанды. „Элни тюркюрюгю тирмен айландырыр“ дегенлей, бары да биригиб ишлеселе, ала хорламазлыкъ иш джокъду. Ферманы хар ишчиси, туарчы болсун, ийнек саууўчу болсун, бузоўчу болсун къызчыкъгъа иги малчы болур ючюн болушхандыла. Алай'а барындан да алгъа ийнек саууўчу Смакгуланы Эрикгенни атын багъалатыб айтады. Ол не къарыўун, не заманын аямай, бош кѣзюўюнде солуруну орнуна Зояны ийнек сауаргъа юретирге болушханлай тургъанды.

— Унутма, Зоя, бизни иште уакъ-улла зат джокъду,—дей эди Эрикген,—хар нени да магъанасы уллуду, хар не да кереклиди. Бир къарам бла, аллай уакъ-тюрек кѣрюннѣен затладан къуралады джетишим. Сѣз ючюн, ийнек саууўчу сютню толусу бла саўмай, бир бурху сютчюкню джелининде къояды. Бу бош затды, аны ючюн не боллукъду дейди. Ийнекни джелининден чынъ артында тамызгъан тамчыларынъ'а аны къалынлыгъын ёсдюрге уллу болушадыла. Аланы саўмасанъ сютню орнуна суў болады, аллай сютню къалынлыгъы, юч процентден ёрге атламаз. Кѣресе, ол „бош“ затчыкъны къаллай уллу магъанасы барды.

Эрикген сауарны аллы бла джелинни джуаргъа, тамышдырыргъа юрете эди. Хар ийнекни халисин билирге керекди. Бир ийнек алгъа саўсанъ сюеди, бир кере да аны алгъа саўмай къойсанъ, „ёнъелерикди“, сютюн джашырлыкъды. Юретиб бошагъандан сора Эрикген тенъине былай айта эди:

— Къара, мен этгенча эт,—деб челекни къолуна алыб, ийнекни къалай сауаргъа кереклисин кѣргюзте эди.

Алай бла кюнден-кюннѣе къызчыкъны ийнек сауаргъа усдалыгъы ёседи. Сора тенъини аллай бир джан аўрутуб болушханын, бютеу коллективни кече-кюн да эс бѣлюб тургъанын унутургъа боллукъмуду? Огъай.

Аллай къайгырыугъа Зоя не бла джуаб этерикди? Сёзсюз да—КПСС-ни XXII-чи съездине юлгюлю иши бла. Кертиси бла да Гербекланы Зоя кёб сют алып ючюн кюрешге киргенди.

Энди ол эртден бла бек эртдеден кече къарангыгъа дери фермадады. Ийнеклеге къалай ашатханларына, къалай суу ичиргенлерине къарауллукъ этгенлей турады. Кёб турмай ферма Архыз ёзенинде тау джайлыкълагъа кёчдю. Татымлы ханс эркинди.

— Ма энди кёб сют боллукъду!—деб къуана эдиле малчыла.

Алай'а Зоя, кеси аллына кёб сютню болмазлыгъын анъылай эди. Ол затха къолунъу тийирирге керекди, къарыуунъу, билиминъи салыргъа керекди. Зоя да бу ишни къадалыб къолгъа алды. Аны ийнеклери хар заманда да кирсиздиле, суу, аш керекли болмайдыла.

Онунчу фермада малланы кече-кюн да кютедиле. Малла кютюлген джер загонлагъа юлешиннъенди. Бу зат ким да кёрюрча уллу болушлукъ этгенди. Загонлада кютюлгенлерини себинден малла бир заманда да кырдык керекли болмагъандыла. Алай болмай да не мадары бар эди! Бир загонда малланы эки ыйыкъдан кёб тутмай, экинчи загонгъа кёчюредиле. Биринчи кюн башлагъан загонларына малла айдан алгъа къайытмагъандыла. Ол кёзююню ичинде уа былайыны хансы чырт да мал кирмегенча болады.

— Кече кютюу бла ал кёзюуде хар зат да джарашыб тюл эди,—дейди ферманы тамадасы Хусеин, —бир къаум туарчыла муну бош затха санай эдиле. Кече ийнекле солургъа керекдиле. Кече солуб эртден саууугъа сютсюз келликлери уа аланы асыры къайгыртмай эди. Ма ол кёзюуледе Зояча ийнек саууучуланы башламлары бла ийнеклени кече кютююню къалай баргъанына къараргъа оноулашдыкъ. Бир джолда учётчик Темирланы Аубекирни джашы Хочай бла кече маллагъа къараргъа бардыкъ. Ол кече ийнеклени Сарыланы Мурат бла Теуналаны Ахмат кюте эдиле. Биз нени кёрдюк деб келеди кёлюгюзге? Сени джауунъ да аллайны кёрсюн: ийнекле джата, туарчыла да тынчая, бир тюрлю бир кютюу да джокъ. Биз алайда ала бла эркиши эркишиге селешгенча къаты селешдик. Алагъа сёз муну бла бошаллыкъ тюлдю, биз аны ферма-

ны коллективини джыйылыуунда да бардырлыкъбыз дедик. Шо сиз, ол джыйылыуда бир болгъа эдигиз, ийнек саууучула туарчылары туура джерге кирлик этген эдиле. Биз былайда хар грамм сют ючюн кюрешебиз, сиз'а тау башында сыртыгъыздан тюшюб, кесигизге джел урдур турасыз. Бизге быллай туарчыла керек тюдюле. Колхозну правлениеси сизни бизден кетерсин. Туарчыла ийнек саууучуладан тилеб, биз энди чырт да алай этерик тюлбюз, бу джолну бир кечигиз деб, ийнек саууучулары кюнден-бутдан джумушатдыла. Кертиси да туарчыла берген сёзлерине ие болгъандыла. Маллары кече кютюу иги барады.

Тамам къадалыб кюрешиуде джетишимле туадыла. Июнь айда огъуна Зоя хар ийнегинден пуд сют сауа эди. Аны джетишимлери июлда андан да алапат болдула. Зоя хар ийнегинден кюнюне 20 килограмм сют алады. Быллай джетишим Къарачай-Черкесни ийнек саууучуларыны арасында джокъду десек джанъыллыкъ болмазбыз.

— Бу джетишимде мен тохдарыкъ тюлме, — дейди таулу къыз, — быыл мен хар ийнекден 3300 килограмм сют сауаргъа деб берген сёзюмю толтурлукъма.

Алай боллугъуна не сёз барды. Гербеклары Зояны алтын къоллары барды деб бош айтмайдыла. Алты айгъа Зоя хар ийнегинден 1528 килограмм сют саугъанды, къуру июнда Зоя хар ийнегинден 570 килограмм сют алгъанды. Бусагъатда сютге къошулгъандан къошула барады. Биз тамам джюрегибиз бла сение, сеирлик таулу къызгъа, къыйын болса да сени хурметли ишинде уллу джетишимле этерини излейбиз.

Эбзеланы Х. З. кёчюргенди.

Джазаланы Балыуа

ЖИГЕР ШОФЁР

Черкес шахарда 91-чи номерли автопаркны гаражи автомашиналадан толуду. Бир машина гаражны арбазына кирсе, экинчиси андан чыгыб, тыйгычсыз джюрюдюле.

Узакъ рейсге чыгъарны аллы бла машиналары техника болумларына къарай, сюрте тургъан шофёрла бир-бирлерине накъырда этедиле:

— Анзор, сени „газунъ“ бир талыб кёрмейме, не стартери чарламайды, не аккумулятору чёкмейди. Мени „ЗИЛ“-им'а неда болсун дженъил арыйды. Джюрегини ургъаны да къарыусузду. Алай болса да мен сени озарыкъма.

— Сен мени озганны къой да, „ЗИЛ“-инъи тамырларына къол джетдириб сау эт.

Шофёрланы бир-бирлерине этген накъырдалары адетди. Ала, хар къуру узакъ рейсге чыгъарны аллы бла бири-бирин къагъа, джылы накъырда эте чачылышадыла. Накъырда сёз къайсы иште, къайсы джерде ишлегенлени да кёллерин кёлтюрюб, кючлерине кюч къошады. Къурч къушча „ГАЗ-51“ маркалы автомаши-

наны кёксюл бояуун кюннѣ джылтыратыб, „Рейсге ўа хазырса, илячиним“ дегенча, машинаны тегерегине къарай, токъ битген шофёр джаш бери бурулганлай:

— Ой, Анзор, сени конторгъа чакъырадыла,—деди контор табадан келе турган бир шофёр.

— Путёвка къагъытны ал дей болурла.

— Да узакъ джерге иерик болурла, сменагъа келген шофёрланы чакъыр дегендиле.

Анзор ашыгыш гаражны конторуна киргенинде, аны ичинде бир талай шофёр, бир къаумлары да къабыргъада билдириуге къарай, тютюн тарта тура эдиле. Анзорну ызындан да бир эки-юч шофёр кирдиле.

— Шофёр джолдашла, барыгъыз да джыйылдыгъызмы?—деди диспетчер джаш тегерегине къараб. —Бююн сиз станциядан агъач ташырыкъсыз. Бир шофёрну ўа Бескесс агъачпромкомбинатны ишчилерине азыкъ элтирге иерикбиз. Ишчилени азыкълары бошалады деб билдиргендиле. Джолла кёб болмай джанъур джаугъаны себеден бузулуб, бек кыйындыла. Бескессе кеси эркинлиги бла джюреги тартханла барлыкдыла.

— Кимни да билмейме, мен ары барлыкъ тюлме. Алайы джерни бир кыйырыды! Аны бла бирча бусагъатда джанъурла да дженъил-дженъил джокълаб турадыла,—деб тегерек бетли базыкъ джаш бир джанына бурулду.

Бир къаум джашыракъ шофёрла да Бескессе барыргъа иги онъсунмагъанларын билдире, диспетчер таба соруулу къарайдыла. Шофёрла джыйылган конторну ичин бир кесекге тынчыкъ басыб, джанъыз тынъысыз урган къабыргъа сагъатны таушу эшитиледи. Кеси джаш болса да, кёб заманны автомашинада ишлеб, тау джолла бла Бескесседе да бола турган Айбазланы Анзор, толу кёкюрегин кере, алгъа чыгыб:

— Ма мен биринчиге барлыкъма ары... Къоян джюреклеге асфальт джолну бер да къой. Азыкъ базадан алынныкъ болур? Путёвканы джаз!—деб диспетчерге бурулду.

Диспетчер Анзорну хар къайсы ишге да таукел джорюгенин, берилген борчну джюреги бла баджаргъанын билиучен эди. Ол себеден азыкъ затла, базадан алынныгъын айтыб анъылатды, кёб мычымай путёвка къагъытны да толтурду.

Анзорну биргесине комсомолчу шофёр Илияс да барыргъа таукелленеди.

Бир кесекден ун мешокла, туз ящикле, толу джюкленнъен эки автомашина, областда ишчилени кереклилерин баджаргъан базадан чыгыб, кюн батхан таба айландыла.

Уллу тикден тюшгенлей Анзор, кабинадан башын чыгырыб: „Илияс джетемиди?“—деб, арт джанына къарады да, Илиясны машинасын эслемей, бир кесек барыб тохдады. Илияс да кёб мычымай джетди.

Шофёрла дженъил баргъан тау суучукъдан машиналары радиаторларына къуйдула, бир кесек да аузландыла. Айланч джол терен ёзен таба тюшеди. Джол хаман таргъа барады. Тау суучукъ да джолда баргъанлагъа эришгенча, ёзенни тёбен джаны бла энишден эниш чабады. Шофёрла, кыйыи ёзен джолну бошаргъа дагыда бир тохдаб, машиналарыны болумларына къарадыла. Энди джолну узуну тик ёрге чыгыры кълалгъанды. Агъач промкомбинатны ишчилери тургъан джерге да 7—8 километрден кёб тюлдю.

Кавказда кюн услу болмаймыды? Артыкъсыз да таулагъа джууукъ джерледе.

Анзор бла Илиясны машиналары тикни ортасына джетерге кёкде болутла, къара джамчы бет ала, бир бирлерине кюшулуб, кёкню бетин джаба тебретиле.

Таулары башында электросварщик олтургъанча, кёк джашнаб, бир анда, бир мында кёрюннъен джилтинле кёзню къаматадыла.

Къараб къарагъынчы, тегерекни къарангылыкъ чулгъады, шуулдаб, джанъур челек бла къуйгъанча джауб тебрети.

Кёк кюкюреб, джайгы джанъур къатыдан-къаты джауб барады. Джол бла баргъан ырхыла, балчыкыгъа айланыб, машиналары чархларына джабыша, алааны алгъа барырларына заран боладыла. Анзор кабинада рулну бек тутуб, тегерекге эс ийиб барады. Джанъур тохдамай, джол бек балчыкыгъа бурулгъанлыкъдан, алайсыз да тохдаб кълалыр мурат эте, балчыкыда ыз кюя баргъан машиналары чархлары бир джерде тегерек айланыб, джолну андан ары баралмай тохдадыла. Машинаны орнундан тебиндирирге не кюрек, не сынджыр болушлукъ бермегенин анылагъан Анзор, моторну джукълатыб, джанъур таякъланы, там-

чыланы кабинаны къанджалына бирча тийиб, чыгъар-
гъан таушуна тынъылайды. Джанъур тамчыла кабина-
ны юсюнде, ал терезеледен энишге агъадыла. Анзорну
эсине неда болсун джюкню ишчилеге джетдирирге ке-
рекди... Ун мешокларыбызны джабхан брезентлерибиз
деменьили болгъаны да бир игиди... Бир кесекден
Илияс бла да оноулашыб, Анзор тири атлай, агъачком-
бинат таба айланды. Анзор абына-сюрюне, кючлю арыб
сторожну будкасына джетгенинде, эли басар джери
къалмай джибиген эди. Алай болса да ол джолда бол-
гъан ишни, тынчайыб тургъан ишчилеге айтыб, анъы-
латыб, дизел джюрютюучю Андрей бла бирге трактор-
гъа миниб, ызына айланды...

Дизел къамжакъча сыртха чыгыб барады. Аны
таушу узакъ сыртлада, кёк чартлагъан таушлагъа къо-
шулады.

Андрей, быллай ишлеге тюбей тургъан болур эди,
батыб тургъан машиналагъа джетгенлей, тракторну тё-
герек буруб, аланы бири-бири ызындан кючлю темир-
чыбыкъ бла дизелни кёчерагъачына такъды. Кёб мы-
чымай бир-бирлерине тагъылгъан машиналаны тизги-
ни, кеслери берген саргъылдым джарыкъны ызындан
тик ёрге чыгыб кетдиле...

Акъбайланы
Азрет

КОЛХОЗ
КЪЫЗЫ АННУШКА

„Ара ашхылыкъгъа джумуш этерге талпыу,
джанынъа джараб, кеси насыбынъы шарты
болургъа тыйыншлыды.

А. П. ЧЕХОВ.“

Колхозну парторгуну „Москвичи“ кючлю сил-
киниб, Зеленчук таба тебреди. Джаб-джанъы, сыб-сый-
дам асфальт. Мардасыз ашыгъыб барабыз. Райкомда
джыйыла турадыла. Энди тогъуз-он минутдан радио-
кенъешиу башланлыкъды. Крайкомну биринчи секре-
тары селеширикди. Биз'а Къардоникден джанъы чыкъ-
гъанбыз. Кечикдик деб ичибизде джаныбыз джокъду.

Тубан джауумчукъну уакъ тамчылары, чирчик-чир-
чик болуб, терезе миялаланы юслерин басхандыла. Со-
ра, кезлеринъе ау атханча, табигъат мутхуз кёрюнеди.
Мени хоншум терезени къолаязы бла сюртерге кюреше-
ди. Болмагъанында, мияланы энишге тюшюрдю да,
бойнун созуб, тышына къарады.

Джолну эки джаны ўа, атлы кирсе ташайырча, нар-
тых бачхаладыла. Къарайды да ышарады. Олсагъатда
келбетине къараб тоймазча бир суйюм келеди. Кеси
аллына нек ышарады экен? Ол кѣргенни къалгъанла
кѣрмеймидиле сора? Алай'а болур бир къуанчы. Огъай, бу
къуру къуаныўу тюлдю. Бир башха затды. Къалай бил-
ирге боллукъду ансы.

Тѣртеўленбиз. Коммунистле. Джолоўчу нѣгерлери-
ми къайсы бири бла шагърей болсам да, энтда бир
асыўлу адамны юсюнден киши эшитмеген хапарла чы-
гъарыкъдыла. Мен'а бу джол хоншуму таныргъа ра-
зыма. Аны ол „башха затын“ билирге суйеме. Мени
артыкъ да бек къызындыргъан, алкъын аты айтылыб,
махдаўу джайылмагъан, областыбызны минъле бла
уруннъанларыны бирини джюрек тылпыўу коммунизмни
ишлеў бла къалай бирлешиб тургъанын табаргъа тал-
пыйма.

Минълени бири. Алай'а минълени бирини хапары
минълени барына да сеирли болады. Ол хапардан минъ-
ле бла адамла кетген кюнлерин эслерине тюшюредиле.
Аны джанты муратларындан кеслерини муратларын кѣ-
рюб къуанадыла. Бир къаумла ўа андан урунургъа, джа-
шаргъа юренедиле.

Кесек заманнъа не дамлы ушакъ этериксе. Алай
болса да колхозну партия организациясыны секретары
Къобан улу аны юсюнден бираз хапарайтыб, бизни та-
нышырыбызгъа болушду.

— Газетни корреспонденти...

— Тонъуз ферманы тамадасы Анна Скорикова.
Джетдик.

Ана тонъузла чочхаларын ызларындан тизиб от-
лайдыла. Ала да бир тюрлю хайыўанладыла. Хар бири
кеси аллына кетген болмаса, сюрюў болуб айланыргъа
суймейдиле. Сора тонъузланы оруннъа джыйыў да
фермада уллу ишлени бирине саналады.

Тюшден озуб баргъан кѣзюўдю. Тонъузчу къызла
къошакъ ашха деб оруб келген хансларын къотара ту-
радыла. Ферманы кюн чыкъгъан джанында къолунда-
гъы сипи чыбыкъчыгъы бла хаўаны шуў-шуў этдириб
кесе, бир узун бойлу тиширыў тонъузланы бир джер-
ге джыйыб айланады. Ол тонъуз ферманы тамадасы
Анна Скориковады. Юсюндеги къара халаты, бурунла-

ры ашалгъан чурукълары аны чырайлылыгъын бузмайдыла.

Бир-бирде ол энишге ийиле барыб, чочхачыкъланы саурчукъларындан бармакълары бла дыгъы-дыгъы этеди. Неда бутчукъларына къол аязын салыб тебереди да, алгъа-алгъа джортдурады. Сора ала къуйрукъчукъларын булгъаб, ачы-ачы къычырадыла. Ол'а „мени, гитчечиклерим“, „мени кютючуклерим“, „мени семизчиклерим“ деб тохдаўсуз кюледи.

Сагъатына къарайды да тириден-тири атлайды. Баўлагъа джетгенлеринде, чочхачыкъла аналарындан кеслери айырылыб, орунларына кирдиле. Былайда, баўланы ичинде, кесини орнун табаргъа, хар тонъуз гитчеликден огъуна юренеди.

Лидия бла Мария тегенелени ашдан толтуруб кюрешедиле. Тонъузланы ашагъанларына къараб туруб:

— Къалай джутланыб ашайдыла,— дейди Анна Филлиповна.

— Артыкъ да иги, Аннушка. Тонъузну мухары дженъил семиреди,— деб къызланы бири кюлюмсюреди.

— Тюз айтаса, Мария. Айымса, не къадар ашасынла.

Бу къызланы хар бири тонъуз фермада кёбден бери ишлейди. Не этерин, къалай ишлерин ол кеси билирге тыйыншлыды. Адамгъа ийнаныргъа, аны кеси акъылы бла оноу этерине джол берирге керекди.

Фермагъа бу джорукъ Анна бла бирге келген эди. Андан бери къызла эсли болгъандыла. Энди аланы хар бири кесин ферманы иесине, бютеу ишлеге джуаблы адамгъа санайды. Анна анъылагъаннъа кёре, коллективни джетишимли ишлеуюню бу баш шартларыны бириди.

Кюндеги адетича бютеу корпуслагъа къараб чыгъаргъа суйсе да, бюгюн Аннаны заманы болмайды. Ол тонъуз орунланы тегереклерин тюзетирге келген бульдозеристге не этерин анъылатды да, эрлай атын джегиб, станисе таба джортдуруб кетди.

Бюгюн инъирде партияны джанъы Программасын халкъгъа анъылатыуну юсюнден консультация бардырлыкъды. Бусагъатда бригаданы коммунистлери бла агитаторлары джыйылыб сакълаб турадыла.

Бир къаум адамла джолда джюрюселе, кетген заманларын эсге тюшюрюб, сагъыш эте барыргъа ёч бо-

ладыла. Муну ўа анъа да заманы джетмейди. Тамбланы оноўун этерге керекди. Энтда алай болуб келеди. „Колхозда тонъуз этни багъасы асыры огъарыды. Учуз этиўню биринчи джолу—кѣб тонъузну бирге багъыўду. Биз аны джетишимли баджарыб башлагъанбыз. Андан сора да джолларын табаргъа керекбиз. Сѣз ючюн, багъалы мюрзеў ашланы учуз, алай‘а татымлы ашла бла къатышдырыб берсек. Уакъ чочхаладан къалгъан-булгъанны да нартюхге, чюгюндюрге, къабха къатышдырыб силос этсек, джылына ненча тонна аш аяўлу къаллыкъ эди. Кесибизни кючюбюз бла ферманы тѣгеринде нартюх, чюгюндюр бачхала ёсдюрсек... Нартюх сютден толгъан кѣзюўде ўа тонъузланы тамам гамайгъынчын тойдурсакъ. Къалай алапат семирлик эдиле. Джай кѣзюўде ўа тонъузла кече, кюн да таза хаўада турурча салкъынлыкъла ишлесек“. Джолну джол узуну акъылына иги муратла тюшедиле. Алай‘а была къуру муратла тюдюле. Тамблагъы ишлени планларыдыла.

Анна бу джолну бек сюеди. Аны бютеў урунуў ёмюрю бу джолда ётюб барады. Андан бери ол джаяў джюрюб да, атлы болуб да сынагъанды. Алгъа тырмашыб, артха ыхтырылыб да чыдагъанды. Алай‘а хаман да артында ызла къалдырыб келеди. Джанъы ызла—кесини энчи ызларын. Былтыр ветфельдшерликни кююб, тонъуз кютерге барама деген акъылны да бу джолда табхан эди.

Сора Аннушканы ызларын ызлаб тебресенъ, коммунизмни ишлеген бир адамны сыфатын ачыкъдан-ачыкъ кѣрюб башлайса. Къарданикчилени ичинде ма бу джол бла Аннушка алда барады. Ол тамблагъа джол усдады.

Джукъ билмей тургъанлай къаллы къазаўат келиб, кѣб кыйынлыкъ салыб кетди.

Джырлагъан джюрек, джылагъан да этеди. Келепен фашистле келиб кетгенли Аннушкагъа джыл сайын аллай бир кюн келеди. Ол кюн хар ким къарнаш къабырлагъа барады. Анна ўа къучагъын кѣб тюрлю гокгадан толтуруб, халкъны аллында тебрейди.

Къабыр элни эм хурметли джерине салыннъанды. Мында асыралгъанла—Ата джуртубуз ючюн джан бергенледиле. Аланы бири Половинкин Иванны саў къалдырыр ючюн, Аннушка ненча кюнню джараларын байлагъан эди. Немецледен ненча кюнню букъдуруб асыра-

гъан эди. Болмады. Хатерсиз аджал, изледи да табды. Къаллыла аны элден чыгъара барыб ургъан эдиле.

Къалгъан эки лейтенантны ўа—Дмитрий Смольников бла Михаил Васильковну—немец джесирликден къутхарыб, Анна бизни аскерле келгинчин сакълагъанды. Ала кете тебреб:

— Саў бол Аннушка. Биз сени бу адамлыгъынъы къалай унутурбуз. Энди хорлам бла тюбеширбиз!—деген эдиле. Андан бери кѣб джыл озду. Джашладан халпар джокъду. Къайдадыла экен ала? Саўмудула, огъесе...

Къарнаш къабырлагъа гокгала алыб келгени сайын. Аннушка джашланы хар бирини тюрсюнюн кѣзюне кѣргюлюб, узакъда къалгъан, къыйын джылланы эсине тюшюреди. Сора, Иванны ёлюгюн къалай излеб табханлары, къалай асырагъанлары... биринден сора бири кѣзюне кѣрюнюб тебрейдиле.

Анна къабыргъа сюелиб тургъанлы сагъатха джуукълашыб барады. Тура туруб, кѣзюнден джыламукъ тамады да, гокга чапыракъчыкъны аз-аз чайкъаб къояды. Ол быллай кѣб сагъатны ашырса да, джыламай къоялмайды. Кючю джетмейди.

Азатлыкъ келгенинде, эл айтыб айтмазча абзырагъан эди. Колхозну мюлкюн джыйышдыргъанларында, къуб-къуру 60 туар бла бир кесек уакъ аякълы табылгъанды.

Бир кюн Аннаны колхозну правлениесине чакътырдыла. Конторда председатель бла талай коммунист олтурадыла.

— Къалай этебиз, Анна Филипповна?—деди председатель. Олсагъатда Аннаны эти къызыб джюреги тебиб урду. Алкъын акъылбалыкъ болмагъан Аннушка бла оноўлашхан этедиле. Къыйын кюнледе ол саў колхозгъа керек болгъанды. Бу не затды? Насыбмыды, огъесе не затды?

Контордан чыкъгъаны бла Анна юйлерине тебреди. Ол кюлюб барады. Суўукъдан къызгъан ууртчукълары къыб-къызарыб, сеир тукъум чырайлы болуб кѣрюнеди. Бир-бирде сабийчикча къалын къарны аякълары бла чачыб-чачыб да къояды. Сора къар джуммакъ этиб, бир къолундан бир къолуна атыб ойнайды.

Буюкъгъан къоллары бла габрайыны тюймелерин да тешиб бошагъынчы:

— Анам, мени джолгъа хазырла, — деб кычырды.
— Къайры джолгъа?

Колхоз Первомай зооветтехникумгъа окъургъа джи-
береди.

— Сен медтехникуму бошагъанса, къалайда суй-
сенъ да иш таба тураса. Сен бир кыыз сабийсе...

— Анам, къалай джанынъ аурумайды кесинъ къура-
гъан колхозунгъа? Бусагъатда бир деб бир малчы усда
джокъду. Юч-тёрт къотур малыбызны да кими рахын,
кими кётюремди...

Ана—анады. Ананы разылыгъы къуанчлы джолгъа
тебреген кызыны джюрегин басарыкъды.

Тёрт кюн озду. Ёгюз арба Къардоникден Первомай-
гъа энтда джетмейди. Бу джол Аннушканы сабийлик-
ден бери „доктор боллукъма“ деген муратларындан
узакъ айырыб барады. Къалай кыйынды биринчи му-
ратларындан тюнъюлмеклик. Алай‘а Анна адамлагъа
огъай эсенъ, кеси-кесине да тарыгъыб кёрмегенди. Ол
райкомну бюросунда комсомол билет ала туруб: „Мен
халкъым ючюн джашаргъа сёз береме“—дегенди. Би-
лети уа бусагъатда да джюрегини къатында турады.

Джолоучулукъ бошалды. Арбадан „доктор боллукъ-
ма“ деучю Аннушканы орнуна бир башха Аннушка
тюшдю. Ол Аннушка уа техникумну босагъасындан
„колхоз кызы боллукъма“ деб атлады.

Колхоз кызы Аннушка малчы фельдшер бол-
гъанлы кёб джыл историягъа кёчдю. Алай дегенибиз,
Архыз этегиндеги бу колхозну да кесини сеир истори-
ясы барды. Аны кёб документи Аннушкадан хапар ай-
тады.

Андан бери таулада Аннушка кёрмеген тешик, ол
танымагъан таш болмагъанны орнундады. Эркишича,
ат белинден тюшмей, не кече, не кюн демей, айлан-
нъанды. Туарладан къан алама деб аягъын басдырыб,
ненча кюнню джылагъанды. Хар бир малны семиргени-
не къуаныб, ауругъанына-азгъанына кыйналгъанды.

Не кыйын болса да, колхоз кызы Аннушка кеси-
ни джангъы муратларына, джашауунда экинчи мурат-
ларына джетди. Зеленчук районда Сталин атлы колхоз
областны эм уллу мюлклерини бири болду. Энди аны
уллу комплекс бригадаларыны хар биринде мал
байлыкъ мингле бла саналады. Колхоз кыралгъа джыл

сайын минъле бла тонна сют, эт береди. Гакгыны, джюню тамаша фабрикасы болуб барады.

Май айы. Анна Филипповна сют фермаланы Архыз-башына кѣчюрюб, элге эниб келеди. Джан-джаныуар той эте тургъанча, каскала, макъала, битдирле... сеир тукъум джырлайдыла. Анна атыны аузлугъун алыб, кеси аллына бошлагъанды. Ол'а энишге узалгъаны сайын сютден толгъан джанъы хансладан аузун толтуруб-толтуруб алады.

Бир-бирде Аннаны акъылын табигъатны сеир романтикасы кючлеб кетеди. Ол бусагъатда кѣкге къараб келеди. Бюгечеча кѣб джулдуз бир заманда да кѣрюннъен болмаз. Майнама, Джетегейли джети джулдуз, Темиркъазакъ, Илкер... Къой джоллагъа да къарачы. Анна кѣкню да, джулдузланы да джерни сюйгенча сюеди. Ол энтда эки-юч сагъатны къараб барса да, эригирик тюл эди. Алай'а элни къыйырына джетгенинде, кеси-кесинден ыйлыкъгъанча болуб, джюгенин тартыб, джортдуруб кетди.

Эл джукълайды. Узакъда инар айтхан кызланы таушлары аз-буз эшитиледи. Столну юсюнде Ленинни ХХХ-чу китабыны 45-чи бети ачылыб эмда бу эки-юч кюнде келген газетле бла талай письмо турады. „Къардоник станисе Советни депутаты. А. Ф. Скорикова джолдашха...“ „Зеленчук халкъ сюдню ёкюлю Скорикова джолдашха...“ деген эртдеден кѣз юренинъен къагъытланы бир джанына салды да, газетлеге бирер къат къараб чыкъды. Андан сора Ленинни китабын бери кесине джуукъ тартыб, хар сѣзюне тохдаб-тохдаб окъуб башлады. Китабны бетин аудурду. „Биз партиягъа табу этиб не къадар кѣб болса да, ишчиле бла джарлы эллилени, уруннъан эллилени тартабыз ансы, саудюгерчи эллилени излемейбиз“... Аннаны бютеу эси китаб тизгинледеди.

„Бек ашхы. Ол сагъатда партиягъа джанъыз коммунизмни хакъ кѣллери бла джакълагъанла, джанъыз ишчилени къыралына таза намыслары бла берилгенле, джанъыз халал урунуучула, джанъыз капитализмни заманында унугъуб джашагъан джамагъатдан чыкъгъанла кирликдиле“...

Бетни тѣбен тизгинлерине джетеди. Джюреги разылыкъ табыб кѣз алмай, окъуб барыры келеди. „Пар-

тияда болмагъан ишчиле бла урунъан элли джолдаш-ла, келигиз партиягъа“. Колхоз кызыны джюреги кыуа-нады. Ленин партиягъа тюз Аннушканы адамларын чакъыргъанча болуб, кёлю кёлтюрюледи.

Дагъыда окъуду. Андан сора бу сёзлени тюрлерин джити кыйылгъан карандаш бла сызыб чыкъды. Чыналарын столгъа тиреб, кюл аязлары бла кёзлерин джабыб, сагъышха кетиб, иги кесекни турду.

Андан сора ол бусагъатда тешген габрайыны ич хурджунундан бюклениб тургъан тефтерин чыгъарды да, ортасындан эки таза кыагъытны джыртыб алды. Бир кесекден мерекеб джугъу перону ызындан: „Зеленчук районда Сталин атлы колхозну партия организациясына... заявление“—деген джазыула тюшдюле. Мындан сора Анна перону мерекебге кёб кере сугъуб алды. Алай‘а джукъ джалалмайды. Не джасса да кесини партиясына, сабийликден джаныча сюйген партиясына джалмаймыды? Кеси-кесин быллай бир нек тинтеди? Не ўа колхоз кызы Аннушканы ким танымайды? Дагъыда ол: „Мени КПСС-ге членне кандидатха алыргызыны тилейме. Мен коммунизм ючюн коммунист болуб кюреширге сюйеме“ деб джазды. Сора, „эндигисин джашауу кеси джаза барыр“ деб кеси кесине шыбырдады да, тюрбуне кюл салды.

Темир бетли карточканы орнуна, кызыл билет бердиле. Джылла ётюр барадыла. Андан бери Анна Филипповна кесин усдазгъа санайды. Энди мени кыалай атлагъаныма адамла кыарай болурла деб, кёлюне келгенлей турады.

Бузоўлагъа ич ётген кыйын аўруу тийгенди. Кюн сайын ёлюм, кюн сайын ёлюм. Не этерге керекди? Аннушка джерни тешиги болса, кириб кетерча болуб айланады. „Бу да докторубуз болсун, малланы ўа кырылыб баргъанларын кёресе“ дей болурла деб, кече джукъусу тёрг бёлюнеди.

Бир кюн эртденбла тургъаны бла биринчи сют-товар фермагъа чабыб келди.

— Александр Никифорович!

— Анна Филипповна, тюз бусагъатда кетген ушаенъ да, тынчаймай, ызынъа кыайтыбмы келесе?

— Хата джокъду, Никифорович. Башыма бир акъыл тюшюр келеме. Аны чыртда бир адам билмесин. Билселе, иш созулукъду. Энди хар эки аўругъан бузоў

сайын, бирер аналыкъ ийнек айырайыкъ да, бузоўланы аланы тюблеринде багъайыкъ. Анъылаймысыз? Бузоўла айныб кетерикдиле!

Колхозну биринчи сют фермасыны тамадасы Александр Никифорович Науменко Аннушканы бетине джити къарады. Анъа сабийлигинден таныгъан бу къызны кёзлери тюз бусагъатдача бир заманда да джанмагъанча кёрюндюле. Сора джанъы лагъымны хайыры боллугъуна Науменко да тамам Аннушкача ийнанды.

Талай ай кетди. Ауруу тохдады. Бузоўла тана сюрюўлеге кшошудула. Алай'а Аннаны джашыртын башлагъан иши джанъы методха айланды. Бузоўланы аналыкъ ийнеклени эмизиб асыраўну къолайлылыгъына огъай деген бир адам чыкъмады.

Хапар бютеу областха джайылды. 1959-чу джыл Науменкону фермасында малчыланы область кенъешиюу бардырылды. Анда бир къаумлагъа сый-махдау берилди. Терк заманда сют фермаланы барысына джайылгъан бу алапат башламны керти автору Анна Филипповна Скорикованы аты да сагъынылмады.

Сагъынылмаса, сагъынылмасын. Аннушка атымы айтдырама деб кюрешмегенди. Туугъан колхозума не игилик этеим деб кюрешгенди ансы. Энди ўа ма, ол игилик сау областха джайылыб барады. Аннушканы къуанчы сыйыныб болмайды.

Аны не ала кёзлери, не тобукъгъа джете къутас эшмелери джокъдула. Ол айтылырча ариу тюдю. Акъсылдым сары къашлары кенъден къарасанъ, кёрюнъен да этмейдиле. Алай'а Аннушканы джашаўну асыл идеалларына алыб баргъан коммунист анъысы барды. Адамгъа ўа андан бек ариулукъ буюрулмагъанды.

Тонъуз фермада джорукъсузлукъ амандан-амангъа барады. Ферманы тамадасы Иван Доценко дараджасыз адам болуб чыкъды. Тонъузланы ашлары-суўлары табылмайды. Джатхан орунлары тазаланмайды. Кеслери да асыры арыкъдан, джан суюклери ёре талкъылача туруб, тонъузлада къарам къалмагъанды. Аны юсюне бир-бирде чочхалагъа суукъ къол джетеди. Бери келгени сайын Анна мыдах болуб къайытыўчан эди.

Ферманы болумун кимден да бек Анна биледи. Сора коммунистни, колхозну партбюросуну членини, райкомну членини чыдаб турургъа къаллай эркинлиги барды? Анна партияны Уставын бир заманда да бузма-

гъанды. Кёзюүлю партия джыйылыуда ол тонъуз ферманы артына ийгенлени аямай сёкдю.

— Сёлешген тынчды,—деди арты сюремде олтургъан ферманы тамадасы, кёлү къларакъ болуб.

— Къыйын эсе да, ферманы аякъ юсюне салыргъа толу мадар барды, Доценко джолдаш!

— Да, сен‘а салмай не ишлейсе?

— Мен болайым, сен бол, ол колхозну мюлкюдю.

Доценкону айтханы Аннаны джюрегине туюлюб кълалды.

Талай кюнден сора колхозну ара конторунда аүруб, ёлген тонъузлагъа акт джаза тургъанлай:

— Анна Филипповна, сизни райкомну биринчи секретары излейди,—деди колхозну кълагъытчысы.

— Кълайры, телефонна?

— Огълай, ары, парторгну кабинетине барыгълыз.

Райкомну секретары Божко кёб сёлеширге суймеген адамды. Ол хар сёзюн кебге салыб, терен магъана бла сёлешеди. Бу джол да ушакъ кълыхса болду.

— Анна Филипповна, райкомгъа инструктор керекди. Бюрода кенъешгенбиз да, сизни тыйыншлыгъа кёргенбиз.

— Огълай, Дмитрий Ильич, мен колхоздан кетерик тюлме. Алайсыз да тартынчакъ кълыз, асыры бек джунчугъандан не этерге билмейди. Ол райкомну секретарына огълай эсенъ, керекли джерге ким излесе да, огълай деб кёрмегенди. Бусагълатда ўа джюреги башха затны излейди.

— Сизни райком излейди, анълыймысыз?

— Мен райкомдан мени тонъуз фермагъа джиберигиз деб тилесем‘а?

— Тонъузлада ишлерге бекми суйесе?

— Хо, суйеме.

Секретарла бир-бирлерине кълараб, тынълашдыла. Фермада болумну ала да биле эдиле. Аннушка ары барса, ишни тюзеллигине да ишексиз эдиле.

Мен бир „ариўну“ таныйма. Аны ёмюрю суўукъ суўгъла бармагълын тиирмегенди. Таб халкълча юйюнден чыгълыб, таза хаўа бла да бир эркин солумагъланды. Алай‘а аны да кеси аллына кълуанчы барды. Сёз ючюн, эртден сайын ол кюзгюге къларайды. Андан сора кёбюсю кесиникиле болгълан сурат коллекциясын джаяды. Эсине тюшсе, кюбюрюн кълотарыб, ызына джыяды. Со-

ра ол суу алыргъа келген къатынланы: „Къалай ариу-чукъду. Экини биринден къаллыкъ тюлдю“ деген ушакъларын эшитсе уа, асыры бек кёлю кёлтюрюлгенден, учуб тебрегенча болады.

Алай‘а бу „ариугъа да“ къартлыкъ джетерикди. Заман аны да эринлерин кёгертиб, бетин джыйырыб, белин мукгур этерикди. Аны джашау да кесини ызлары къаллыкъ тюлдюле. Аннушкачаланы уа ариулукълары ёмюр дунияда да тозуарыкъ тюлдю. Аллай ариулукъ хаман джанъыргъандан джанъырыб, суююмлюден суююмлю болуб барлыкъды. Была урунуу-ну тулпарларыдыла, джашау ну шам чыракъларыдыла.

Къызла ферманы къатында кенъ юйде турадыла. Анна келгенли аланы джарыкълыкъ-турмуш болумлары игиден-иги болуб барады. Къалайгъа къарасанъ да, джанъы джашау ну тюрсююн кёресе. Радио сёлешиди. Бош кёзюулеринде къызланы кими китаб, газет, журнал окъуйду, кими шахмат, домино ойнайды.

Анна китабны билим азыгъына, джашау ну джол усдасына санайды. Ол къалгъанла да алай анъыласынла деб кюрешеди.

Бир кюн инъирде джыйылыб, къызла къызыу лахор эте турадыла. Быллай кёзюуде Анна накъырдачыланы аузларына къараб, хаман ышара-ышара туруучанды. Кюлкю бла даур бираз сорушхан кёзюуде ол:

— Сиз къалай кёрлюк эсегиз да, къызла, мени акъылыма бир зат келгенди,—деди.

— Не зат?

— Не зат?—деб, къызла анъа-анъа къарашдыла.

— Ортада бир тюкен ачайыкъ дейме.

— Сора аны ким тутарыкъды?

— Барыбыз да ортада тутарыкъбыз.

— Ким болса да тонар да, мен да уруннъанчыгъымы анъа берирме.

— Алайсыз да башыбыз сисиб турады,—деб къызла джан-джанындан дардагъан этдиле. Анна сеирге къараб турады. Юйню ичи бир кесек шум болгъанында, ол ёрге туруб, къызланы орталары сюремге келди.

— Мария, сёз ючюн, сен тонарыкъмы эдинъ?

— Сора сен алай нек айтаса, Анна Филипповна?—деб ол кёлкъалды болуб сёлешди.

— Мен айтмайма, сиз айтасыз.

Къызла тынъылашдыла.

— Мени акъылым бла бизни ортабыздан аллай адам-лыкъсызлыкъ чыгъарыкъ тюлдю,—деб Анна, акъырын атлай, кесини орнуна келиб олтурду.

— Бизни ичбизде аллай адам джокъду,—дейдиле кызыла бир ауздан.

— Болгъаны болса ўа?

— Алай болса ўа, биз аны керегин бериб, коллективден кысдаб джиберликбиз.

Энди фермада тюкен сатыў этиб тургъанлы талай ай озуб барады. Анда малчылагъа биринчи керекли товарланы бары да сатыладыла. Энди фермада ишлеген хар адам— сатыўчуду. Ненча кере да джанъыз копек да къорамай турады.

Бир-бирине ийнанмакълыкъ, Анна анъылагъаннъа кёре, коллективчиликге, джашаўгъа коммунист анъылылыкъ бла къараўгъа адетлениўню—баш шартларыны бири болады. Сора малчыланы орасында бу гитче тюкенчикни да колхозчуланы оюмларына бир джанъы зат къошханына ол ишексизди.

Аны кибиб, энди коллективде хар адам джанъы джорукъла излегенча урунургъа тырмашады. Ферма аякъ юсюне салыннъанны къой эсенъ, уллу айныу джолгъа кёчгенди. Тонъузланы саны кызыу ёседи. Борчла артыгъы бла толадыла. Пландан тышында партияны XXII-чи съездине саўгъагъа ферманы коллективи 150 тонъузну хар бирин бирер центнерге дери семиртиб, этге берирге хазырлайды.

Фермада ишлеген колхозчула Лойлова Мария, Прокудина Лидия, Лойлов Михаил урунуўну алчылары болгъандыла.

Быйылгъы майны ал кюнлеридиле. Кызыланы бир къауму элге кетгендиле. Бир къауму да ана тонъузланы тёлю бериўлерине къарайдыла. Юйде Аннаны джанъыз кеси столгъа къабланыб, повесткала джаза турады. Ол комплекс бригадада джолдашлыкъ сюдню председателиди. СССР-ни Баш Советини Президиумуну джанъы Указлары чыкъгъанлы ишлемей ашаўчула бла къаршчы кюреш бардырыўну игилендирирге керекди.

Ишлемеўчюле повесткаларын алыб, джолдашлыкъ сюдню заседаниесине джыйылгъандыла. Тёрт—беш адамгъа ачха тазир салынды. Къалгъанлагъа да кючлю эскертдиле.

Энди бригадада ишлемей айланнъан адам джокъду.

Мындан ары да кѣзбаулукъ болмаз ючюн, Анна Филип-повнаны башчылыгыы бла коммунистле къаты къараул-лукъ салыб, таймаздан анъылатыу ишлени бардырыб турадыла. Алай дегенибиз, быйыл Анна Скорикованы колхозну 2-чи комплекс бригадасыны коммунистлери партия организациягъа секретаргъа айыргъандыла.

Радио кенъешіу бошалгъанлай, джашил боял-гъан биягы „Москвич“ ызына айланды. Биз энтда бир-ге-бирге келебиз. Джанъур тохтагъанды. Салкъын хауа, санларынъы аязытады. Кече къарашыда джа-нъурдан джууулгъан джол машинаны жарыгъындан кюмюшча джылтырайды.

Бу джаз Север Кавказы эл мюлке урунъан ал-чыларыны Ростовда болгъан кенъешіуіуне Зеленчук районда эм алчыланы бирине санаб, Скорикованы джи-берген эдиле. Кенъешіуде перерыв болгъанында, Аби-докова Зулихан бла экиси бирге тургъанлай, Никита Сергеевич саламлашыб, ала бла бираз ушакъ этген эди. Ол минутла энди кюн сайын эсинден кетмеген, бир сеир минутладыла.

Бусагъатда да аланы сагъына болурму? Огъай, бу джол да Анна бир башха затха ышара келеди. Радио-кенъешіуде сѣлеше келиб, крайкомну секретары Ку-лаков джолдаш аз тонъузлары болгъан мюлкеде ана тонъузладан эки кере тѣлю алыб, андан сора этге бер-генни тыйыншлы болгъанын айтханды. Быйылдан бери Аннаны эм баш муратларыны бири да ол эди. Бююн-люке колхозда тонъузланы саны терк ёсрге керекди. Былай этиу‘а аны баш мадары боллукъду.

Энди Анна колхозну коммунистлерини джыйылыу-унда да, райкомну бюросунда да (кеси райкомну бю-росуну члениди) бу муратын ортагъа саллыкъды. Тюз-люіуне ишексиз болса уа, къалайда да артына тур-лукъ тюлдю. Халисинде кючлю большевик принципли-ги барды.

Коммунизм ючюн этилген игиликлени барысы кол-хоз къызы Аннушканы джюрегин хар заманда да ма былай джырлатадыла.

БАШЛАРЫ

Ал сёзю орнуна		
<i>Байрамукъланы Халимат</i>	Джолну аллы	3
	Зеленчук таулада	7
	Коммунист урунуу ну цехи	10
<i>Тохчукъланы Хусей</i>	Шекер тауланы бири	13
	Джашуу джашарыккъды	18
	Коммунист урунуу ну къой къошу	26
<i>Эбзеланы Ханафий</i>	Балбу	32
	Таулу къыз	35
	Коммунист	39
<i>Гочияланы Джагъафар</i>	Суююмлю стауатда	43
	Роза	46
	Теберди ёзенде	52
<i>Александр Яльмаров</i>	Езден улу Добайгъа	50
<i>Чотчаланы Магомет</i>	Джангъы ишге джол излей	59
	Уллу-Къарджаумазда	63
	Тулпар чалкъычы	67
<i>Хубийланы Осман</i>	Зухра	70
	„Бизни Нинабыз...“	75
	Сабанчы	81
	Тамчы-Башы	84

<i>Байрамжүүланы Алибек</i>	Фермада	89
	Гаганованы юлгюсю бла	92
	Таза джюрекден	94
<i>Высоцкий Евгений</i>	Бригадир	101
<i>Байчораланы Магомед</i>	Джылысууну этеклеринде	105
	Архыз-Башында	109
<i>Текеланы Абрек-Заур</i>	Тынъмысыз	112
<i>Байчораланы Зоя</i>	Насыб	116
<i>Аппаланы Билял</i>	Бизни бригада	119
<i>Джаубаланы Хусей</i>	Джигер Насийге	124
<i>Къозбаланы Анзор</i>	Игнини шарты	127
<i>Филиппенко Виктор</i>	Алтын къолла	131
<i>Джазаланы Балимуа</i>	Джигер шофёр	137
<i>Акъбайланы Азрет</i>	Колхоз кызы Аннушка	141

Китабы
Хубийланы Осман
джарашдыргъанды

Передовики
Очерки

Редактор *Х. З. Эбзев.*
Художник *Н. Г. Крицкий.*
Художественный редактор *Д. Х. Кубанов.*
Технический редактор *Г. М. Потькалова.*
Корректор *Л. И. Болурова.*

Сдано в набор 14/VIII-1961 г. Подписано к печати 20/X-1961 г.
Формат 84x108¹/₃₂. Физ. п. л. 9,75. Усл. п. л. 8. Учетн. изд. л. 7,35.
Заказ 3347. Тираж 1000 экз. ВУ 10218. Цена 30 коп.

Карячаево-Черкесское книжное издательство,
г. Черкесск, Ленина, 35-а.
Черкесская типография, г. Черкесск, Комсомольская, 32.

Цена 30 коп.

НА КАРАЧАЕВСКОМ ЯЗЫКЕ

П Е Р Е Д О В И К И

очерки

Карачаево-Черкесское книжное издательство
Черкесск—1961